

ДЕЗМЪНД СИУЪРД

НАПОЛЕОН
И
ХИТЛЕР

ДЕЗМЪНА СИУЪРА
НАПОЛЕОН
И
ХИТЛЕР

Дезмънг Сиуърд
НАПОЛЕОН И ХИТЛЕР

Първо издание
Преводач Дафинка Пламенова
Редактор Банчо Банов
Художник Борислав Жребов
Технически редактор Олга Алашка
Коректор Петрана Старчева

Формат 84/108/32
Обем 17,5 печ коли
Цена 16,92лв.

Издателска къща • Петекс – Ретех •
ДФ „Абагар“, Велико Търново

ДЕЗМЪНД СИУЪРД
НАПОЛЕОН
И
ХИТЛЕР

Преведе от английски
ДАФИНКА ПЛАМЕНОВА

Издателска къща • ПЕТЕКС – РЕТЕХ •
София, 1992

VIKING

Published by the Penguin Group
Viking Penguin Inc., 40 West 23rd Street,
New York, New York 10010, U.S.A.

First American Edition

Published in 1989 by Viking Penguin Inc.
Printed in U.S.A.

© Издателска къща • ПЕТКС • ПЕТЕХ •, 1992 г.

© Дафинка Пламенова, преводач, 1992 г.

© Борислав Ждребов, художник, 1992 г.

c/o Jusautor, Sofia

ВЪВЕДЕНИЕ: СУПЕРМЕНЪТ

*Аз наистина осъждам всяко сравнение
между Хитлер и Наполеон: не искам
да се обиждат мъртвите.*

УИНСТЪН ЧЪРЧИЛ

Из реч в Хароу през декември 1940 година

*Невярното тълкуване е най-честата
участ на пророците и мислителите от
всички области на живота... Клаузевиц
изкушава да бъде тълкуван неточно повече
от много други.*

БАЗИЛ ЛИДЛ ХАРТ

„Стратегия“

Мнозина, не само Уинстън Чърчил, смятат сравнението между Наполеон и Хитлер за богохулство. Разбира се, има много различия между двамата. Едно от тях е във възрастта, на която започват своята кариера. Императорът е на 44 години, когато пада от власт, докато на тази възраст фюрерът постига мечтаната си цел. Но сходствата не могат да се отрекат: и единият, и другият идват от

неизвестността; налагат с военна сила властта си над Европа; отличават се с тираничност и презрение към човешкия род, с мегаломания и неспособност да правят компромиси, с високомерие и надменност. Никой днес не е напълно сигурен, че ядрената война или тежката икономическа криза ще бъдат избегнати и в настъпилния след това хаос няма да се родят подобия на тези две исторически фигури. Изследването на техния жизнен път и кариера, точното определение на качествата, които носят, би ни помогнало да открием появата на евентуални бъдещи „про-роци“ и не на последно място да хвърлим нова светлина върху тях и по-специално върху Хитлер.

През 1941 г. професор Питър Гейл от университета в Утрехт е освободен като по чудо от концентрационния лагер в Бухенвалд и интерниран в окупирана Холандия. Останалата част от войната той прекарва в работа над голям труд, посветен на историците на Наполеон и озаглавен „Наполеон: за и против“. В него той изтъква, че никой не може да си позволи да сравнява Наполеон с фюрера, въпреки че сходството е „поразително“. Той посочва също така, че „ненавижда диктатора в Наполеон много преди появата на Хитлер да помрачи нашия живот“, но че не „стигал доникъде в разработката на темата“. Професорът добавя, че „човек като че ли изпитва необходимост да помоли императора за прошка, след като произнася името му до онова на Хитлер“. Въпреки бледия опит за сравнение, трудът на Гейл има свой, макар и скромнен принос за откриване на сходствата и различията между тях.

Никой не би оспорил факта, че Хитлер е много по-гемоничен от императора, че е пагубен за света в далеч по-висока степен. Един либерал като лорд Актън може да си позволи да нарече Наполеон „най-блестящият гений, появил се на света“, пък и той все още вдъхновява някои странни хора. Не може да се отрече освен това, че именно той е строителят на модерна Франция, докато в активите на Хитлер няма друго освен аутобаните. Хю Тревор-Роупър сравнява духа на немския канцлер с „варварски монолит, израз на гигантска мощ, на дивашки гений, заобиколен от гниещи купища смраг“.

Но дори и така да е, сравнението е неизбежно. И двамата са чужденци, издигнали се сами в своята втора родина: императорът – откъснат от родната си земя гребен земевладелец, а фюрерът – изтръгнат от корена си

гребен буржоа. Те изникват от нищото, за да станат „пророци“ в осиновилата ги родина. Наполеон не е французин, а корсиканец, който запазва италианския си акцент почти до тридесетгодишна възраст, докато Хитлер никога не успява да се освободи от австрийското си произхождение. Всеки от тях е сам, не разчита на чужда помощ и презира човечеството. Императорът е убеден, че всеки мъж или жена може да бъде купен, а Хитлер открито заявява: „Дойдох, за да направя хората не по-добри, а по-лоши“. (Мадам дьо Стал синтезира най-характерното за управлението на Бонапарт като „дълбоко презрение към достойността на човешката същност“.) И Наполеон, и Хитлер ненавиждат интелектуалците, налагат забрани върху свободата на мисълта с помощта на цензурата и тайната полиция.

За кратък период от време и императорът, и фюрерът възвръщат благоденствието и самоуважението на народите в своите страни, а после тръгват да завладяват Европа по пътя на суровата дипломация и войната. И двамата стигат до своето падение в опита си да подчинят Русия. Хитлер споделя страха на Наполеон (изразен на остров Света Елена, че „казаците ще управляват Европа“), съзнавайки ясно грешката на своя предшественик. След като войниците му успяват да оцелеят през зимата на 1941 г., той възкликва: „Избягнахме съдбата на един човек, живял преди 130 години.“

Би могло да се допусне, че героят-идол за Хитлер – дотолкова, доколкото той избощо го е имал, е Фридрих II, създателят на „прусацината“, ужасяващо динамична смесца между военолюбие и гържавна вярност, дисциплина и точност. В очите на Хитлер Наполеон никога не постига в тази област подобна висота. Но когато понякога Хитлер търси вдъхновение от стария крал, на него му е до болка ясно колко много общи проблеми има с човека, когото той нарича пред Хитлер „единственият военен гений, корсиканецът Наполеон“.

И императорът, и фюрерът са като участници в хазартна игра, която продължават до самия ѝ край, независимо от цената, която техните народи трябва да заплатят. „Завоеванията и победите ме направиха онова, което съм, и само завоевателната ми политика може да съхрани властта ми“, казва Наполеон на Буриен. „Малка обмяна“ нарича той тежките загуби на французите в кръвопролит-

ната битка при Ейлау (Багратионовск). И двамата – Наполеон и Хитлер – попълват своите армии едва ли не с деца: Наполеон през 1814 г. свиква под знамената известния набор „Мария Луиза“ на петнадесетгодишните, а Хитлер – на така наречената Хитлерова младеж през 1945 година.

Императорът се хвали: „Човек като мен не се безпокои, че е погубил живота на милион души“, а Хитлер убедено твърди: „Аз мога да хвърля цвѳета на немската младеж в преизподнята на войната без ни най-малко съжаление.“ Наполеоновата заплаха: „Аз ще погребѳа света под моите руини“ се повтаря в „пророчѳеството“ на Хитлер: „Ние можем да бъдем победени, но ако това стане, ще повлечем света след себе си, целия свят, обхванат в пламъци.“ И наистина, Хитлер не се спира пред един „Залез на боговете“, пред битката до последен човек в своята столица. Наполеон през 1814 година заповяда Париж да не бъде евакуиран, дори ако това доведе до неговото разрушение.

В някои отношения Хитлер постига повече от императора. Тревър Роупър го нарича „Русо, Мирабо, Робеспьер и Наполеон на своята революция. Той обединява също и Маркс и Ленин, и Троцки и Сталин“. С последните Хитлер има повече общо, отколкото Наполеон.

Разбира се, не можем да не се съгласим с Гейл, че Наполеон само печели от сравнението с Хитлер. Дори и най-страшното от наполеоновите престъпления не би могло да се сравни с масовото изстребление на еврейския народ, предприето от Хитлер.

Между двамата има една едва доловима прилика, която се вижда само ако ги сравним. Тя се открива чрез писанията на злия гений Карл фон Клаузевиц – един от онези блестящи военни, които успяват да вдигнат на крака пруската армия след унижителния погром, нанесен от Наполеон през 1806 година. С ниското самочувствие поради гребнобуржоазните си корени и с фалшивата си аристократичност (баща му успял просто да добави към името си бленуваното фон), той никога не се чувства добре сред благородническият състав на пруския офицерски корпус, въпреки че бил зачислен в него едва дванадесетгодишен. По онова време интересът му към новите идеи на времето създава около него подозрението, че е „якобинец“. Още от началото той се заема с военна наука, която да обедини и ръководи „нацията, вдигнатата на оръжие“ – една концепция, развита от французите. Той предвижда в бъдещето големи войни и е убеден, че

Прусия ще изплува от тях като победителка. Прусак-експанзионист, неговите възгледи за Полша предхождат в известен смисъл агресивните цели на Хитлер. Мнозина подчертават, че влиянието, което той има върху следващите поколения в Германия, е между причините за двете световни войни. Като „военен философ“ в своите съчинения той се опитва да разглежда въпросите от различни страни, но тъй като съзнанието му е формирано в последна сметка от Кант, твърденията му звучат доста сложно и дори на много места двойствено, което по неговите собствени думи ги прави „открити за безкрайни недоразумения“. Фюрерът е последният неточен интерпретатор на Клаузевиц.

Сравнението между императора и Хитлер показва огромното влияние, което възгледите на Клаузевиц за Наполеон са оказали върху фюрера. Въпреки че още никой не е разглеждал задълбочено този въпрос, много от биографите на Хитлер изтъкват, че той е бил последовател на пруския генерал, което по непряк начин го прави дължник и на императора. Клаузевиц има много и непосредствени впечатления за начините, по които действа Наполеон, разглеждани при това и от гледна точка на противника. През 1812 година той е в щаба на Кутузов, през 1813 година – в Главната квартира на Блюхер, а през 1814 година е началник-щаб на ръководения от генерал Валдомен руско-германски корпус, който влиза в състава на Северната армия, командвана от Бернагот. Той цени високо гения на Наполеон, успял според него да разчупи правилата на „цивилизованата война“. Независимо от факта, че никога не прониква докрай в стратегическите замисли на императора, той все пак подготвя за него докладите в тях основни идеи и затова някои смятат трудовете му за описание на „най-същественото от теориите на Наполеон като стратег“.

Няма съмнение, че фюрерът е изучавал Клаузевиц, макар такъв горещ поклонник на Клаузевиц като починалия неотдавна Раймон Баро да не допуска, че това е възможно. Шедьовърът на пруския генерал „За войната“ е почти сигурно между „военните книги“, за които Хитлер говори, че ги е чел в годините преди 1914-а. В „Моята борба“ той я цитира с буйно одобрение, а в една своя реч в Мюнхен през 1934 година упреква слушателите си, че никога не са чели Клаузевиц, или, ако са го чели, не умеят да прилагат идеите му в модерните условия. Той не пропуска да изтъкне и пред

своите генерали, че познава добре Клаузевиц. На Нюрнбергския процес генерал Кайтел споменава, че по време на войната Хитлер е прекарвал цели нощи, изучавайки го. Разбира се, Арон е прав, когато подчертава, че много са хората, които са чели Клаузевиц, но малцина са го правили с необходимото внимание. Малко вероятно е фюрерът да е проникнал истински в теорията на един от най-сложните военни философи и именно поради това може би историците пренебрегват влиянието, което той има върху него. Фюрерът неведнъж твърди, че Клаузевиц е единствения, от когото се е учил, но най-разумно би било да се приеме, че той по-скоро е бил пленен от описаните в книгата му „За войната“ множество отчаяни ситуации, които е сравнявал със собственото си положение. Измежду най-характерните в това отношение са кампанията на Наполеон през 1812-а, както и последните му опити да се наложи през 1914 година. Като човек, който обикновено вижда в ситуацията онова, което иска, Хитлер очевидно е извличал от текста само желаното. Но дори и така да е, задълбоченият прочит на книгата „За войната“ хвърля доста светлина върху начина на мислене на Хитлер и причините за някои от неговите исторически решения.

Енигмите около фюрера — не само неговата демоничност — му отреждат особено положение. (За разлика от него Мусолини е ясен като разтворена книга.) При това фактологически ние знаем за Хитлер много повече, отколкото за други тирани в миналото. Енигмите се пораждат главно от факта, че той притежава много неоспорими и на пръв поглед обаятелни качества, които обаче не пречат да го определяме като демонично явление. Подобно изумително сложно съчетание в крайна сметка хвърля последните отблясъци на ужас върху дадена личност или неговата кариера. Единствено разглеждайки и положителните качества на Хитлер, бихме могли в дълбочина да проуедем цялата му диващина и поквара.

Наполеон е почти също така неразбираем, и то по същите причини, но той е имал време да изплете легенда за себе си на остров Света Елена, създавайки сам по този начин своя образ в историята. Може би поради това тя не се приема в нито една от хилядите книги, написани за него. На фюрера не е даден шанс лично да отсее за поколенията фактите, които са в неговата полза. Така или иначе, макар императорът да е притежавал в изумително сходна степен

същата комбинация от отрицателни и положителни качества, той не представлява пълна загадка.

Има и друг аспект, в който тези две исторически личности заслужават да бъдат разгледани – тяхното европейско измерение. Годините между края на наполеоновите войни и началото на Хитлеровия терор бележат кулминацията на европейската хегемония над останалия свят – хегемония, стопила се в наши дни вероятно завинаги. Може да се допусне, че императорът поставя началото на необратимия процес на разпадане на стария йерархичен християнски ред в Европа, а фюрерът слага крайната точка на този процес. Но както и да е, в легендата, която Наполеон оставя за себе си от остров Света Елена, е включена и идеята за бъдеща обединена Европа. Този въпрос е спорен, но е неоспорим фактът, че той подготвя своеобразно това обединение чрез създаването на единната западногерманска държава (Рейнската конфедерация) и на североиталианската държава (Кралство Италия). При все че Хитлер превръща Европа в руини и унищожава нейния хегемонизъм, той разрушава заедно с това и някои от основните пречки за обединението на континента.

Наполеон казва за стара Европа, че му прилича „на повяхнала блудница, с която ще се отнася както му харесва“. През 1943 година Гьобелс говори за непоклатимата вяра на фюрера, че „Райхът ще бъде господаря на Европа“. Две години по-късно, точно преди смъртта си, Хитлер казва: „Трябваше да похитя Европа, за да я притежавам“.

Няма съмнение, изтъква и Гейл, че „по времето на Наполеон френската култура и цивилизация (макар и загубени и притеснени) подкрепят завоеванията, независимо че която и да е завоевателна политика е несъвместима с културата и цивилизацията. Нашето поколение имаше тъжния жребий да проумее това“. Французите разпространяват в Европа новите принципи на социалната и законодателна революция. Така в по-голямата западна част на континента всички стават равни пред закона. И няма никакво значение, че те налагат тези привилегии като завоеватели.

Иполит Тен, който е може би най-забележителният интелект между критиците на човека, когато той нарича „Диоклециан от Аячио“, твърди, че го побиват тръпки само като си представи какво би станало, ако Наполеон би победил руснаците през 1812 година.

„В най-добрия случай щеше да се създаде обширна европейска империя, тайно подкопавана от съпротивата. Това щеше да бъде една безкрайна Франция, наложила се със сила над поробените континент. Френски комисари и военни щяха да управляват от Санкт Петербург и Рига до Данциг, Хамбург, Амстердам, Лисабон, Барселона и Триест. Всеки свободен от задължения французин щеше да бъде изпратен някъде между Кадикс и Москва със задачата да поддържа и управлява завладените земи. Всички годни за военна служба младежи щяха да бъдат по един път в годината призовавани под знамената, а които биха искали да се измъкнат, щяха да бъдат принуждавани насила. Цялото мъжко население щеше да бъде в услуга на подгитничеството. Нямаше да има друга перспектива за образовани и необразовани, нямаше да има граждански и военни кариери, освен единствено службата на отечеството – като офицер или полицаи, шпионин или наемен бияч. Всички щяха да се мъчат да гържат в подчинение поробените народи, да събират данъци от тях, да конфискуват и изгарят стоки, да преследват контрабандисти и да смазват упорството на твърдоглавите.“

Иполит Тен пише това през 1880 година, без дори да подозира, че такава немска хегемония ще бъде наложена само шестдесет години по-късно и за най-почтени ще бъдат обявени професиите на шпионина и платения бияч.

Всеки човек по природа е опортюнист в най-висока степен. „Разсъжденията на Наполеон относно историята на революцията са изумително повърхностни и неточни – пише депутатът от онова време Шарл Байол. – Той прибягва до тях дотолкова, доколкото му е необходимо да създаде един режим, който не е нито стар, нито нов. Това неразбиране на хората и принципите, предумишлено или случайно, има пагубно влияние върху неговата кариера.“

Херман Раушниц, също съвременник, казва за Хитлер през 1939 година: „Той задуши социалистическите идеи в движението и изведе на преден план националсоциалистическите. Основната му цел беше да спечели могъщи покровители и приятели, които биха съдействали на движението да дойде на власт.“ Раушниц изтъква, че движението на Хитлер няма „ясно определени цели нито в икономически или политически план, нито във вътрешната или външната област“. И двете държави – Франция на Наполеон и Германия на Хитлер нямат други лидери освен тях. Всичко, било

то човешки същества или някакви идеи, става обект на тяхната хищна, ненаситна себичност.

Тази книга е едно изследване на мегаломанията. Не случайно през 1811 година Наполеон пита слисания Фуше: „Какво бих могъл да правя, след като цялата тази власт ме тласка да завладя света?“ След завладяването на Русия той е възнамерявал да събере в Тифлис армия, която през Афганистан да изпрати срещу Индия. През 1942 година Хитлер казва на Алберт Шпеер, че след „разгрома на Русия ще ми са необходими не повече от двадесет или тридесет дивизии, за да завладее Индия“.

В младите си години императорът и фюрерът нямат почти нищо общо помежду си. Единият е корсикански войник, другият – неуспял „художник“. Онова, което ги обединява в зенита на тяхната слава, е демоничния процес на нравствено разложение, породен от властта.

НАПОЛЕОН И ХИТЛЕР

БЕДНИТЕ ДЯВОЛИ

*Корсика... Имам чувството, че някой ден
този малък остров ще удиви Европа.*

ЖАН ЖАК РУСО

„Обществен договор“ (1762)

*„Опасявам се, Германия не разбира; че
беше бита. Ако ни бяха дали още една
седмица, щяхме да им го покажем.“*

ГЕНЕРАЛ ДЖОН ПЪРШИНГ

ноември 1918 г.

Никои със здрав разум не е допуснал, че единият или другият би станал някой ден ръководна личност. Стендал разговаря веднъж с бивш офицер, който служил заедно с Наполеон Бонапарт в една военна част преди 1789-а. Офицерът си спомня за него като за млад бърборко, който обичал безкрайно да спори по всякакъв въпрос и бил готов да променя навсякъде всичко. Той допълва, че е виждал тогава мнозина подобни „кресльовци“. През есента на 1909-а година един бездомник във Виена се среща в нощен приют с кошмарно привидение, наричано Адолф Хитлер. То има изпито, гладно, брадясало лице и е почти голо, ако се изключи нахлузените чифт панталони.

И все пак двамата – единият син на благородника Карло де Буонапарте, „Благородника“, (адвокат по професия), другият – на митническия чиновник Алоис Хитлер –

произхождат от различни по обществено положение, но сравнително заможни семейства, макар че фюрерът описва себе си като „беден дявол“. Първият от бащите има благородническа титла, вторият е дребен буржоа, но и двамата са се издигнали по обществената стълбица, като са се възползвали ловко от предоставените им от държавата възможности.

Благородническият произход на Наполеон е преувеличен. Скромните доходи на семейство Буонапарте идват от няколко дребни ферми, където селяните се обръщат към тях с малките им имена. Единствено случайността, че Корсика е завладяна през 1769 година от французите и те са създали корсиканска аристокрация, превръща синовете от семейство Буонапарте в благородници. Всички от рода на Карло получават от управата в Тоскана свидетелства за благородническо потекло. Всъщност те са само сравнително заможни дребни феодали, които имат герб. Фактът, че Карло престава да защитава корсиканската кауза и започва ревностно да ухажва новата френска власт в лицето на губернатора – граф дьо Марбьоф, който бил почитател на неговата съпруга – му гарантира постове, привилегии и преди всичко скъпото държавно образование за неговите деца.

Алоис Хитлер също се е възползвал по най-добрия начин от възможностите, които шансът му предложил. Той е роден през 1837 година в Горна Австрия, на границата между Бохемия и Бавария, а потеклото на неговите предци, с фамилното име Чеш, което в оригинал звучало Хидлер или Хидларчек, следва дългата линия на тревожно преплели се бракове. Той е незаконнородено дете. Майка му Мария Анна Шикелгрубер е готвачка, бащата е неизвестен. Когато малкият станал на пет години, Мария Анна Шикелгрубер се омъжва за местния нехранимайко Йохан Георг Хидлер, който близо тридесет години по-късно признава Алоис за свой син, по всяка вероятност в името на кариерата си. Енорийският свещеник се съгласява да промени данните в регистъра за новородени и така момчето придобива фамилното име Хитлер, вместо майчиното Шикелгрубер. Семейството е толкова бедно, че известно време всички спят в яслите на един обор. Когато станал на тринадесет години, Алоис Хитлер заминава за Виена, където отначало изучава общарски занаят, а по-късно става митнически служител.

Въпреки оскъдното си образование, той просперира в службата, достигайки ранга на старши инспектор.

Независимо от различията между двамата бащи, те оказват по свой начин голямо влияние върху синовете си. Карло учи малкия Наполеон, че е благородник и превъзхожда другите. Поради това свое убеждение момчето по-късно преживява истински шок при контакта си с именитите благородници от „стария режим“ във Франция. Алоис предава на младия Хитлер страха си да не се превърне отново в декласиран елемент, да не потъне обратно в калта и да живее като човек от най-ниските слоеве на обществото.

Наполеон е роден в Аячо на 15 август 1769 година. Той расте в града и околностите му, като обикаля качен на пони най-затънчени кътчета или отива до семейните имения с братята и сестрите си. Когато е в града, предвожда банда от приятелчета в ожесточени боеве срещу местните хлапета. Деветгодишен напуска Корсика, за да постъпи във френското средно военно училище в Бриен, поради което вижда рядко близките си. Карло умира от рак на стомаха през 1785 година. „Излишно е да се опитвам да опиша дори част от мъката, която изживях“ – пише за смъртта на баща си Наполеон на остров Света Елена. – „Той беше опората и упованието на нашата младост.“ Това не е вярно. Като невръстно дете Наполеон бил изпращан да прибира Карло от кръчмите, където той играел комар и макар не съвсем ясно малкият си е давал сметка, че баща му е пряхосник. Всъщност Наполеон е дълбоко привързан към здравомислещата си майка Летиция Рамолино. Имало е дори един период около 1790 година, когато, заслепен от успехите си, Наполеон се съмнява кой е истинският му баща, поради липсата на военен талант у неговите предци. Единственият възможен „двойник“ на Карло е губернаторът граф дьо Марбьоф – галантен стар воин, който твърде открито се възхищавал от Летиция. Но тя е била колкото красавица, толкова и ревностна католичка, която при това е възприемала буквално традицията на един народ, наказващ прелюбодеянието със смърт.

В Бриен младият Бонапарт се проявява като блестящ математик. В същото време той има вкус към древната история и по-конкретно към Плутарх и Полибий, чиито

произведения четете в превод. По думите на неговия съученик Луис де Буриен той бил не само самотник, погълнат изцяло от себе си, но също така твърде непопулярен поради острия си език. Самият Наполеон си спомня, че изпитвал „неописуемо очарование от четенето или размишляването далече от шумните игри на приятелите“ и признава: „В училището не ме обичаха.“ От друга страна, той твърди, че е бил водач в игрите със снежни топки през зимата на 1783-84 година, като допълва, че училищните власти ги забранили, защото много от момчетата били наранени от камъните, обвити в снежна покривка. Когато съучениците му го гразнят за италианския му акцент или странното му име, той отговаря: „Ако съотношението беше четирима французи срещу един корсиканец, Корсика никога нямаше да бъде завладяна, но те бяха десетима срещу един.“ Неговият любим герой е генерал Паоли, който предвождал корсиканците „срещу тираните, лука и царедворците“. През всичките си младежки години Наполеон е убеден националист-корсиканец и тайно ненавижда нацията, на чийто крал е принуден да служи.

През октомври 1784 година Наполеон постъпва във Военното училище в Париж, където се обучава една година. На следващия септември е назначен в артилерийския полк в Ла Фер. Той пише в спомените си, че във Военното училище били хранени и обслужвани много добре и през цялото време отношението към тях било „като към офицери със значителни доходи – по-високи от онези на най-богатите корсикански семейства“. „Заплатите, които получавахме, никъде другаде не бихме получили“. Тук Наполеон натрупва познания по артилерийска теория и практика, съобразени с последните открития в тази област, като например новото оръдие на Грибовал. Въпреки добрите резултати, които постига във Военното училище, има сведения, че не е работел толкова упорито колкото твърди. Известно е също така, че е участвал в много остри свади.

По време на обучението си в Париж Наполеон за първи път се среща с града, който още живее с елегантността и веселието на „стария режим“. Външно погледнато, монархията изглежда непоклатима, а социалният порядък – твърд като скала. Французи и американци току-що са разгромили и унижили британците. Страната като че ли процъфтява, а предстоящият провал на правителството е майсторски замаскиран. Френската столица се отличава с особено

очарование и веселост със своите повече от 600 ресторанта и кафенета, които като места за развлечение са изнемарени сравнително отскоро. Както отбелязва Алексис дьо Токвил, през тези години „Франция е страна на хора, които търсят удоволствия и наслади заради самата радост от живота.“ Младият артилерийски офицер обаче се отдава рядко на такива наслади. През май 1786 година той сериозно мисли даже за самоубийство. Освен това той все още ненавижда французите, съжалявайки своите „корсикански приятели, които трябва да търпят тяхното потисничество“. Той оплаква както своята съдба, така и своя дълг, заставил го да харесва хора, които по-естествено би следвало да мрази. По-късно на няколко пъти той посещава Париж. Там загубва девствеността си в обятията на млада проститутка, която среща в Пале Роял през ноември 1787 година. Преди това той е бил влюбен в Каролин дьо Коломбие, но кулминацията на това приключение е всъщност краят на връзката. Това го депресира повече, отколкото домашните тревоги и страданията за Корсика. Той е добре платен въпреки нисшия си офицерски чин, но по-голямата част от заплатата изпраща на овдовялата си майка, тъй като семейството вече живее сравнително бедно. Изгледите да бъде произведен в по-висш чин са твърде далечни.

Той разказва как брат му Жозеф си спомнял за посещението му в Корсика през 1786 година. Пътническият сандък бил „много по-голям от необходимото, за да побере дрехите му“ и „бил натъпкан с книги“, между които имало преводи на Плутарх, Платон, Ливий и Тацит, а също така и творби от Монтен, Монтескьо и Рейнал. Наполеон по това време е дълбоко запленил от поемите на Осман, бард с мним келтски произход, чието истинско име е Джеймс Макферсън. Преведени в проза на френски, неговите поеми са се появили през 1771 година. Наполеон си спомня още, че тогава е завладял от Русо („моят герой“) и от култа към чувствата. „Винаги самотен сред хората, аз се върнах у дома, за да се отдам на мечтите си, потопен в неизразима меланхолия.“

Наполеон става защитник на френската революция от юли 1789 година от гения, когато Генералните щати биват заменени от Учредителното събрание. Той вярва, че събитието означава възраждане на Франция и – което е по-важно – на неговата родна Корсика. Неуспешният опит за бягство на Людовик XVI през юни 1791 година го превръща в

заклет републиканец. През първите дни той прекарва обаче повече от времето си в Корсика, потънал в политическите борби, борещ се за революционна Корсика, която трябвало да бъде тясно свързана с Франция. Но редките му пътувания на континента го разочароват. Той е неприятно изненадан от анархията, която цари през 1791 година и истински шокиран от „най-мътната пяна“, която вижда да шурмува Тюйлери през август следващата година.

Въпреки това той приветства революцията като „общо въстание на народа срещу привилегированите класи“. Според него „нова Франция даде на света едно забележително събитие, направило равни 25 милиона души, които започнаха да се подчиняват на едни и същи закони, едни и същи правила, на едно правителство. Всички промени бяха извършени за благо на народа, защитавайки неговите права и прогреса на цивилизацията“.

В Корсика генерал Паоли – героят, който отново оглавява патриотите на острова – започва да гледа на „гражданина Буонапарт“ като на „опасно явление“. Очевидно Наполеон е изразявал прекалено открито профренските си революционни настроения. През юни 1793 година той и семейството му напускат Корсика. „Това не е страна за нас“, казва той на майка си.

Бившият благородник става якобинец от най-лоша проба. Другите якобинци го приемат добре поради бедността му и неяснотата около семейство Буонапарт. Той е определен да ръководи артилерията при обсадата на Тулон от септември до декември 1793 година. Тулон е въстанал срещу Конвента в Париж, отвратен от местните прояви на терор и е призовал англичаните да го окупират. В действителност срещу обсадените Наполеон открива себе си. „Тогава – пише той години след това – аз за пръв път показах онези блестящи военни заложби, които донесоха по-късно толкова много признания за френската армия.“ Майсторското разположение на батареите и унищожителният огън на оръдията, изстрелващи нажежени до червено гюлета, които трябва да „опожарят корабите на завоевателя“ (това са неговите думи), не позволяват на неприятелската флота изобщо да стигне до пристанището. Пагането на роялистски Тулон се дължи изключително на младия артилерийски офицер. През цялото време на обсадата той спи сред своите батареи, на гола земя, близо до оръдията. Наполеон лично успява да плени един английски генерал, ранен е с щик в

крака, а два от неговите коня са улучени под него. Той докладва на министъра на войната: „Обещах ви блестящи успехи и, както виждате, удържах думата си.“ Превземането на Тулон прави толкова силно впечатление на Конвента, че Наполеон веднага е произведен в чин бригаден генерал и му е поверено командването на артилерията в Италианската армия. Междувременно той потушава още един роялистки заговор в Тулон.

Когато оръдията на майор Бонапарт обстрелват Тулон, един тринадесетгодишен пруски офицер наблюдава военните действия срещу френската армия по поречието на Рейн. Той се казва Карл Филип Готлиб фон Клаузевиц и служи като младши-лейтенант в полка на принц Фердинанд. Без съмнение именно там той вижда за първи път новия начин, по който воюват революционните войски, изгарящи фанатично в боя и пеещи Марсилезата, докато зареждат пушките. Един ден той ще напише книга, която ще се чете като блестящ трактат за войната или, по думите на Лидл Харт, като „пруска Марсилеза, която разпалва кръвта и трови умове“.

Дълго време Наполеон остава завършен якобинец, който декларира: „Марат и Робеспьер са моите светци.“ Вярно е, че на гърба му лежи издръжката на семейството – обожаваната му майка, братята Жозеф, Люсиен, Луи и Жером, сестрите Елиза, Каролина и Полина, а корсиканската му преданост към рода диктува, че ако той успее, трябва да успеят и те с него. Но все пак неговата политическа ангажираност е напълно искрена. Той е толкова краен във възгледите си, че си спечелва славата на „терорист“, тоест на един от виновниците за Терора. Наполеон не отрича, че е поддържал подобни възгледи. На Света Елена пише по този повод: „Бях твърде млад и политическите ми виждания бяха неустановени“. Доколкото характерът му позволява да има приятели, той се сближава по онова време с Огюстен, брат на Робеспьер, а е известно, че и самият Робеспьер се е възхищавал от гребничкия генерал.

„Всеки в определен момент приема мисълта за смъртта“, казва Наполеон на граф Бертран през 1821 година, малко преди да умре. „Тя ни гледаше всеки ден в очите. Хората израснаха, свикнали с мисълта за нея.“ По друг повод той отбелязва, че ако семейство Бонапарт е било по-богато или по-издигнато в обществото, военната му кариера е можела да бъде и провалена. За да спечели доверието на

санкюлотите, той нарочно прави по-груби маниерите и външния си вид, а речникът му се обогатява с цинизми, които няма да избегне и в годините на слава. Барас си спомня, че е намирал поразителна прилика между Наполеон и Марат, най-кръвожадния от всички якобинци. Той оставя и едно описание как Наполеон ухажва съпругата на един особено влиятелен приятел на младия Робеспьер, като носи ръкавиците и ветрилото и с надеждата на спечели нейното благоразположение. Барас разказва и за поведението на гражданина-генерал на една вечеря, дадена от местен революционен комитет в чест на пратениците от Конвента. В една зала били събрани бивши негови членове, в друга – настоящите и Наполеон играел вече характерната за него двойствена роля. Непонятно как той е съумял да маневрира между едните и другите, като се е показал щастлив и горд, че е между новите законодатели, а в същото време е бил достатъчно благоразумен да изразява съжаление пред санкюлотите, че не е между тях.

Първото сериозно запознанство на Наполеон с влиятелни политически мъже става по време на якобинския му период. Деветте (по-късно дванадесет) члена на Комитета за обществено спасение се обособяват като диктаторски колектив, вдъхновяван от теорията на Русо за „Общественният договор“, според който най-добрите, най-умните и най-проницателните трябва да решават кое е доброто за общонационалните интереси, щом представителната демокрация е невъзможна. Те вземат в свои ръце управлението на Франция през април 1793 година и въвеждат военно положение, като изпращат опонентите си на гилотината или масово ги убиват в името на спасението на Революцията, заплашена от армиите на „стария режим“ в Европа. „Терорът“ е изобретение на Дантон. С хладни и безстрастни изрази той прокламира употребата на най-страшни методи, за да се гарантират ефективни действия на „нацията, вдигната на оръжие“. Законът за заподозрените изисква смъртно наказание не само за явните врагове, за каквито се смятат например завърналите се емигранти, но и за неизпълнителите своя дълг – като генералите, допуснали да бъдат победени. Дантон заявява, че ако се остави жив само един-единствен неин противник, Републиката няма да бъде в безопасност; дори „неутралните“ трябва да бъдат преследвани. Сметнат обаче за недостатъчно краен, Дантон също е изпратен на ешафода от своите колеги. От

този момент Максимилиан де Робеспьер оглавява Комитета за обществено спасение. Арман дьо Сен-Жюст, който е между приятелите на Робеспьер, предупреждава, че при определени обстоятелства Общественият договор би могъл да бъде „опорочен“ и да се изроди в някаква форма. „За период от двадесет години дори кралската власт би могла да бъде възстановена“, посочва той. (В произведението си „Произход на Тоталитарната демокрация Дж. С. Талмън изтъква: „Нужни бяха по-малко от двадесет години за Наполеон да стигне до извода, че олицетворява „обществения договор“ за френската нация и да открие теоретическа подкрепа за твърденията си.“) Терорът довежда наистина до страховита касапница, от която и якобинците са ужасени. Превратът на 9 Термидор (27 юли) установява по-мек режим, а привържениците на Робеспьер са гилотинирани.

Ясно е, че Наполеон е имал слабост към Робеспьер. Той изтъква веднъж, че „Марат, Вишо де Варен, Фуше и други са далеч по-жестоки“, а изпитва освен това дълбоко уважение и към друг известен член на диктаторската върхушка – Лазар Карно, „архитекта на победата“, чиято жестокост и организаторски дарби са превръщали недисциплинираните френски новобранци в блестящи войници. Самият Карно е бургундец, който през 1789 година като капитан в сапюрните части става Кавалер на ордена Св. Людовик и ненавижда благородниците повече дори от Робеспьер; в едно писмо до Робеспьер Бонапарт пише, че Карно трябва да бъде спрял, тъй като е изпратил твърде много от тях на гилотината.

Превратът на 9 Термидор и падането на Робеспьер е голям удар за Наполеон и разклаща силно положението му. Месец по-късно той е арестуван като привърженик на Робеспьер и в продължение на няколко седмици съществува напълно реална заплаха да бъде гилотиниран като една от бившите видни личности. Организаторите на преврата са якобинци, участвали са в терора и са гласували за екзекуцията на Людовик XVI. Взели властта, защото са започнали да се страхуват за собствения си живот, те гледат на гражданина Бонапарт като на потенциален яростен екстремист. Положението му е толкова тревожно, че лейтенант Жюно (бивш сержант, у когото героизмът на генерала при обсадата на Тулон е оставил дълбоки впечатления) предлага да организира бягството му от затвора. За щастие неговият командващ генерал успява да убеди следствената комисия,

че Директорията не може да си позволи да загуби толкова талантлив войник и по този начин спасява живота му.

След като е освободен, Наполеон допуска грешка, като отказва да се включи в така наречената Вандея (война срещу роялистката съпротива) и поради това е оставен на половин заплата. Той винаги е изпитвал нужда от пари, но тогава за пръв път разбира какво е истинската бедност. Известно време той изобщо не получава заплата. Живее в съмнителни хотели близо до площада на Победата, храни се в евтини гостилници, завива в отделни хартийки различни дребни суми, за да харчи по-малко. Униформата му е окъсана, не може да си позволи да си купи ръкавици. Брат му Жозеф му изпраща понякога пари, за да го спаси от гладуване. Само един даден като по чудо заем го възпира да се удави в Сена.

След 9 Термидор 1794 година и падането на Робеспьер за Бонапарт има твърде малко шансове да бъде допуснат отново на служба във френската армия. Тогава той предприема безуспешни опити да бъде взет на турска служба. Буриен, който го познава много добре от това време, си спомня: „Той беше винаги замислен, често пъти направо затормозен и потиснат... Нито един от плановете му не бе довел до нещо. Нито едно от писмата му до държавните инстанции не получаваше отговор. Лошото настроение го огорчаваше. Той беше непрекъснато измъчван от желанието да действа и намираше за непоносима мисълта, че е само един от тълпата.“ Приятелка на Стендал (една от най-ранните и точни негов биографи) си спомня в какъв вид е срещнала „безработния“ гражданин-генерал в началото на 1795 година:

„Той беше наистина най-слабото и странно същество, което съм виждала някога в живота си. Носеше модната шапка „Испански уши“, огромна по размер и нахлупена почти до раменете му. Изключително буйната коса съвсем не подчертаваше характерните пронизителни италиански очи, чийто поглед от време на време помътняваше. Като го гледаше, човек изобщо не оставаше с впечатлението, че стои пред пламенен гений, а по-скоро изпитваше усещането, че той е една от онези личности, които би било опасно да срещнеш зад някое гърво късно през нощта.“

Париж, в който Наполеон почти гладува, изживява сравнително щастливи дни, много по-щастливи, отколкото по времето на Робеспьер. Той пише на брат си Жозеф през юли 1795 година:

„Тук всичко тъне в лукс и удоволствия, а изкуствата възкръсват по изумителен начин. Вчера в Операта изгра „Федра“ – благотворително представление в чест на отпеглила се актриса. Цените на билетите бяха тройно по-високи, но близо до два часа след полунощ хората се тълпяха около театъра. Появиха се отново карети и елегантно облечени хора, сякаш изплували от дълъг сън... Можеш да намериш всичко, което доставя удоволствие или прави живота по-приятен. Никой няма много време за мислене, пък и кой би могъл да бъде мрачен, когато е заобиколен от такова веселие и жизнерадост. Навсякъде виждаш истински дами – в театрите, в библиотеките или на разходка по улиците. Прелестни същества можеш да откриеш и сред най-образования свят.“

Независимо от своето яacobинство и ненавистта си към стария ред с неговите привилегии, Наполеон никога не забравя онова, което баща му Карло е успял да възпита у него – че е благородник. Той отрича привилегиите или когато му е изгодно, или когато те се дават от друг, а не от него. Макар категорично да твърди, че „всички пътища трябва да бъдат отворени пред таланта“, той не се сдържа и подчертава пред Метерних, че е роден в старо аристократично семейство, което безкрайно развеселява австрийския държавник. Това дълбоко убеждение на Наполеон е важен елемент от неговото самочувствие и вярата му, че е предопределен да бъде лидер.

За разлика от него Адолф Хитлер няма претенции за благородническо потекло. Когато налага властта си над европейския континент, той поставя Унгария на първо място между „тежко болните общности в Нова Европа“, очевидно защото тя дотогава е била още управлявана от своята аристокрация. Една вечер през 1941 година той с възмущение се спомня, че по време на младините му „съществуването на всекиго се определя единствено от неговия произход“. За разлика от Наполеон, който тайно уважава синята кръв, той заклемява като „дегенерати“ благородниците от стария режим във Франция.

Хитлер е австриец, но от ранна възраст предпочита да чете книги с прогермански внушения. Това на първо място е една популярна илюстрирана история на френско-пруската

война от 1870 година. След прочита ѝ, както казва той по-късно, „аз се видях принуден да приема факта, при това с тайна завист, че не всички германци са имали добрия шанс да живеят в Бисмарковия райх“. Когато е учил в прогимназията в Линц, Хитлер се е питал защо е бил така очарован от уроците на г-р Пьотч. От тези години именно юношата Хитлер започва да изпитва „чувства на силна любов към германско-австрийската родина и същевременно дълбока омраза към австрийския държавен апарат“. Тези чувства са смесени с убеждението, че „династията на Хабсбургите не храни и не би могла да храни никаква любов към нас, германците“.

Той е роден на 20 април 1889 година в Браунау на Ин – малко градче на австрийско-баварската граница, в което по онова време живее Алоис. Две години по-късно семейството се премества в значително по-големия град Пасау. В началото на 1895 година Алоис се пенсионира и купува ферма в Хафелд, близо до малкия търговски град Ламбах, който е на около тридесет мили югоизточно от Линц. Там той отглежда пчели и поддържа овощна градина. Стопанството обаче почва да губи, поради което след кратък престой в Ламбах семейството се установява в малка селска къща с градина в сравнително богатото село Леондинг близо до Линц, където Алоис продължава да отглежда пчели. Адолф запазва „приятни спомени от горите и полята“.

Неговата скромна и незабележителна с нищо майка Клара Пьоцъл – почти единственият човек към когото той е истински привързан – си прилича с Летиция само по своята благочестивост. Госпожа Хитлер – втора братовчедка на Алоис и с двадесет и три години по-млада от него – се отнася със страхопочитание към своя груб и тираничен съпруг. При първото му семейство тя е живеела като хранениче, след това работи като прислужница във Виена. Когато втората жена на Алоис легнала на смъртен одър, той прибира отново Клара, ползва я за прислужница, а по-късно се оженва за нея. Алоис е навършил петдесетте, когато се ражда Хитлер. Първородният син от първия му брак Едмонд се е родил през 1894 година, но той живял твърде кратко, а две години след него на бял свят се появява дъщерята Паула. Освен това Клара заварва две деца от втория брак на съпруга си – сина Алоис, роден през 1882 година и дъщерята Анджела, родена в следващата година. Спокойна, хрисима и любеща жена, Клара предава тези

качества на децата си. Тя е и изключително работлива. В къщата ѝ, блестяща от чистота, не можело да се открие нито едно петънце.

Бащата, с дивашки характер, бие всеки ден синовете си. Основната жертва е най-големият, Алоис, който на четиринадесет години напуска бащиния си дом и става келнер в Париж. Отношението към Адолф е сравнително по-добро. По неговите собствени думи той вбесява баща си, когато отказва да стане митнически чиновник и заявява, че предпочита живота на художника. „Съвсем естествено създамата се атмосфера не беше приятна“, си спомня Хитлер в „Моята борба“. „Старият господин беше горчиво обиден, както и аз самият разбира се, въпреки че хранех истинска обич към него.“ После добавя: „Лошо ми ставаше само като си помислех, че един ден мога да бъда прикован към стола в някой офис и без да разполагам с времето си да прекарам цял живот, попълвайки формуляри.“

Средното реално училище в Линц е достоен представител на великолепната австрийска образователна система и не трябва да бъде подценявано. Знае се, че в него е имало много добри преподаватели, между които и описаният с ентузиазъм от Адолф д-р Пьотч. В учебната програма липсва гръцкият и латинският език, защото учениците се подготвят за техническа и търговска кариера. Изучавали са се предметите: немски, френски, история, география, математика, химия, физика, естествени науки и рисуване. Въпреки интелигентността си (призната от всички, които са му преподавали) младият Хитлер се изявява твърде слабо по всички дисциплини с изключение на рисуването – по него винаги получава отличен. Интересно е, че дори по история бележката му е „задоволителен“. Причина за тези безлични прояви явно е неговият мързел.

Когато се връща към ученическите си години в „Моята борба“, той изтъква: „Смешно лесните ученически задължения, които ни възлагаха, ми дадоха възможност да прекарвам повече от времето си на открито.“ Той изминава разстоянието от къщи до училище за около час, а когато времето е лошо, пътува с влак. По-късно се пренася да живее в Линц с други пет момчета. Неговият приятел от училище Йозеф Кеплингер пише: „Всички го харесвахме – и в клас, и на игрището“ и добавя: „Той не приличаше на никой друг“. Учителите му говорят противното. Един от тях, д-р Хюмер, твърди, че бил „свадлив, своенравен, арогантен и

разгразнителен". Той подчертава, че „мършавият, бледен младеж искаше от своите съученици сяпа да му се подчиняват, въобразявайки си, че е техният водач". Друг негов преподавател си спомня, че го е виждал често да разговаря с разлюлените от вятъра дървета. Адолф не се е отличавал особено здраве, въпреки че бил добър в гимнастическите упражнения и се смята, че е страдал от гръдни смущения. Запазена е най-ранната рисунка, която му е правена, когато е на шестнадесет години. От нея ни гледа лице, което ни се струва туберкулозно, макар че той не е страдал от тази болест. В „Моята борба“ Хитлер обаче споменава, че е напуснал средното училище, тъй като лекарите препоръчали на майка му да си почине поне една година.

Адолф твърди, че бил „дълбоко съкрушен, когато през януари 1903 година старият Алоис Хитлер почина внезапно от апоплектичен удар". Можем да се усъмним в това. Той едва ли е тъгувал така, както Наполеон за Карло.

Алоис Хитлер все пак изглежда е постигнал известно положение, за да заслужи да бъде публикувана във водещия вестник в Линц кратка биография за него след смъртта му. Той оставил и вдовицата си материално осигурена, което ѝ позволявало да живее сравнително добре и спокойно да глези своя любим Адолф. Когато прекъсва училището през 1905 година, тя го оставя да се шляе на воля и стимулира неговата склонност към артистичен живот. По това време той се облича твърде елегантно, не според стандартите на своята среда, носи даже бастунче с дръжка от слонова кост. Така както Наполеон открива своите жизнени цели във военната кариера, Хитлер е твърдо решен да стане известен художник. Възнамерява да замине за Виена и да се запише в Академията за изящни изкуства. Той ходи на опера, един-два пъти прекарва по няколко дни в столицата. Намира си и приятел, Гьстъл Кубичек, който споделя неговите вкусове и страстта му към музиката.

През декември 1907 година Клара Хитлер умира. Тя страда от рак и отстраняването на гърдата ѝ не спира развитието на болестта. Д-р Едуард Блох, който се е грижил за нея, си спомня: „В цялата си практика не бях виждал толкова смазан от мъка човек като Адолф Хитлер.“ Докторът е бил не само способен в професията си, но и много внимателен към майка му. Хитлер никога не забравя това и години по-късно, когато почват гоненията срещу евреите, му дава възможност да емигрира.

През септември 1907 година, когато е на осемнадесет и половина години, Хитлер наема стая във Виена близо до железопътната гара за Линц. Избира мястото, явно воден от дълбоката, все още неутихнала тъга по майка си. Собственичката е полякиня, старица в напреднала възраст, а миниатюрният апартамент претъпкан и неприятен. Независимо от това приятелят му Кубичек се настанява при него за известно време. Скоро след установяването си във Виена Адолф Хитлер преживява първото си голямо поражение. Той се проваля на приемните изпити в Академията за изящни изкуства и това го поразява, по неговите думи, „като удар от гръм“. Тогава си помисля, че би могъл да стане архитект, но сам се убеждава, че няма необходимата подготовка, за да изучава тази наука.

Независимо от всичко, той остава във Виена, не си търси работа, а по цял ден разглежда града и ходи на опера с евтини билети. Не си представя друго бъдеще освен рисуването или архитектурата. Има малко пари в наследство от баща си, по всяка вероятност и от майка си. Освен това получава стипендия за сираци. Доходът му не надвишава общо 93 крони, колкото е по онова време заплатата на стажант-учител. Майчиното благоразположение му е осигурило прекрасен гардероб. Не пуши и не пие – необичайно за осемнадесетгодишен младеж. Няма и „любовни увлечения, свързани с разходи“, както сочат някои немски изследвания.

Дванадесетгодишен, Хитлер попада на спектакъл на „Лоенгрин“, първата опера, която слуша. „Веднага бях очарован. Младежният ми ентузиазъм, породен от гения на Байройтския майстор, нямаше граници. Аз изпитвах непреодолимото желание да видя всички негови опери.“ Той дори изтъква, че амбицията му да стане политик се е родила когато е гледал „Риенци“, опера от Вагнер, чийто сюжет разкрива трагедията на римски властник от Средновековието. А „Тристан“ той смята за шедьовър на Вагнер. През януари 1942 година носталгично си спомня: „В началото на този век имаше хора, наречени „вагнерианци“. Почитателите на други композитори нямаха специално име. Каква радост ми носеше всяка творба на Вагнер!“ Хитлер не пропуска да гледа спектаклите на Виенската гържавна опера, когато има възможност. Не трябва обаче да се преувеличава влиянието на композитора върху него, макар че той го сравнява с Фридрих Велики и Мартин Лутер. Чрез музиката на Вагнер Хитлер се нагажда към немския интелек-

туален климат през първите години на двадесети век, в който доминират главно Шопенхауер и Ницше. Вагнер ентусиазирано е тълкувал музиката като непосредствен израз на човешката воля, докато не става инцидентът, при който Ницше посвещава „Раждането на трагедията“ на композитора. Може да се каже, че от Ницше, макар и индиректно, фюрерът възприема отрицанието на онова, което по-късно определя като „мекушаво юдейско-християнско милосърдие“, независимо че философът е ненавиждал национализма и антисемитизма, а по всяка вероятност и самия Вагнер. Но съчетанието от самотоволство, цинизъм и романтизъм у Вагнер несъмнено е отеквало дълбоко в младия Адолф.

Първото влюбване на Хитлер е чиста фантазия. Когато майка му заболяла, семейството се премества в Урфар, предградие на Линц. Тук, разхождайки се един ден с приятеля си Кубичек, той вижда стройна, изваяна като статуя руса девойка, която му се сторила „истинска валкирия“. Адолф в същия миг казва на Кубичек: „Аз съм влюбен в нея.“ Тя се нарича Стефани Янстен и е две години по-голяма от него. Учила е в Мюнхен и Виена и вече има цяла тълпа от поклонници. Адолф почва да върви буквално по петите ѝ. На един фестивал на цветята тя му хвърля една роза. Но той никога не посмява да я заговори. Изпраща ѝ писмо, в което казва, че възнамерява да учи в Академията за изящни изкуства, а тя трябва да го чака, докато се върне и се ожени за нея. Тя остава много озадачена, тъй като не знае кой е автор на писмото. Хитлер съчинява поеми в нейна чест и мечтае цели месеци за нея. Той споделя с Кубичек, че има желанието да се удави в Дунава, но не сам, а с нея. Общото им самоубийство щяло да ги съедини навеки, но проектът бил трудно осъществим, тъй като тя не е запозната с него.

Виена, градът, в който Хитлер открива себе си, е столица на многонационална империя, чиито земи са придобити чрез династически бракове. Тя е наследница на старата Свещена римска империя и същевременно донякъде първата модерна многонационална държава, тъй като обединените под нейното владичество територии представляват хармонични икономически общности дори и когато съставлящите я нации се ненавиждат помежду си. Преливаща от феодално великолепие, с господстваща старинна династия и горда аристокрация, Виена е в същото време градът на Фройд, на Густав Климт и Оскар Кокошка, на Рихард Щраус, Малер и Албан Берг, на Роберт Мюзил, Хуго фон Хофманс-

тал, на Карл Краус. Въпреки това младият Хитлер не вижда на какво чак толкова може да ѝ се възхищава, при все че не отрича нейното обаяние:

„В центъра на Метрополията се усещаше с пълна сила пулса на империята с 52-милионно население и опасния чар на многонационалните държави. Ослепителният блясък на двора привличаше като с магнит богатите фамилии и интелигенцията от всички краища на империята... Виена приличаше на възкачена на трона си кралица, която с властния си авторитет обединява хетерогенния конгломерат от националности, живеещи под скиптъра на Хабсбургите.“

Но Хитлер добавя: „Сияещата красота на столичния град кара човек да забрави за тъжните симптоми на старческо заляняване, които личат в империята като цяло.“

Хитлер е отвратен от Райхсрата (парламента). За него това е „развълнувана маса от хора, които жестикулират и крещят един срещу друг, а едно патетично старче люлее непрекъснато звънеца си и напразно ги приканва да не забравят своето достойнство“. Той не можел да сдържи смеха си. Когато за втори път го посетил, парламентът бил почти празен – по банките седели „малък брой прозяващи се депутати“. Въпреки това Хитлер признава: „В светлината на тогавашното ми отношение към династията на Хабсбургите аз бих сметнал за престъпление спрямо свободата и разума всяка форма на диктатура“. По онова време Хитлер не може да си представи друг модел на управление освен парламентарната система. Все пак той заключава: „Ако парламентът е безполезен, Хабсбургите са нещо още по-лошо.“ Няма съмнение, че онова, на което Хитлер се нагледал във Виена, е в основата на неговата ненавист към демокрацията.

В „Моята борба“ той пише за бедността в имперската столица:

„Ослепително богатство и гнусна нищета се смесваха в главозамайващ контраст. Хиляди безработни се мотаеха пред дворците на Рингщрасе, а надолу, по Виа Триумфалис на стара Австрия бездомните бяха наблъскани в мрака и мръсотията на каналите. И днес дори потръпвам (1923 г.), когато си спомня за безпросветните вертепи, в които живееха хора, за приютите и съборетините, за целия този мрачен спектакъл, в който имаше само боклуци, тор, отвратителна мръсотия и пошлост.“

Хитлер добре знае за какво говори, но той самият е виновен, че не успява да се откъсне от мизерията. Той отказва да търси някаква работа и упорства в желанието си да учи архитектура или изящни изкуства. Вторият му опит през септември 1908 година да влезе в Академията също се проваля. Скиците му са отхвърлени като най-конвенционални. Категоричността на приемната комисия и унижението, което е изпитал, сигурно са го разтърсили дълбоко. Но вместо да се насочи към друга професия – лесно е можел да стане чиновник или продавач – той се свързва много тясно с неколцина свои приятели, премества се да живее в друга квартира и започва да изучава политически науки. Политиците, които го привличат, са крайните немски националисти. Между тях са виенчанинът Карл Лугер – лидер на Християнсоциалистическата партия, лишеният от свещенически сан монах Йорг Ланс от Либенфалс и Георг Ритер фон Шьонерер, лидер на пангерманското движение. И тримата са антисемити. За младия човек, който неумоливо потъва на социалното гъно и вижда как рухват всички негови илюзии за величие, мисълта за превъзходство над някого – било то евреин – му е давала усещането за сигурност в така отчаяно жагувания социален статут. Житейските неволи, лишаващи го от всякаква надежда, сами му налагат екстремизма. Отрицанието на Хабсбургите и на католицизма, което пропагандира Шьонерер, също подтиква Хитлер към крайни действия, въпреки че тогава той още не е готов да отхвърли напълно скъпата за неговата майка религия.

Не трябва да ни учудва, че идеите на Хитлер – както е и в случая с Наполеон – съвпадат с тенденциите на времето.

Има спорове относно реалността и задълбочеността в знанията на Хитлер. Някои смятат, че наистина е четял „хищно“, както казва, а други твърдят, че по-скоро е трупал познания от списания и популярни четива. Може само да се каже, че предпочитанията му към книгите са твърде неопределени. Макар че изразявал възхищението си от Гьоте и Шилер, неговият литературен вкус не е на особена висота: той например е изпитвал истинска страст към каубойско-индианските романи на Карл Май.

Младият Адолф не е съгласен с програмата на Карл Лугер за спасяването на Хабсбургската империя чрез обновлението на Виена и съжалява, че Християнсоциалистическа-

та му партия е само „външно антисемитска“, но в същото време е възхитен от тактическото му умение и ловкостта. Той го противопоставя на политическата безпомощност на Георг фон Шьонерер. Лугер „успява ясно да прозре, че в нашата епоха висшите класи нямат достатъчно политически сили за една борба. Той избира за социална основа на своята нова партия средната класа, която иначе би била застрашена от изчезване“. Дълбоко впечатление му прави изкусната политика на Лугер към католическата църква, главно успеха му да привлече на своя страна много от младите свещеници. По мнението на Хитлер най-забележителното качество на Лугер „е редкият му талант да прониква в човешката същност, като внимава да не приема хората за по-добри, отколкото са в действителност“.

От есента на 1909 година нататък средствата, с които разполага Хитлер, стават недостатъчни, за да се издържа. Той е похарчил оставените от родителите му пари и не може повече да си позволи да наема стая. Почва да спи по кафенета, по градински пейки или в различни входи, залага всичко останало от елегантния му гардероб, за да си купува храна, виси на опашки пред обществените кухни. Зимата настъпва тази година рано и е една от най-острите. Гладуваш, без горна дреха, с почти голи крака по снега, той едва се движи. През декември, когато е на края на силите си, мръсен и въшлясал, с помътняло брагато лице, той намира подслон в Приюта за бездомни, разположен близо до Дунава. Там групите му били изхвърлени като напълно износени и получил купони за легло, хляб и супа за пет дни, с обещание да му дадат и за по-дълъг срок, ако не си намери работа.

Знаем някои неща за Хитлер от този период благодарение на Райнхолд Ханиш – немскоговорящ скитник от Бохемия, който е спял на съседното легло и през 1930 година описва Адолф, след като е прибран от улицата, като кошмарна фигура. Имал слабо изгладняло лице, горящи очи, брада и дълги коси. Носел окъсано черно палто, подарено от един евреин вехтошар, и старо сивеещо бомбе. Като научил, че кошмарното привидение е „художник“, Ханиш му казал, че има пазар за рисуванни картички и малки рисунки, където може да се продаде нещо, ако Адолф има желание да рисува. Начинанието имало успех и скоро двамата потърсили по-добро убежище в така наречения Приют за мъже, близо до еврейския квартал Леополщадт. За три крони седмично те наемат отделна кабина в общата спалня и ползват общата

столова, стаите за четене и пералнята. През лятото на 1910 година Хитлер се скарва със своя партньор, но продължава да живее в приюта до 1913 година и да се препитава от рисунките си. Самият Ханиш може би затъва много по-ниско.

Преди Ханиш да предложи предприятието с рисунките, двамата ринат сняг, просят или пренасят багаж на Вестбанхоф (гарата за Линц). Интересно дали като носач Адолф е срещал някои от старите си приятели, идващи от Линц.

Когато през 1938 година Хитлер влиза триумфално във Виена след Аншлуса на Австрия, той разказва в интимен кръг, че една нощ след жестока виелица почиствал снега през „Империял Хотел“ и гледал как ерцхерцогът Карл (последният император) и ерцхерцогинята Зита влезли вътре по червен килим. Тази гледка, както и звуците на приятната музика, която долитала, го накарали да изпита още по-силно горчивината от несправедливостта в живота. Тогава той се заклел, че един ден ще влезе също в „Империял“ по червен килим. Странното в този спомен е, че до 1911 година Карл и Зита не били женени, както и че по това време Адолф изкарвал вече прехраната си с рисунки и не се нуждал да рине сняг. Но независимо от несъвпаденията не може да се поставя под въпрос антипатията на Хитлер към Хабсбургите. В „Моята борба“ той пише за безспорното усещане на германци и австрийци, че мисията на династията на Хабсбургите като ръководители на Първия Райх е приключила след Френско-пруската война, когато бил създаден Вторият Райх.

Готов на всичко, за да избегне военната служба в армията на Хабсбургите, Хитлер решава на петата година от престоя си във Виена да избяга. Но къде би могъл да отиде? Макар израснал на село, той се чувства истински продукт на града, на артистичната метрополия. В немскоговорящия свят има само още две артистични столици – Дрезден и Мюнхен. Саксония е сравнително далече, докато той е роден почти на границата в Бавария. Най-логичното място, в което би могъл да отиде, е Мюнхен.

През май 1913 година в един слънчев неделен ден той пристига с влака от Виена на гарата в Мюнхен. Градът му се струва почти толкова романтичен и музикален, колкото и имперската столица. Кралската фамилия Вителсбах не е може би толкова почитана както Хохенцолерните с тяхната обедняваща роля в многонационалната империя, но

затова пък Вителсбаховци са немци, които управляват немци. В Мюнхен има три прекрасни оперни театъра, в които Адолф можел да слуша любимата си музика. А в това отношение дори скитникът Ханиш казва, че Рихард Вагнер го „хвърлял в искрящи пламъци“.

По това време обаче Хитлер не мисли да ходи на опера. Той се настянява на квартира у един шивач – хер Поп, на когото плаща отчасти с купуване и пренасяне на възлища за отоплението на къщата, отчасти като изтупва килимите. Основният му доход по всяка вероятност идва от работата му като туристически гид. Той продължава да рисува пощенските си картички, въпреки че не се продавали така добре. Закъснява да си плаща наема, храни се почти само с хлебчета и кремвирши. Но независимо от това намира възможност да ходи често в кафенетата или в бирариите, където може да говори за политика. В същото време чете ненаситно – „Все на политически теми и главно как се влиза в парламента“, спомня си госпожа Поп. От снимка, правена през август 1914 година, се вижда, че е имал приятна външност. Избръснал е брадата си и е облечен прилично. Той установява учудващо добри отношения със своите хазяи. По-късно пише колко щастлив се е чувствал в „очарователната Вителсбахска столица, привличаща всеки, който има слабост към красотата, независимо от търговските си инстинкти“.

Адолф Хитлер полага големи усилия да избегне военната служба (когато накрая е принуден да се яви пред военната комисия в Линц, тя го отхвърля като негоден), но прави това не от страх, а защото не желае да служи под знамената на Хабсбургите. Хитлер смята войната за неизбежна, тъй като хората „разбират, че самото съществуване на немската нация е поставено на карта“. „На 3 август 1914 година аз подадох молба до Негово височество крал Людвиг III да бъда приет на военна служба в Баварския полк.“ Мобилизиран в резервната пехота, в края на октомври участвал вече в първата си битка, Хитлер се чувства истински щастлив в армията. Един офицер го оценява в атестацията като войник, за когото полкът е „роден дом“. Самият Хитлер пише: „Изпълва ме чувство на тъга и копнеж, когато се връщам към тези години.“ Той изпълнява задачи по свръзката между отделните части и е забелязан куражът му да пренася съобщения през участъци, подложени на най-тежък обстрел. През декември 1914 година той е

награден с Железен кръст, втора степен. През октомври 1916 година е ранен в крака и получава отпуск за няколко месеца. През това време посещава Мюнхен и Берлин, където е ужасен от погромджийските настроения, за които обвинява евреите и вражеската пропаганда. През тези месеци той почва да мисли за политическа кариера след войната.

С нескривана радост той се връща на фронта, където през май 1918 година получава от своя полк свидетелство за храброст, а през август – Железен кръст – първа степен, отличие, което се дава предимно на офицери. Хитлер никога не помръдва от ефрейторския чин. Странно е, но причината за това била мнението, че му липсват „ръководни качества“. Но той е напълно доволен от своята участ.

През октомври 1918 година ефрейтор Адолф Хитлер попада в обсега на една атака с отровен газ, предприета от британската армия. „Очите ми бяха като нажежени възлени и всичко около мен беше потънало в мрак.“ Изпращат го в болницата в Померания. Там армейският свещеник посещава пациентите на 10 ноември и със сълзи на очи им съобщава, че войната е загубена. Шокът от тази вест довежда до нова загуба на зрението у Хитлер. „Всичко се забули в мрак; смаян и напълно объркан, аз се върнах обратно в болничното отделение, за да скрия пламналата си от болки глава между одеялото и възглавницата. Не бях плакал от деня, когато стоях през гроба на майка ми... Усещах как омразата ми расте. Мразех онези, които бяха станали причина да се извърши това подло престъпление.“ Светът за Хитлер като че наистина свършва. Цялата война е била напразно.

Времето между 1918 и 1920 година е за Адолф Хитлер най-мрачен и безперспективен период. Райхът на Хохенцолерните се разпада и по всичко изглежда, че социалният ред ще го последва. Берлин е превзет от отредите на спартакистите, водени от Роза Люксембург, в Бавария се провъзгласява социалистическата република на Курт Айснер. Разбираеми са чувствата на ужас, които обземат германците от средната класа. Страната гъмжи от руски емигранти, които разказват зловещи истории за жестокостта на большевиките спрямо буржоазията. (През 1914 година всички търговци в Русия са говорели немски, така че бегълците нямат никакви трудности да предадат своите преживелци.) В защита на средната класа на улицата излизат неофициално военизирани групировки на ветерани от войната. Те се разправят жестоко със спартакистите в Берлин

и изпълняват „смъртната присъда“ на Роза Люксембург. В Мюнхен избиват стотици от „Червените“, дълго след като правителството на Айснер е паднало и самият той е убит. Подписването в средата на 1919 година на Версайския договор се възприема почти като толкова тежък удар, колкото примирието през ноември 1918 година. Германия трябва да изплати репарации, които парализират нейната икономика, да позволи на французите да заемат Рейнската област, да се откаже от колониите си и да съкрати войските си до 100 000 души. По-голямата част от военнослужещите просто не могат да повярват, че армията им е разгромена. Пруската гвардия, която се връща в Берлин, преминавайки пред Бранденбургската арка, не се държи като разгромена войска. Постепенно се разпространява легендата за предателство отвътре, тоест врагът е победил само защото войниците са предадени в тяхната родина от ненаситни банкери, евреи и подпалвачи на революцията. Никой не се съобразява с факта, че много от „предателите“ са се сражавали героически за Германия.

Драстичното намаление на войската е можело спокойно да доведе до уволнението и на ефрейтора Хитлер. От друга страна, разорена Германия едва ли се е интересувала много от рисувани картички. Напълно възможно е било Адолф да потъне отново в познатата от Виена нищета, така ужасяваща през зимата на 1909 година.

Няма нищо по-различно от ранните кариери на Наполеон Бонапарт и Адолф Хитлер. Единият, офицер по образование и бивш дребен благородник, разрушава перспективите за бъдещата си кариера, като се свързва с политици-екстремисти. Другият – скитник, който става войник и стига едва до чин ефрейтор – воюва предано за своята родина, но също и в защита на стария ред. По ирония на съдбата той вижда на фронтовата линия много повече от живота и смъртта.

Единственото общо между тях е евентуалната перспектива да изпадат в пълна забрава и безпаричие.

ПЪТЯТ НА ВЪЗХОДА

*„Виждах светът да се движи шеметно
под мен, сякаш бях роден във въздуха.“*

НАПОЛЕОН БОНАПАРТ

*„Бях принуден да се надсмивам сам над
мисълта за собственото си бъдеще, което
до този момент беше източник на
толкова тревоги за мен.“*

АДОЛФ ХИТЛЕР, „Моята борба“

Отново трябва да се подчертае, че са абсолютно различни и пътищата, по които Наполеон и Хитлер стигат до властта. Наполеон трябва да изчака само четири години, след като е командвал армия, за да стане владетел на Франция едва на тридесетгодишна възраст. Когато Хитлер се връща към цивилния живот, необходими са му тринадесет години, за да завладее Германия с политическа ловкост и по конституционен начин. Но независимо от тези различия, в основата на техния възход има поразителни сходства.

Директорията управлява Франция от 1795 до 1799 година. Властта е в ръцете на петима директори, избрани от Съвета на петстотинте и Съвета на старейшините. „Термидорианците“, свалили Робеспьер и гържали властта,

са прокарали закон, според който две трети от членовете на двата съвета трябва да бъдат бивши членове на Конвента, предшестваш Директорията. С това те стават непопулярни още от самото начало. Решението е взето поради страха им от преврат – или от десницата, която би могла да възстанови монархията, или от левичата, която би върнала дните на Терора. Инфлацията в страната вече е излязла от контрол, положението на фронта се влошава.

Ваймарската република има също така нещастно управление. И нейната структура е с двукамерен парламент, но президентът разполага с почти монархически правомощия. Тежестта на репарациите за победителите, заплахата от комунистическа революция и страшната инфлация изпълват хората със страх и несигурност. Управниците изглеждат безпомощни. Десницата ги презира.

Времето на Директорията се отличава с веселие и елегантност, но не е за завиждане. Това е може би най-декадентският период в цялата история на Франция, белязан от необезпокояваните машинации на високомерни финансисти и банкери. Париж гъмжи от спекуланти и хора на подземния свят.

В този смисъл Ваймарската република много прилича на Директорията. Животът тук също е весел и елегантен, с голям артистичен кипнеж. И тук парите са всичко. Карикатурите на Георг Гроц, в които печалбарите се перчат с новонатрупаните си богатства, са доста точен летопис на времето, когато героите от фронта просят по уличните ъгли.

В спомените си Алберт Шпеер описва настроенятия през 20-те години на много немски интелектуалци от средната класа:

„Шпенглеровата творба „Залезът на Запада“ ме убеди, че ние изживявахме период на пълна разруха както последната Римска империя: инфлация, упадък на нравите, безсилие на германската гържава. Особено силно впечатление ми правеше неговото есе „Прусиянство и социализъм“, изпълнено с ненавист към лукса и комфорта.“

Шпеер се страхува от „мрачните гадания“ на Шпенглер, не вярва в предсказанието му за появата на нов „римски император“ и мисли, че комунистическата революция е неизбежна.

През есента на 1795 година роялистите в Париж се чувстват достатъчно силни, за да завземат властта. Войските в столицата се бунтуват, техният командир, генерал Мену, е принуден да влезе в преговори с въстаналите, които са в по-голямата си част от Националната гвардия. Мену бива заменен с Барас, един от директорите, който обаче бързо разбира, че сам не може да се справи с положението. След като събира отново неколкостотин яacobински екстремисти, „любители на гилотината“, той почва да търси малкия артилерист, привърженик на Робеспьер, така блестящо изявил качествата си при обсадата на Тулон. Трудно го открива, защото го нямало в обичайния му евтин ресторант (по-късно Барас ще твърди, че по това време той е преговарял с роялистите), но в последния момент Бонапарт получава поста на заместник-главнокомандващ.

Денят е 13 вандемиер (5 октомври), 9 часа вечерта, решаващата атака се очаква на следващата сутрин. Бонапарт веднага решава да изпрати в галоп ескадрона на майор Мюра да докара оръдия от артилерийския парк в Нюи. Когато в ранните часове на деня неприятелят тръгва в атака, той е буквално разкъсан на парчета по улица Сент Оноре, на Плас дьо Карусел и Понт Роял. Онези, които намерили убежище в църквата Сент Рош, са изхвърлени с щикове. Боевете продължават до 9 часа сутринта на 14 вандемиер, докато накрая останалите живи роялисти хукват да бягат. Бонапарт ги наблюдава с презрение, защото са „забравили воинската чест на французина“.

В отплата за действията му той е произведен в чин генерал и му поверяват командването на Вътрешната армия. Това е почти началото на истинската му кариера. Но той е още твърде левичарски настроен, за да се възползва от предоставените възможности, а и в управляващите среди няма други връзки освен Барас.

Този вакуум около Бонапарт е големият шанс на гражданката Таше-Боарне, бивша графиня, 32-годишна креолка. Нейният бивш съпруг е втори ранг благородник, гилотиниран по време на Терора, защото допуснал грешки като генерал на Републиката. Най-близката ѝ приятелка Терез Талиен е предпочитаната любовница на Барас. В Париж се ширят слухове, впрочем твърде за вярване, че двете танцуват пред него в евино облекло, че Барас е един от любовниците на графинята. Навярно тя е преспивала с много от

„Великите“ мъже на геня. Фуше, който по това време ръководи службите за сигурност, е толкова поразен от широтата на връзките ѝ („тя познава цял Париж“), че почва да ѝ плаща за полезните клюки. Но в момент когато тя е в големи финансови затруднения, инстинктът ѝ подсказва, че малкият генерал има бъдеще. Тя бързо разбужда хищната му сексуалност. (За този свой успех ще съжалява по-късно; знае се, че Наполеон е имал най-малко шестнадесет любовници.) Така или иначе, в онези дни тя му прави най-голямата услуга за възхода на неговата кариера, като го въвежда във върхушката на Директорията и успява да убеди Барас, че новият ѝ любовник му е безумно предан.

Като командващ Вътрешната армия генерал Бонапарт има задължението да поддържа закона и реда в Париж. Той прочиства полицията от роялисти и разтурва якобинския клуб. На 9 март 1796 година се оженва за Жозефина Таше-Боарне; храни илюзията, че тя е много богата, нуждае се от нейните връзки и нейния широко отворен за гости дом, а освен това наистина е влюбен в нея. Седмица преди това му се възлага командването на Италианската армия – назначение, което брат му Люсиен определя като „зестрата на Жозефина, дадена от Барас“.

Наполеон получава заповед да настъпи през Алпите, като по този начин армията му участва в общата офанзива срещу Австрия. Неговата задача е да отвлече вниманието на неприятеля, докато Журдан и Моро с армии от 160 000 души вървят директно към Виена. Бонапарт е разполагал само с 36 000 войници и не се е предвиждало да напредва много бързо. Планът е разработен от Карно, някогашния архитект на победата от времената на Терора.

Генерал Бонапарт пристига в своята главна квартира в Ница към края на март 1796 година. Разправят се легенди за хладното посрещане, което му устройват неговите генерали, както и за начина, по който той ги праща по дяволите. Те са убедени, че Бонапарт не е нищо повече от един интригант, получил всичко заради протекцията на Барас, а предстоящите военни действия смятат за неосъществими. Не без значение е фактът, че между тези генерали са Ожеро – започнал като пехотинец, после на служба в Руската армия, Масена, който е бивш спекулант, Ла Арп – ловък швейцарски наемник, Серюрие – който дванадесетгодишен през 1754 година е вече младши-лейтенант и Бертие, произведен в чин полковник през 1778 година по време на

американската война. Нито един от тях не може да бъде уплашен лесно от двадесет и шест-годишния „дългокос дребосък“. Все пак Ожеро си признава, че нещо в Наполеон ги накарало да трепнат. (По-късно всички те ще станат маршали в неговата армия.)

Онова, което разгневява Бонапарт, не е отношението на неговите генерали, а духът и бедната екипировка на неговите войници. Той ги намира окъсани и гладни, и първата му стъпка е да раздаде едноседмичен порцион хляб, месо и алкохол, като в същото време пише доклад до Париж, в който се оплаква от лошото състояние на войската. За щастие, войниците му са силни и здрави мъже. По-голямата част от тях са планинци от Дофине (като днешните алпийски ловци) или от южните планински райони. На Света Елена Наполеон твърди, че неговите военни заповеди от онова време започвали така:

„Войници! Вие сте лошо нахранени и почти голи. Аз ще ви отведа в най-плодородните равнини на света, където ще откриете големи градове и процъфтяващи провинции. Вие ще спечелите чест, слава и богатства.“

Наполеон не е предвождал готовогава армия на бойното поле. Пред него стоят 70 000 австрийци и сардинци, които, добре екипирани и с високо самочувствие, охраняват алпийските проходи. Настъпвайки през планините, Наполеон атакува австрийците при Монтеноте на 12 април и те загубват в битката 3000 войници. Два дни по-късно той отново ги разбива при Дего, като в промеждутъка между тези две победи смазва сардинците при Милесимо, пленявайки цял корпус. Битките се водят под проливни дъждове на две хиляди стъпки височина над морското равнище. На 21 април при Мондови той разгромява последната сардинска армия и техният крал моли за примирие. Това е първият пример за „блицкриг“, светкавична война, в която неприятелят е сразяван като от гръм.

Игва редът на австрийците. Бонапарт ги принуждава да отстъпят в битката на 10 май при моста Лоди над реката Ада, като сам командва последния залп срещу моста. Тогава го осенява мисълта за бляскаво бъдеще. „Виждах светът да се движи шеметно под мен, сякаш бях роден във въздуха“, казва той на генерал Гурго години по-късно.

На 15 май той влиза в Милано, столица на австрийско херцогство със същото име. През юли фелдмаршал фон Вюрмсер го атакува от два фронта с надеждата, че ще успее

да освободи Мантуа. На 3 август Наполеон разбива Каздано-вич при Лонато, а два дни по-късно при Кастилионе смазва Вюрмсер, като пленява 20 000 войници и 50 оръдия. Въпреки подкрепленията, които получава, Вюрмсер трябва да търси убежище в самата Мантуа. По ирония на съдбата в същото време главната френска офанзива срещу Виена е спряна – Журдан е разгромен от ерцхерцог Карл, а Моро е отстъпил. Новоиздигнатият се австрийски генерал Алвинзи атакува Бонапарт през ноември, но след боеве, продължили три дни, е разгромен при моста на Арколе. Той подновява сраженията през януари 1797 година и отново е разбит при Риволи. Мантуа капитулира през февруари.

Сега Наполеон настъпва към Тирол, като се насочва към Виена. Той стига до Семеринг, който е само на 100 километра от имперската столица. На 18 април императорът иска мир, а Бонапарт се връща обратно в Италия и завладява Венеция. С подписването на договора от Кампо Формио Франция отбелязва най-голямата дипломатическа победа в цялата си история. Австрийците преотстъпват Белгия, като признават също така законността на френския марионетен режим в Северна Италия под името Цизалпийска република и дават право на Франция да присъедини към земите си левия бряг на Рейн. Под формата на компенсация те получава Венеция.

В края на 1797 година Наполеон се връща във Франция, където е посрещнат с луд възторг. Той е победител в 18 тежки битки, пленил е 170 вражески знамена и е дал на родината си положение, което тя е нямала не само при Людовик XIV, но и в най-славните години от своята история. В допълнение на всичко е изпратил във Франция няколко значителни пратки със злато и сребро, както и многобройни безценни произведения на изкуството. В негова чест улицата, на която живеел, е наречена „Улица на победата“.

На 20 май 1796 година, по време на престоя му в Милано, той издава прокламация:

„Зачитане на личната собственост и сигурност на гражданите; уважение към религията на страната – това са чувствата, които ръководят правителството на Френската република и армията в Италия. Дори и победители, французите смятат хората от различни националности в Ломбардия за свои братя.“

Неговите успехи изглеждат малко по-различни в очите на онези, които не са французи. Уилям Пит, макар и

предубеден, в една реч, произнесена три години по-късно (на 3 февруари 1800 г.) в Камарата на общините, прави безспорно обективна равностметка на „ужасите, преживени от Италия по време на кампанията от 1796-1797 година“. Той припомня на членовете на парламента:

„Като израз на братските чувства и в отговор на тържествено обявеното зачитане на личната собственост тази прокламация (миланската) налага на миланците контрибуции в размер от 20 милиона италиански лири, или близо един милион лири стерлинги; с последвалите налози и реквизиции тази сума достига общо около шест милиона лири стерлинги. Уважението към религията и обичаите в тази страна е изразено по същия благочестив начин. Църквите са подложени на безразборен грабеж. Всички държавни съкровища, всички фондове – благотворителни или на дадена религиозна общност – са конфискувани. Страната е превърната в сцена на всякакви безредия и плачкосвания. Духовниците и традиционните изрази на религиозна почит са открито унижавани от френската войска.“

Министър-председателят продължава:

„Но от всички безкрайно неприятни и трагични сцени в Италия, станали през периода, който описвам, най-потресаващи са събитията във Венеция.“

Той обвинява французите, че нарочно са подстрекавали венецианците към бунт и към издаването на враждебна за Франция прокламация, което дало повод на Наполеон да завземе Венеция. Той налага в града управа по „демократичен“ френски образец, която подкрепя с договор. Пит съобщава с присъщата си прецизност, че веднага след подписването на договора французите разграбват оръжията от Арсенала и ценностите от Двореца на Дожите, като в същото време искат огромни суми в брой от обитателите. Той добавя:

„Само четири месеца по-късно съюзената с Франция Венецианска република – създадена от самия Бонапарт, от когото тя получи като подарък френската свобода, беше разменена по договора в Кампо Формио и дадена на Австрия. Бонапарт забрави, че великата цел на неговите бойни операции, както личи от първата му прокламация, беше освобождаването на Венеция от „желязното иго на австрийския двор“.

Ясно е защо Директорията почва доста сериозно да се тревожи от генерал Бонапарт. Той е не само героя, за

когото говорят всички, но е проявил обезпокоителна независимост, незачитайки нейните инструкции – както в случая, когато иска австрийците да му предадат Ломбардия, така и при обявяването на войната срещу Венеция. В своята главна квартира в двореца в Милано той се държи едва ли не като крал: винаги се храни в присъствието на много хора и излиза с ескорт от най-малко треста улани. Освен това плаща на журналисти, за да пишат за него в благоприятна светлина както във Франция, така и в средите на неговата войска. Вестник „Куриер на Италианската армия“, който се продава в Париж, а на войниците се раздава безплатно, непрекъснато възхвалява подвизите и личните качества на „Първия генерал на Великата нация“. Други вестници, които той субсидира, държат същия тон. Но факт е, че Директорията продължава да съществува единствено благодарение на него. Когато през 1797 година роялистите се опитват да свалят Директорията, войниците на Бонапарт, предвождани от Ожеро, разгонват с щикове Съвета на 18 фруктидор (4 септември). Не без основание много от генералите на Републиката биват заподозрени в симпатии към роялисти или якобинци. Навярно заради това Наполеон има твърде смирен вид и носи цивилни дрехи, когато се връща в Париж.

След време му е възложено да изготви план за нашествие в Англия. Той не приема проекта с удоволствие. Но все пак лично изучава брега на Ламаншкия канал и дава заключенията си на 23 февруари:

„Да се предприеме дебаркиране в Англия, без да се осигури предварително пълно надмощие по море, би била най-смелата и най-трудна операция, предприемана някога от някого... Подходящият момент да се подготви такова прехвърляне на войски е пропуснат може би завинаги.“

В замяна на това Бонапарт предлага на Директорията експедиция до Египет. Това не е просто негов романтичен порив, нито чисто военен план. Далечната цел е да се прекъсне главният търговски път на Англия към Индия и в същото време да се осигури база, от която да се поднови битката за субконтинента, загубена от Франция години преди това. Не на последно място се нарежда фактът, че тази експедиция би повишила престижа му в родината. Французите винаги са били силно привлечани от блясъка на Изтока, а освен това не са забравили, че първите френски колонии са били държавите на кръстоносците, че Свети

Людовик се е опитвал да завладее Египет. В ония дни увлечението по Египет е обща мода. Независимо от тези причини, Наполеон безспорно е подтикнат да вземе подобно решение от мрачната атмосфера, която Директорията налага във вътрешния политически живот.

Каквото и да казва Наполеон по един или друг повод, той съвсем няма намерение да „нагене чалма“ и да стане халиф. Основните му мотиви, за да предприеме египетската авантюра, са политически и той при всички случаи възнамерява да се върне във Франция.

В началото експедицията има триумфиращ успех. Малта е завладяна мимоходом, нейните нещастни рицари са изгонени от острова, който 250 години е техен дом. Земята на фараоните е завоювана с лекота, след като феодалната армия на мамелюците е разбита в живописна битка при подножието на пирамидите. Създаден е Египетски институт по образец на Френския институт. Френски учени правят блестящи археологически открития, като Розетския камък, който е ключът към разгадаване на египетските йероглифи. Тръгват слухове, че Наполеон възнамерява да завладее Персия и Индия като своя знаменит предшественик Александър Велики. Но жестоката истина е, че турски войски и британската флота го приковават в Египет. Адмирал Нелсън разбива френската флота в битката при Нил през август 1798 година и корабите му стават пълновластни господари в Средиземно море. Наполеон тръгва в поход към Сирия, но е поставен в шах близо до Акр. Той се оказва в капан. Ако би опитал да се върне във Франция, има всички шансове да бъде пресрещнат в морето, пленен и затворен в Англия до пълната победа над Франция.

В края на 1918 година ефрейтор Хитлер, с възстановено вече зрение, напуска болницата в Померания и се прибира в своя полк в Мюнхен. По всяка вероятност той е минал през Берлин и може би е видял как са разгромявани спартакистките отреди, с картечния огън по улиците, с ужасните берлинчани, наредени като на опашки зад електрическите стълбове, за да се спасят от куршумите. В Мюнхен, той стои в казармата през цялото време на боевете, които слагат край на Баварската социалистическа република. Тъй като са се знаели неговите политически интереси и се е

смятало, че на него може да се разчита, той е изпратен на курсове по „основните принципи, върху които войникът трябва да изгражда политическите си идеи“. Тези принципи се заключават във Верността към райха и отечеството. След успешното завършване на курсовете, Хитлер става „помощник-инструктор“ със задачата да води политически занятия във военните части. В „Моята борба“ Хитлер пише, че като ученик се е съмнявал много в ораторските си способности. В годините, когато живее с Ханиш в приюта, той само се опитва да гържи понякога гръмки речи пред обитателите му. Но накрая Хитлер идва до заключението: „Можех вече да потвърдя онова, което наистина бях почувствал – имах талант да говоря пред хора.“

През септември 1919 година му възлагат да наблюдава една от малките политически партии, появила се неотдавна – Националсоциалистическо германско работническо движение. Неговият президент Антон Дрекслер е машинист в местния железопътен възел. Мисията си той вижда в необходимостта да синтезира в едно национализма и социализма. Скоро Хитлер се присъединява към тази партия и е записан под номер петдесет и пет – доста категорично доказателство за нейните размери. Новоприсетият националист почва да пропагандира неуморно идеите на партията си. Неговата първа важна реч е на първото общопартийно събрание през октомври, посетено от 111 души. Хитлер говори 30 минути в малка бирария. Изглежда, че речта му е направила впечатление, защото от този момент той вече не изпитва никакви съмнения, че може да говори публично.

В началото на 1920 година му поверяват пропагандната работа на партията. След като умело използва плакати и „хвърчащи листове“, той осигурява присъствието на две хиляди души на „първия масов митинг“, свикан от новото движение.

На митинга Хитлер представя програмата на партията. Онази част, която се отнася до националната политика, предвижда включване на всички немци в границите на Велика Германия, анулиране на Версайския договор, лишаване на евреите от немска националност и забрана на имиграцията. Социалистическите идеи са застъпени в исканията за конфискация на натрупаните по време на войната богатства, участие на работниците в печалбата на предприятията, повишаване на пенсиите, селскостопанска поземлена рефор-

ма, заменяне на редовната армия с граждански милиции и конфискация на нетрудовите доходи. След речта си той е възнаграден с горещи овации.

На 1 април 1920 година Хитлер напуска райхсвера (войската), през есента националсоциалистическото движение се регистрира официално като партия със същото име – Националсоциалистическа германска работническа партия, през декември е закупен вестникът „Фьолкишер Беобахтер“, на 29 юли 1921 година Дрекслер е отстранен и Хитлер става лидер на партията. Същата вечер нейните членове за първи път го приветстват с думите „наш фюрер“.

Заг този бърз успех се крие нещо повече от гения му на демагог и вродената му политическа сръчност. Самият режим и политическият климат в Бавария по своята природа е склонен да подкрепи една силна ръка в десницата. Както редовната войска, така и военизираните милиции показват голяма благосклонност към Хитлер. Малко по-късно той набира главно между тях новите партийни членове. Сред „офицерите и господата“, които в този ранен период се присъединяват към Хитлер, са Ернст Рьом, Херман Гьоринг, Франц Ксавиер, Ритер фон Еп. Всеки от тях се е проявил блестящо във войната. Капитан Рьом (влязъл в партията даже преди Хитлер) е бил тежко ранен на огневата линия, преди да служи в Генералния щаб. Летецът-ас майор Гьоринг (прусак, единствен от тримата, който не е от Бавария) е обект на всеобщо възхищение в Германия като командир на ескадрилата на Рихтхофен, свалил е 43 вражески самолета и е награден с „Пур льо мерит“, най-високия орден за храброст на Хохенцолерните. Генерал-майор фон Еп, последният командир на Баварската кралска гвардия, и сега командващ цялата войска на Бавария, също е отличаван по време на войната за своята храброст. Парадоксално е, че „незаслуженото поражение“ през 1918 година е повишило обаянието на военните, които и без това винаги са се радвали на твърде голяма почит. По ирония на съдбата райхсверът, в който повечето от офицерите са заклети монархисти, е гарант за стабилността на Ваймарската република, неин щит срещу преврати отляво и отдясно. Военизираните милиции не се ползват със симпатии от „червените“, а се приемат много добре от десницата. Милитаризмът става мода, военни оркестри свирят навсякъде.

Неизбежно новата партия в тази обстановка си създава военизирана организация с униформи, йерархия, а скоро

след това избира свастика като свой отличителен знак. В организацията има много ветерани от войната и като начин на действие се възприемат уличните боеве. Комунистите, привърженици на същата тактика, са прекрасен обект за агресия. Независимо от изтъкнатите личности в нейните редове и командната си структура, партията е в основата си егалитарна и изисква бойно другарство между членовете ѝ. Средната класа в Бавария като цяло е склонна да приветства появата на организация като Националсоциалистическата германска работническа партия, която би я защитила срещу революция от съветски тип.

През този период – до 1924 година – Германия е в хаос. Слабите социалдемократически правителства в Берлин и в столиците на отделните провинции са под постоянната заплаха от десни преврати или болшевишки революции. По-голямата част от офицерството, представителите на висшата администрация и научните среди са монархически настроени, докато комунистите още се надяват да бъде установена съветска власт. В началото на 1923 година французите завладяват Рейнската област. Същата година инфлацията достига астрономически измерения, германската марка се обезценява неимоверно, което бързо разорява голяма част от средната класа. Героят от войната майор Бухрюкер прави опит за десен преврат в Берлин, но бива разгромен от генерал фон Сеект, главнокомандващ на германската армия. Известно време Сеект има намерение да стане канцлер. В Хамбург комунистите, предвождани от Ернст Телман въстават, а леви екстремисти вземат властта в Саксония и Тюрингия. Навсякъде гръмко се издигат искания за диктатура на пролетариата. Скоро в някои от областите войската удавя в кръв бунтовете на червените.

Политическото (и в известна степен финансовото) положение в Бавария се различава от обстановката в останалата част на Германия. В тази католическа и преди всичко селскостопанска област реакцията срещу краткотрайната победа на социалистическата република на Айснер издига на гребена на властта крайно десни сили, чиито ключови фигури са Густав фон Каар, министър-председател, генерал Ото фон Лосов, командващ войската и Ханс фон Сайсер, шеф на полицията. Те ненавиждат социалдемократите. Носят се слухове, че Бавария ще се отцепи от Райха, с която е обвързана от петдесет години. Говори се за нова австрийско-баварска държава, начело със способния

кронпринц Рупрехт. Много офицери от армията почват да полагат нова клетва за вярност към Бавария. Тази обстановка окуражава дейността на всички дясно настроени военизирани групи, включително и на националсоциалистите.

Между 1922 и 1923 година членската маса на Националсоциалистическата партия бързо расте, организацията ѝ укрепва, влиянието ѝ се засилва. Към нея се присъединяват две големи военизирани групировки, на Рьом и Фридрих Вебер. Майор Гьоринг, който живее в Мюнхен със съпругата си Карен, шведка, поема командването на шурмовите отреди, обучавани да използват юмруци вместо пистолети по подобие на италианските фашисти. В лицето на дълбоко покварения Юлиус Щрайхер, пенсиониран учител от Нюрнберг, известен със садистичното отношение към учениците си, Хитлер открива необходимия му завършен демагог. Всички членове на партията са въодушевени от похода на Мусолини към Рим.

През март 1923 година генерал фон Лосов прави предложение на Хитлер да оглави подобен поход към Берлин, като обещава да го подкрепи. Но през май той променя мнението си, заплашва националсоциалистическия водач със затвор, ако това се случи и го застава да даде дума, че не планира никакъв преврат. Адолф изпълнява исканото от него. Но прекарва ранните летни месеци в подготовка на именно такива действия, изчаквайки само по-нататъшното влошаване на положението в Германия.

През август 1923 година Хитлер за пръв път организира народно шествие на своите шурмови отреди. Под звуците на два военни оркестъра те преминават през големия площад в Мюнхен, Кьонинг плац, където е свикан общ събор на няколко други военизирани групировки. Хитлер, с дрезгав от възбуда глас, заклеявява „Ноемврийските престъпници“, предали Германия през 1918 година. Накрая той извиква: „Германийо, събуди се!“ Според Карл Людеке, който присъствал там, произнесената с необикновена страст реч произвела много дълбоко впечатление.

През септември същата година Хитлер организира подобно парадно шествие в Байройт. Той използва повода, за да посети 86-годишната вдовица и сина на Рихард Вагнер във вилата Ванфрид. Те го посрещат възторжено – Козима го целува, Зигфрид изразява дълбокото им възхищение от него. (През 1942 г. той си спомня, че „освен качествата,

наследени от Вагнер, Козима се отличава с неповторим женски чар, който прави неотразимо впечатление на всеки неин гост във Ванфрид“.) Хитлер е приветстван горещо и от Хюстън Стюърт Чембърлейн, зет на композитора, син на адмирал от Английската кралска флота, който смятал, че свещената мисия на Германия е да преобрази света с идеите на Вагнеровия тевтонизъм. Той казва на Хитлер, че вижда в негово лице човека, „предопределен от Бога“ за това. Без съмнение, Хитлер е прочел вече книгата на Чембърлейн „Основите на деветнадесетото столетие“ и становищата на писателя са допринесли за смесените чувства, които изпитва към англичанина. По-късно Чембърлейн в едно писмо до Хитлер му казва, че смята себе си за Йоан Кръстител, който е предсказал идването на Спасителя Аголф.

Това първо посещение в светилището на неговия любим герой Хитлер съхранява като най-скъп спомен и често говори за него. Година по-късно той казва: „Ние се обръщаме един към друг с малките си имена. Обичах ги всички, обичах и Ванфрид... Десетте дни на оперния сезон в Байройт винаги бяха едни от благословените дни в живота ми.“ Подкрепата, която получава от близките на Вагнер, засилва увереността му в неговата предопределеност.

Нацисткия преврат в 1923 година не е бил приет от всички, тъй като се е смятал за налудничав. Но независимо от това, той не е чак толкова неосъществим. Планът предвижда да се установи контрол над правителството в Бавария и от базата в Мюнхен да се тръгне в поход към Берлин за завземане на властта в Германия. По такъв начин е действал Мусолини само година преди това. Ваймарската република е толкова слаба и безпорядъкът така голям, че начертаната схема има големи шансове за успех. Генерал Лудендорф, вторият във военната йерархия след Хинденбург по време на войната, се е съгласил да се присъедини към похода.

На осми ноември вечерта Каар, Лосов и Сайсер отиват на митинг, който е събрал три хиляди дребни чиновници в една от най-големите бирарии в Мюнхен. Хитлер е дошъл незабелязано, придружен от малка охрана. Карл вече е започнал да говори пред митинга, когато в 20,30 часа шестдесет шурмоваци със стоманени каски нахлуват и с картечници преграждат изходите. Настъпва адска бъркотия. Облечен в шлифер, Хитлер скача на една маса и стреля два пъти с

пистолета си. Става тихо. Той слиза от масата и оповестява: „Националната революция започна! Шестотин души са окупирали залата. Никой не може да излезе. Казармите на райхсвера и полицията са завзети. Частите на райхсвера и полицията минаха под знамето със свастиката. Правителството в Бавария е свалено! Правителството на Райха е свалено!“

Всичко това не е вярно, но слушателите го вземат за истина. Каар, Лосов и Сайсер биват отведени в едно служебно помещение. Хитлер размахва пистолета си и крещи в лицата им: „Имам три патрона за вас, господа, и един за мен.“ Те го гледат невъзмутимо, но в този момент влиза Лудендорф и този факт ги кара да приемат исканията на Хитлер. И тримата се съгласяват да поемат министерски постове в новото правителство на Райха, с министър-председател Хитлер и Лудендорф като главнокомандващ Въоръжените сили. Сега оставало само да почне походът към Берлин – другото било направено.

Но Каар и двамата му колеги, след като излизат от бирарията, променят становищата си и вземат мерки да разгромят преврата. На другата сутрин Лудендорф и Хитлер – който вече живеел с мисълта, че ще е новият диктатор на Германия – повеждат към центъра на Мюнхен три хиляди души въоръжени с пушки, чиито ударници обаче били предвидливо извадени. Полицията открива срещу тях огън. Генерал Лудендорф тръгва направо срещу полицаите и с внушителен вид минава през техните редове, без никой да се осмели да го спре. Обаче Шьобнер-Рихтер, който върви рамо до рамо с Хитлер, пада на земята смъртно ранен, хванал своя лидер за ръкава. Общо 16 шурмоваци и трима полицаи са убити. Има много ранени. Гьоринг е прострелян в слабините. Хитлер, почти без сили и едва ли не обезумял от мъка, бива измъкнат от мястото на сражението и отведен в къщата на неговии приятели в близкото село Уфинг, където е скрит на тавана. (Възнамерявал е да избяга в Австрия, смятайки политическата си кариера за приключена.) На 11 ноември той е арестуван и закаран в затвора в Ландсберг.

След арестуването си Хитлер изпада в двойно отчаяние. Той преживява страшни седмици с мисълта за онова, което го очаква – може би доживотен затвор. В затвора в Ландсберг той обявява продължителна гладна стачка, като отказва и да говори. Обаче успява да преобърне процеса

срещу него, започнал на 24 февруари 1924 година, в процес срещу Каар, Лосов и Сайсер. Той отхвърля обвиненията в предателство и отново разобличава „ноемврийските престъпници“. На моменти присъстващите в препълнената съдебна зала го аплодират и дори съдиите почват да поддържат неговата страна. Лосов го нарича лъжец, но това не променя нещата. Хитлер е подкрепен и от Лудендорф, който стои до него на подсъдимата скамейка (маршалът по-късно е оправдан). Хитлер разиграва блестящо играта си, представяйки се за ветеран от войната и „патриот от фронтовата линия“, който не иска друго освен „унищожението на марксизма“. Все повече се увеличава броят на букетите и шоколадите, които му изпращат новите почитатели. В края на процеса целият съдебен състав е под влиянието на неговото ораторско изкуство, макар някои да се усмихват, когато той описва себе си като „човек, роден да бъде диктатор“. Той получава най-леката присъда – пет години затвор, при това с препоръка за скорошно помилване (освободен е само шест месеца по-късно) поради неговите „патриотични мотиви и честни намерения“.

Затворът в Ландсберг, по думите на самия Хитлер, е за него по-скоро рочивен дом, отколкото място за излежаване на присъда. Разбира се, килията му е спартанска, но наподобява стая, сравнима с килиите в модерните английски и американски затвори, и е обзаведена с цветя и лакомства. Той постоянно получава цели бутове шунка, връзки крем-вирши и разнообразни сладкиши, които разделя с другите затворници. Между тях е Рудолф Хес, син на немски търговец от Кайро, служил през войната в германските военновъздушни сили. Хитлер се храни с тях в общото помещение и заедно правят упражнения в гимнастическия салон. Даже обикновената затворническа храна е чудесна, всеки може да си купи вино или бира. Надзирателите се държат подчертано приятелски, много от тях стават нацисти. На Хитлер е позволено да получава писма и вестници, както и да приема непрекъснатия поток от посетители. Той никога не забравя „прекрасното писмо“, което получава в затвора от Хюстън Стюарт Чембърлейн.

В затвора той чете много и по-късно казва, че в известен смисъл Ландсберг бил за него като университет. Диктува книгата си „Моята борба“, която Хес пише на машина. Тя е отчасти биографичен, отчасти политически

трактат. Определяна е по различен начин: като „хранилище на идеи“ или „чернова за завладяването на света“. Всяко от двете определения е точно. Разбира се, тя е наситена с отвратителен антисемитизъм и недвусмислено декларира, че един ден расово чисти германци ще управляват света. Все пак някои моменти от личния му живот са пресъздадени живо и завладяващо. Главното в „Моята борба“ е пълното ѝ съзвучие с предубежденията на онези германци, които смятат, че поражението им през ноември 1918 година и разоряването им от инфлацията се дължи на предателство. Авторът се отличава с демоничната си слабост да открива лесно изкупителни жертви.

На 19 декември 1924 година Хитлер е освободен от затвора в Ландсберг, където престоят му трудно може да се нарече неприятен. Разбира се, политическото му положение се е влошило. Партията е оцеляла, но има тенденции да се разпадне на съперничаещи помежду си групи, още повече, че като единна организация в Германия е забранена. До 1927 година на Хитлер също е забранено да говори на публични места. Най-лошото от всичко (от нацистка гледна точка) е, че Ваймарската република се е научила как да се справя с икономическото положение и да обуздава инфлацията. За пръв път от 1914 година се усещат признаци на благоденствие, а дипломатията на канцлера Густав Щреземан печели нов престиж за Германия. Бащата на автора на тези редове, който по това време живее в Берлин, пише през август 1926 година:

„Финансовото и общото положение на Германия се подобряват с изумителна бързина. Ако следва този ритъм, страната ще постигне довоенното си равнище само за петнадесет-двадесет години. Чувства се все още липсата на лесно реализуем капитал, но това е естествена последица от инфлацията. Отношението към Англия, общо взето, е добро, но омразата към Франция е много голяма.“

Военизираните организации са разпуснати. Ваймарската република като че ли стъпва на крака.

Нацистите сформират авангардна партия с по-малко от 30 000 членове и значителни финансови проблеми. Цитираният по-горе автор на писмото си спомня, че видял през 1927 година в Манхайм демонстрация на група щурмоваци и му направило впечатление, че униформите им са евтини и износени, а колите – разнебитени.

Има и отделни опасни интерпретации на Хитлеровото учение, като например от Грегор и Ото Щрасер в Берлин, които искат партията да бъде колкото националистическа, толкова и социалистическа. С ловък маньовър Адолф откъсва от тях един от най-способните им привърженици, фанатичния до този момент социалист г-р Йозеф Гьобелс, който след това успява със сила да вземе берлинската организация в свои ръце. Въпреки че нацистите оцеляват, те нямат достатъчно средства, за да организират мащабен конгрес през 1927 година. В изборите на следващата година спечелват едва 2,5 процента, по-малко от един милион души гласуват за тях. Много от изтъкнатите членове на партията се отчайват напълно, както например Рьом, който отива да служи в Боливиийската армия. Наред с тях обаче в партията постъпват малко, но твърде полезни нови членове, като робски покорния млад собственик на птицеферма Хайнрих Химлер.

През 1929 година Адолф Хитлер, който доскоро се е виждал диктатор на Германия, е на ръба да стане за посмешище.

Отново няма нищо по-различно от начините, по които Наполеон и Хитлер правят първите си стъпки към успеха. На двадесет и шест години единият е триумфращ завоевател и национален герой. Другият, в предверието на 40-те си години, е все още политически авантюрист с нищо повече от един неуспешен опит за преврат зад себе си.

1799 И 1933

Рискът е колкото страшен, толкова неизбежен; с деспотично управление може да се излезе от анархията, но се рискува един и същ човек първо да спаси страната, а след това да я разруши — с пълната убеденост, че от известен миг нататък е подвластен на незнайна висша воля... Това е горчивият плод на социалното разлюжение.

ИПОЛИТ ТЕН

„Произход на съвременна Франция“

*Какво е маймуната в очите на човека?
Обект за насмешка или за срам. Също така
ще изглежда човека в очите на Свръхчовека
— обект за насмешка или за срам.*

ФРИДРИХ НИЦШЕ

„Тъй рече Заратустра“

На пръв поглед методите, които Наполеон и Хитлер използват, за да вземат властта, навярно изглеждат много различни. Единият го прави с гързък гържавен преврат, другият — по конституционен път. Но по-загълбоченият

анализ открива съществени прилики. Целите на двамата са абсолютно еднакви: пълна власт в държавата. Наполеон е поддържан от армия, която на теория е революционна, а на практика е изградена върху личната преданост и карьеристичните стремежи. Хитлер се подкрепя от армията на щурмовите отреди, които също са движени от чувства на личната вяност и карьеризъм. И двамата успяват да надхитрят много големи политици, които погрешно са си въобразявали, че могат да ги използват. Времето, което им е необходимо, за да наложат съответните режими на терор, е приблизително едно и също.

Бъдещият император на Франция е особено чувствителен към обвиненията за незаконни действия. „Имаше много разгорещени спорове, а ще ги има още повече в бъдеще – дали нарушихме или не закона и дали сме действали по престъпен начин или не“, пише той на остров Света Елена. „Факт е, че страната щеше да бъде загубена без нас и ние я спасихме.“ „Това беше граждански, а не военен преврат“, казва Наполеон на Бертран няколко месеца преди смъртта си в 1821 година. „Всъщност Сийес и цивилните му подгръжници бяха действащите лица. Аз бях малко нещо повече от техен агент.“ Според него всяка критика в тази насока е идеалистическо фразьорство. Той също така претендира, без каквото и да е основание, че операцията е минала изключително гладко.

Що се отнася до фюрера, би трябвало да се приеме, че съответно неговият Брюмер е Мюнхенският преврат в 1923 година. Десет години по-късно той не може да понася превратите. В 1942 година, след една вечеря, той обяснява това на гостите си: „За мене беше от първостепенна важност да взема Канцлерството по законен път с благословията на стария джентълмен – президента Хинденбург. Беше необходимо да бъде избран за канцлер по конституционен ред... Само тогава бих могъл да преодоля опозицията на всички други политически партии и нямаше да съм в постоянен конфликт с Вермахта.“ Хитлер се е страхувал, че ако вземе по незаконен път властта, Вермахтът – въоръжените сили – могат сами да организират преврат. Следейки конституционните разпоредби, Хитлер е имал за цел да задържи активността на Вермахта в легални и строго ограничени рамки, докато въведе задължителна военна повинност. Той е убеден, че тогава ще залее казармите с нацистки новобранци, които ще му дадат възможност „да

преодолее опозицията във въоръжените сили и особено в офицерския корпус”.

През лятото на 1799 година в Директорията се появяват първите признаци за предстоящия ѝ крах. Безпогрешно се забелязват симптомите на нейния пълен упадък и тя е непопулярна сред всички слоеве с изключение на хората, които имат пряка полза от нея. Завоеванията на Наполеон от италианската кампания през 1796-1797 година са загубени; Холандия и Белгия са застрашени; генерал Журдан е разгромен от ерцхерцог Карл и принуден да се върне оттамък Рейн; над Франция теagne реалната заплаха от нашествието на австрийски и руски войски. Държавната хазна е празна, а инфлацията – неугържима; френските асигнации или банкноти практически нямат стойност. Един златен франк се равнява на повече от 80 000 книжни срещу само 75 през 1794 година. Обявяват се безбройни банкрути, безработицата става хроническа – включвайки около 80 процента от занаятчиите в Париж. Данъците са хвъркнали високо през август 1799 година, налага се принудително гържавен заем от 100 милиона франка. Занаятите, търговията, финансите, селското стопанство – всеки клон на френската икономика е в упадък. Шири се не само бандитизмът, надига се отново Вандеята в защита на Бурбоните и католическата църква, като начело на нелегалната съпротива застават няколко изключително добри водачи. Съветът на старейшините (Горната камара) е под властта на „умерените“, от които повечето са роялисти. От друга страна, Съветът на петстотинте (Долната камара) е под контрола на яacobинците. Сред Директорията има хора, които заслужават единствено презрение, като например Барас. Той е станал по-корумпиран и по-подкупен от всякога, продава гържавни постове, за да плаща залаганията си на комар и издръжката на своите любовници; даже преговаря тайно да продаде цялата страна обратно на Бурбоните срещу 12 милиона франка. Основният му опонент е най-способният от членовете на Директорията – Сийес, който вярва, че за спасението на Републиката е необходима нова Конституция с много силна изпълнителна власт.

В действителност, режимът е стигнал степента на разпадане, която генерал Бонапарт в Египет очаква. Две

години преди това той е казал на Талейран, че Директорията не може да оцелее. На 23 август 1799 година той предприема шестседмично пътуване по море обратно към Франция, въпреки че флотата на адмирал Нелсън владее с добре въоръжените си и бързи кораби цялото Средиземноморие. Смелостта и хазартността на това начинание граничат с безумието. Малкият кораб на Бонапарт, с трите съпровождащи го плавателни съда успяват да минат през блокадата, като се промъкват покрай англичаните в полунощ.

Още преди Бонапарт да стъпи на френска земя на 9 октомври при Фрежус, вестта за последната му победа срещу турците през юли при Абукир се е разнесла във Франция. Докато той се страхува да не бъде поставен под карантина, посрещат го тълпи с викове: „По-добре е да смажем австрийците!“ В Париж, още с пристигането си, той вдига скандал на Жозефина за нейните изневери, но всичко завършва с помирение.

Нервни, по разбираеми причини, членовете на Директорията дават прием в негова чест, на който той произнася реч, която звучи застрашително: „Единство на всички партии!“ Предлагат му да си избере сам команден пост във войската, но той предпочита да остане в сянка. Облича се цивилно, връща се към поведението си през 1797 година, посещава научни лекции. По-наблюдателните обаче забелязват, че проявява особено внимание и приятелски чувства към всички, които са служили с него в Италианската армия. Той изучава възможността да стане член на Директорията, но му казват, че още не е достигнал изискваните по закона четиридесет години.

Директорът Сийес решава да се възползва от дребничкия генерал. Петдесетгодишен, бивш духовник, навремето главен викарий в Шартр, той е гласувал за екзекуцията на Людовик XVI, но по-скоро за да оцелее, отколкото поради вяроност към революцията. Нисък, слаб, сух мъж, винаги важно усмихнат и с любезни маниери, той смята себе си за политически писател, учен и създател на конституции. Един от най-способните политици на Франция, въпреки прекалената си самоувереност, той е, възнамерявал да търси помощта на генерал Бернагот, предишен министър на войната, независимо от якобинските му пристрастия, но после решава, че този генерал е само амбициозен човек без никаква тежест: „Прилича на орел, но всъщност е гъска.“

Сега Сийес отново казва: „Нужна ми е сабя, но кой я владее най-добре? Ош и Жубер са мъртви. Остава единствен Бонапарт, който не заслужава такова доверие и не е така честен, но е по-блестящ от тях.“ Неговите съюзници Талейран и Фуше се съгласяват, че Бонапарт е личността, необходима за техните цели.

В същото време Наполеон е почнал със свои сили да гради основа за бъдещата си власт. Люсиен Бонапарт с някои машинации е избран за председател на Съвета на петстотинте. Заедно с брат си Жозеф, той търскаво търси съюзници и установява полезни връзки. Същото прави и Жозефина в кръга на своите приятели.

Люсиен урежда среща между Сийес и Наполеон в дома си на Рю Верт. Абатът от пръв поглед не харесва „дръзкия гребен мъж“. Неприязънта е взаимна, но въпреки това срещата завършва със споразумение. Жозеф се опитва да спечели зет си Бернагот, най-влиятелния генерал в Париж след Наполеон. Но Бернагот крои собствени планове; той е посъветвал вече Директорията да арестува Наполеон, като го обвини, че е изоставил войската в Египет без разрешение. Такава недисциплинираност е можела да бъде наказана дори със смърт.

В заговора Сийес включва и политически неутралния Директор Роже Дюко, привлечен от него неотдавна в Директорията. Планът предвижда да бъдат принудени членовете на Директорията да подадат оставка, след което да се убедят двата Съвета да назначат тричленен комитет, който да изготви нова конституция. Добрият случай помага да се подкрепи развоя на събитията с необходимите военни части. Три парижки полка са поускали Наполеон да ги посети, тъй като много офицери настояват да изразят почитта си към него. Естествено е да се предполага, че те са отгатвали накъде духа вятърът. Парадът е насрочен на 18 брюмер (9 септември) на Шан-з-Елизе.

Отначало всичко тръгва много добре. В дома на Жозефина на Рю Шантерен (или Рю де ла Виктоар) Наполеон се събужда много рано на 18 брюмер, облича маслинозелен цивилен сюртук и в джобовете си напъхва чифт револвери. Скоро почва да приижда поток от офицери. Той кани всеки поотделно в малкия си кабинет и го пита дали би „се присъединил към едно пътуване“, което ще спаси републиката. Повечето се съгласяват, между тях и генерал Льофевр, военният комендант на Париж, който се зарича „да изхвърли

всички законни мръсници в реката". Единствен Бернагот отказва да вземе участие в „този бунт“. Жозеф Бонапарт го отвежда да обявят извън Париж сред природата, оставяйки у него впечатлението, че няма да се прави нищо.

Междувременно Сийес излиза на кон от Люксембург (официалната резиденция на Директорията) и тремавата му езда е проследена с насмешка от друг член на Директорията, непосветен в тайните. Сийес вече е наредил Съветът на старейшините да се събере рано сутринта, защото е разкрит якобински заговор. Приема се решение двата съвета да преместят заседанията си в Сен Клу, а на генерал Бонапарт да бъдат поверени въоръжените сили.

Наполеон сменя цивилните дрехи с парадна униформа и съпроводен от двадесет офицери потегля в тръс към Тюйлери, за да положи в 7,30 часа клетва за вяност. След около час е издаден декрет, гласуван от Съвета на старейшините, с който му се дава командването на всички войски в и извън Париж, включително и Националната гвардия.

Той установява главната си квартира в Тюйлери. Барас изпраща своя секретар – някой си Бото – да разбере какво става. Бонапарт го мъмри сурово, като че ли пред него е самият Барас. „Какво направихте – пита драматично той – с нашата чудна Франция, която аз оставих така цветуща във вашите ръце? Вместо мир, заварвам война. Оставих ви победи, намирам поражения! Оставих ви богатствата на Италия, а не виждам тук нищо друго освен високи данъци и мизерия. Какво направихте със стотте хиляди смели французи, които бяха до мен и споделиха бойната ни слава? Те са мъртви.“

Тримата враждебно настроени членове на Директорията – Барас, Гоје и Мулен – са арестувани. Барас подписва поднесената му от Талеѳран изящно съчинена оставка срещу половин милион франка, които са му обещани (по всяка вероятност Талеѳран ги слага в собствения си джоб). Другите двама също са изгонени.

Дотук Сийес може да твърди, че случилото се е напълно законно и е просто парламентарен маньовър. Следващият му ход е да убеди двата Съвета да назначат трима консули, които да реформират конституцията. Той съветва Бонапарт да арестува твърдото ядро на якобинците, но генералът отказва. Това е първият признак, че Сийес губи контрол над собственото си дело!

На следващата вечер Бонапарт внезапно нахлува в заседанието на Съвета на старейшините и произнася многословна, не съвсем ясна реч, в която отрича слуховете, че е „Кромвел или Цезар“. Той уверява членовете му: „Ако исках властта, аз имах досега много възможности. Кълна се, че никой във Франция не е по-предан патриот от мене. Но опасността е навсякъде около нас. Не можем да рискуваме да загубим свободата и равенството, които постигнахме на толкова висока цена.“ Той обвинява якобинците, че искат да върнат Терора. Казва, че е замислил нещо повече от реформи в Конституцията. Речта му обаче не предизвиква нито аплодисменти, нито освиркване и Секретариатът на Съвета го изтласква вън. Когато влиза в залата, където заседават петстотинте, там настъпва адско безредие. Чуват се виковете: „Конституция или смърт!“, „Долу диктатора!“, „Долу тирана!“, „Да се обяви извън закона!“. Някой му нанася удар, друг се нахвърля срещу него с кама. Той изпада в една от своите нервни кризи и почти припаднал е измъкнат навън от войниците, които са дошли с него. Веднага след това Петстотинте предлагат да бъде обявен извън закона – тактика, с която навремето е свален Робеспьер. Люсиен Бонапарт спасява положението, като напуска бързо залата и оставя Съвета без председател. Пред войската, обградил сградата, той обявява, че вътре в залата убийци заплашват с ножове Петстотинте и трябва незабавно да се разчисти помещението. Генералите Льокалерк и Мюра повеждат под еката на барабани триста гренадири с насочени щикове и депутатите се спасяват с бягство през прозорците. Същата вечер тридесетина от тях са измъкнати от ресторантите и кафенетата в околността и заставени да гласуват оставките на Директорите, назначаването на трима временни консули и решението за нова конституция.

Критично настроеният наблюдател на събитията Уилям Пит, резюмирайки гражданското поведение на Бонапарт върху фона на военната му кариера, осветлява с безмилостна точност неговия политически морал. „Докато Конституцията от третата година (на революцията, 1795) е гласувана по времето на Барас, тази Конституция се налага с оръжията на Бонапарт.“ Министър-председателят казва пред Камарата на общините, че превратът от фруктидор 1797 година също така успява само „благодарение на

подкрепата, оказана от Наполеон на Директорията“. Той продължава:

„Непосредствено преди това събитие, в разгара на опустошенията и кръвопролитията в Италия, той получава своя дар – новите знамена на Директорията и ги предава на армията с такъв призив: „Приятели войници, нека се закълнем пред душите на загиналите патриоти, че винаги ще мразим враговете на Конституцията от третата година.“ Това е същата Конституция, която скоро след това е нарушена от Директорията с негова помощ и която той, предвождайки своите гренадири, сега потъпква изцяло.“

Известно време Сийес живее с илюзията, че е новият господар на Париж. Той е единият от тримата консули, приятелят му Роже Дюко – другият, а старите му съюзници – Фуше, Талейран, Камбасерес и Годен, са министри, респективно на полицията, външните работи, правосъдието и финансите. Несъмнено, още на първото заседание на тримата консули той е твърде неприятно изненадан от Бонапарт, който демонстрира отлични познания по въпросите на финансите и външната политика. По-късно той казва пред Талейран и някои други министри: „Господа, забелязвам, че сте си намерили майстора.“ Все пак Сийес се надява, че може да държи генерала в ръцете си. Той владее положението в двете комисии, натоварени със създаването на новата конституция, и е убеден, че ще ги води по пътя, който смята за необходим. Независимо от преврата и участието на генерала, новото правителство е гражданско, а не военно – повечето от неговите членове са хора, участвали цяло десетилетие в политическия живот, подкрепили преврата срещу Робеспьер. Даже Бонапарт идва на заседанията в Люксембургския дворец в цивилни дрехи.

Сийес предлага върховната власт да бъде дадена на Сенат, който да се избира между най-заможните представители на френското общество и да назначава изпълнителната и законодателната власт. Изпълнителната власт според него трябва да се съсредоточи в двама консули (единия за вътрешните, другия за външните работи) и в един Висш Електор на Версай със заплата от шест милиона франка, който да има съветнически и представителни функции. За най-голямо негово изумление обаче Наполеон отказва да стане Висш Електор. „Кой ще приеме служба с единственото задължение да се угоява като прасе за отпусканите му милиони годишно?“ – запитва той, добавяйки, че

подобно правителство ще бъде призрочно, без каквато и да е тежест в държавата, и драматично подчертава: „Франция ще затъне до колене в кръв.“ Сийес, „човекът на реда“, се чувства дълбоко обиден. Десет дни се водят шумни спорове по теоретични въпроси, когато се отнася до Конституцията, и по практически, когато нещата опират до политическата власт. През цялото време Бонапарт се опитва да изолира своя опонент. Сийес му отвърща с обвинението, че генералът е намислил да стане крал на Франция – доста опасно обвинение, което Бонапарт опровергава, като изтъква, че е отхвърлил предложението да бъде назначен за пожизнен Висш Електор. Единадесет са срещите в Люксембург, на които Сийес защитава страстно и идеята си, според която държавата трябва да има колективни ръководства вместо министри.

Новата конституция на Френската република е обнародвана на 24 декември 1799 година. Тримата консули са назначени за десет години, Бонапарт е Първ консул с права да назначава министрите. Консулите се избират от Сенат, който определя и членовете на две от законодателните събрания. Третият законодателен орган, Държавният съвет, се назначава от Първия консул. Той благосклонно оставя Сийес да избере хора за Сената. Но въпреки това обществото е смаяно, когато научава, че Сийес не е между консулите. Малко по-късно той се оттегля в замъка си в дълбоката провинция, за да се наслаждава на богатствата, които е натрупал през последното десетилетие. Колегите на Бонапарт са всъщност негови сенки. Старият Шарл Франсоа Льобрьон е педантичен бюрократ от епохата преди 1789 година, а Жан-Жак Камбасерес е талантлив юрист. И двамата са полезни помощници, чиито функции се свеждат до възможността да дават съвети.

Изборът на новите министри е ново доказателство за пълната власт на Първия консул. Братът на Бонапарт, Люсиен (бившият председател на Съвета на петстотинте, който е овладял положението на 18 брюмер) става министър на външните работи, за да държи под око Фуше, който е назначен за министър на полицията. Политическият съюзник Талейран, с когото взаимно се ненавиждат, е министър на външните работи. Наполеон не се доверява много на покорността и разума на Люсиен затова го ограничава в действията, като му назначава допълнително двама генерални директори в министерството. По същия начин се

ограничават и други министри със заместник-министри или генерални директори. Наполеон преднамерено разделя властта им, за да ги управлява. Така Франция е лишена не само от парламентарно управление, но и от правителство. В новата конституция думите „Свобода“, „Равенство“ и „Братство“ не се споменават.

На 17 февруари 1800 г. във Франция се провежда плебисцит, който трябва да утвърди или отхвърли новата власт. От девет милиона гласоподаватели повече от три милиона подкрепят режима, само 1562 гласуват против него. (Люсиен Бонапарт е помогнал да се получи този извънредно удовлетворителен резултат – гласували са фактически само милион и половина души.) В деня, когато се обявяват резултатите от плебисцита, Първият консул премества официалната си резиденция от Люксембург в Тюйлери, от резиденцията на Директорията в двореца на френските крале. По този повод Бонапарт казва: „Не е кой знае какво да си в Тюйлери – важното е да останеш там.“ Това става точно на стотния ден от 18 брюмер.

Начинът, по който Бонапарт надхитря Сийес, е многозначителен, тъй като генералът за първи път се сблъсква с наистина голям политик на равни позиции. Предишните му отношения с политиците са като на плебей към патрици. Сийес не е бил за подценяване – той е на власт от 1789 година и е много уважаван. (Стендал го поставя наред с Мирабо, Дантон и Наполеон като строител на модерна Франция.) Сийес, не Наполеон, замисля и организира 18 брюмер. И все пак е изигран в серията от действия, в които довчерашните му „съюзници“ си служат с изнудвания и подкупи, за да го изолират. Бонапарт доказва, че като политик е толкова надарен, колкото е като военен.

Най-важната причина, поради която голямата част от французите приемат управлението на Наполеон, е желанието им в страната да има мир. Те искат човек с твърда ръка. Сийес и сваленото правителство на Директорията продължават в своите далечни убежища да заговорничат срещу държавните институции – роялистите са още твърде силни, още се надяват да се върнат. Якобинците в същото време виждат своите бъдещи ръководители в лицето на Бернагот и Лазар Карно. От Фуше Първият консул научава, че Париж кипи от заговори, че самият той има сериозни съперници и властта му съвсем не е стабилна. Ако отново завладее Ломбардия, където се е радвал на истински триумф

преди години, кампанията не би била популярна, но би укрепила неговото господство с победата в тази „последна война“.

През май 1800 година Бонапарт преминава през прохода Сан Бернар и нахлува в Ломбардия. Грижливо дирижираната пропаганда разгласява нашироко планинския преход. Печатните бюлетени описват как Първият консул прескача дълбоки пукнатини в ледниците, как се прехвърля през пропасти и се плъзга по снеговете – често го сравняват с Анибал. На 14 юни, поради глупава грешка в пресмятанията, той се озовава срещу генерал Мелас и 40 000 австрийци, докато сам разполага едва с 20 000 души и почти няма кавалерия. Седемдесетгодишният Мелас прогонва французите от бойното поле и е толкова сигурен в победата си, че отива да си легне. Но френските резерви, водени от генерал Дезе, пристигат точно навреме. Генералът казва на Бонапарт: „Мисля, че сме загубили битката“, но отговорът бил: „Аз мисля, че я спечелихме.“ Към края на деня австрийците са напълно разбити. Дезе е убит в една пехотна атака, така че Първият консул не разделя с никого славата от тази победа, която му донася Северна Италия. Тя му дава и нещо повече – диктаторството над Франция.

Когато Уилям Уиндхъм, член на парламента и помощник на Уилям Пит, получава вестите от Италия, той ги нарича „ужасни“. Победата при Маренго укрепва още по-силно властта на Наполеон. Пред него се открива пътят към пожизненото Консулство, а след това към императорската титла.

Финансовият крах на Уолстрийт през октомври 1929 година променя политическото положение в Германия. Дотогава почти една трета от германското индустриално производство се изнася, а сега всички страни почват да съкращават вноса. Германската икономика трябва да връща краткосрочните заеми, с които е субсидирана и последствията са катастрофални. През 1931 година германската индустриална продукция спада с 30 процента. Изхвърлени са на улицата над шест милиона души, фондовете за подпомагане на безработните се изчерпват. Още преди кризата изкупните цени в селското стопанство са почнали да падат – много фермери не могат да изплатят дълговете си и

предстои изземване на имотите им. Банките фалират една след друга, а капиталите изтичат от страната. Германия продължава да плаща репарации на победителите от 1918 година. Търсят се изкупителни жертви: пруските едри земевладелци, които обират гържавата, за да съхранят своите губещи имена, bankerите и евреите – капиталисти или борци против капитала.

Хитлер разбира как може да използва най-добре положението. Стотици лектори се подготвят в специална партийна школа и след това обикалят страната с пламенни високопарни речи. Щурмовите отряди издирват ветераните от войната в цяла Германия и попълват своите редици с тях. Партийните вестници тенденциозно преиначават всички събития и разпъват на позорен стълб евреите. Фюрерът отива и в най-малките градчета, където произнася необикновено ефектни предизборни тиради. Той включва безработните младежи в щурмовите отряди, като им дава храна, подслон и жизнени цели.

Поведението на комунистите е в негова полза. По нареждане на Москва те отказват да обсъдят предложението за Народен фронт със социалдемократите, а техните щурмови отряди, облечени в кожени униформи, се бият с нацистките групи на СА по улиците, всявайки страх у средния германец.

Тактиката на Хитлер постига първия си голям успех в изборите през септември 1930 година. В тях нацистите спечелват 6,4 милиона гласа и получават 107 места в Райхстага. Партията им става втора по големина след Социалдемократическата и няма място за сравняване с ония един милион гласа и 12 парламентарни кресла от 1928 година.

Новият канцлер е Хайнрих Брюнинг от Католическата центристка партия, който образува коалиционно правителство вдясно от центъра. Без мнозинството в Райхстага той управлява с президентски декрети, които Хинденбург подписва, ползвайки извънредните си права, дадени му от Ваймарската конституция. Въведените строги мерки за съкращаване на социалните помощи и за намаляване на чиновническите заплати довеждат само до ново увеличаване на безработицата.

Брюнинг има план, който би променил може би хода на историята. Той проектира след преизбирането на Хинденбург за президент в 1932 година Райхстагът да обяви

рестаурация на монархията с пожизнен регент старият фелдмаршал, който да бъде наследен от император от династията на Хохенцолерните. Подкрепата на Райхстага щяла да бъде осигурена с ревизия на Версайския договор и с прекратяване на плащанията по репарациите. Левите сили трябвало да бъдат неутрализирани чрез подчертаване на заплахата от нацистко надмощие. Десницата щяла да бъде разцепена на две, тъй като националистите и много нацисти се очаква да подкрепят този план. Хитлер щял да бъде поставен в неловко положение, защото нееднократно е твърдял, че възнамерява да възстанови монархията. Армията, разбира се, щяла да защити изцяло идеята. Планът на Брюнинг се подкрепя, макар неохотно и от малък брой далновидни социалдемократи, които разбират, че той дава една възможност да се разбие огромната нацистка машина. За нещастие, на Брюнинг не достига време.

През 1931 година националистите решават, че Брюнинг е левичар. През октомври всички техни групировки тържествено застават рамо до рамо с нацистите в така наречения Харцбургски фронт и искат оставката на канцлера. Националната партия, Стоманените шлемове, бившите военнослужещи, икономическите магнати и всички привърженици на консервативната десница са вече убедени, че могат да постигнат своите цели, като впрегнат Хитлер и неговото движение в осъществяването им. Те горещо одобряват атаките му срещу болшеvizма и демокрацията, но още не го вземат насериозно. Всичко, което искат, са гласовете на депутатите от неговото движение в Райхстага, а не налудничавите му идеи за „революция“.

Междувременно фюрерът преживява за пръв път в живота си нервно сътресение заради една жена. Още от първите дни на политическата му кариера са се правили спекулации около неговата сексуалност, която даже и днес остава загадка. Известно е, че по пътя му към властта и още повече когато е постигнал целта си, жените винаги са го намирали неотразим, макар че няма красива външност. Той обаче никога не се поддава на нито една женска уловка (разбира се, трябва да се има предвид, че сексуално е далеч от хищността на Наполеон). В този смисъл е съвсем неочаквана неговата страст към кръвната му родственица, племенницата му Гели Раубал (дъщеря на доведената му сестра Анжела Хитлер). Тя е красива и привлекателна девойка, която мечтае да стане певица. През 1929 година,

когато тя е на двадесет години, Хитлер безумно се влюбва в нея, настанява я в апартамента си на Регентенцрасе в Мюнхен и плаща за уроците ѝ по пеене при най-модните Вагнерови преподаватели. Отначало тя е щастлива, но обществото шумно не одобрява тази връзка и девойката постепенно потъва в дълбоко отчаяние. Ударът идва през септември 1931 година, когато Хитлер по време на предизборната си обиколка из страната научава вестта, че Гели се е застреляла в техния мюнхенски апартамент. В продължение на два месеца той е напълно съсипан и иска да се оттегли от политическия живот. Няма причина да се съмняваме в искреността му. Никой досега не е давал убедително обяснение на това самоубийство, макар че девойката е посегнала на живота си след тежка свада с нейния вуйчо. Изказани са много догадки, които търсят причините в сексуална насока. Според една от тях Хитлер не бил способен да я удовлетвори в леглото, според друга той разкрил нейната любовна връзка с шофьора му Емил Морис. Съпругата на Ханфстангъл, приятел на Адолф, твърди, че Хитлер е импотентен, а самият Ханфстангъл заявява, че е виждал порнографски скици на Гели, рисувани от фюрера.

Като оставим настрана кръвосмесителството и вероятно по-слабата сексуалност на Хитлер, тази негова връзка може да е била много по-нормална или близка до нормалната, отколкото се предполага. (Хитлер дава сам може би ключа на загадката около смъртта на Гели със своята яростна реакция срещу фелдмаршал Паулус, който отказва да извърши ритуално самоубийство след падането на Сталинград в 1943 година. Той говори тогава за една „наистина красива жена“, която, обидена от „съпруга си“ по някакъв тривиален повод и заплашена, че ще бъде изоставена, запитва: „Мога ли да си отида? Не ме ли искаш вече?“ и след като получава отговора: „Върви си!“ написва прощално писмо и се застрелва.) Хитлер никога не забравя Гели. Той запазва стаята ѝ както си е била, а фотографията ѝ винаги държи в спалнята си.

Не е изключено фюрерът да е бил сифилистик. Симптомите на недиагностицираната болест, от която страда в края на войната, се различават малко от белезите в третия стадий на сифилиса. Пуци Ханфстангъл казва, че имало слух, според който фюрерът бил заразен още на млади години със сифилис във Виена. Но Ханфстангъл има славата на човек, който измисля всякакви клюки заради ефекта от тях.

Негово е твърдението, че Хитлер „не е могъл да изразходва огромната си нервна енергия по нормален път и винаги е търсил начини да компенсира тази невъзможност най-напред сред хората от обкръжението си, след това в страната си и накрая в Европа“. Има също така мнения, че не е изключено сексуалността на Хитлер да е била напълно потисната от изключителната му жажда за власт.

През тия години решаването на политическото положение в Германия зависи извънредно много от „ерзац кайзера“, фелдмаршал Паул фон Хинденбург. Той е избран за президент още през 1925 година и е вдъхвал у немците успокояващото чувство за достойнство и солидност. Роден през 1847 година, той е прототип на пруски офицер. Влязъл на кон в Париж през 1871 година, начело на германските войски, които разгромяват руснаците при Таненберг през 1914 година, символ на борбата и победата, той успява да изплува с непотъмнян блясък от разрухата на 1918 година. За нещастие, не само започва да отслабва умът му. Старчески суетен и твърдоглав, през 1932 година той е изцяло под влиянието на празноглавия си и користолюбив син Оскар. Когато същата година го избират отново за президент, той е неспособен да прочете вестник или да напише реч. Хитлер усеща, че германската нация вече не се доверява напълно на фелдмаршала. В първия кръг на изборите Хинденбург не е постигнал необходимото мнозинство, събрал е 18 милиона гласа (Хитлер има 11 милиона, комунистът Телман – пет милиона, националистите – три милиона). Едва на втория кръг за фелдмаршала гласуват повече от 19 милиона души и го изпращат на президентския пост. Увеличават се на 13 милиона и гласовете за Хитлер.

Президентът освобождава Брюнинг и настоява да се състави правителство по неговия вкус. Резултатът е „Кабинет на бароните“, наречен така, защото седем от десетте министри са благородници. Новият канцлер е аристократът от Вестфалия Франц фон Папен, за когото се смятало, че най-доброто му качество е умението изкусно да интригува. Както Брюнинг, налага се и той да управлява с президентски декрети, тъй като няма мнозинство в Райхстага. Под предлог, че не може да се справи с бурните комунистически размирици, той разпуска пруския парламент и се самоназначава Държавен пълномощник за Прусия, която заема една трета от Германия.

На общите избори през юли 1932 година Националсоциалистическата партия (НСДАП) си осигурява 230 места в Райхстага с 37 процента от общия брой на гласовете – най-големия процент, който някоя партия е постигнала във Ваймарската република. Партиите на десницата печелят повече гласове от левицата, но не могат да си осигурят мнозинство, ако не направят коалиция с нацистите. Папен се опитва отчаяно да убеди Хитлер да влезе в кабинета му като вицеканцлер, но напразно. През есента Папен отново разпуска парламента и продължава да управлява с декрети. На последвалите избори през ноември нацистите губят 34 места и, изглежда, плановете им да вземат властта, започват да се пукат като сапунени мехури. Хитлер отново мисли да се самоубива. Той пише на Козима Вагнер някъде около Коледа: „Загубих всякаква надежда.“ А Гьобелс на 24 декември отбелязва в дневника си: „Всички възможности и надежди се изпариха.“ През декември генерал фон Шлайхер измества фон Папен от канцлерското кресло и се опитва да отцепи Грегор Щрасер и други шестдесет „социалисти“ от нацистката партия. Хитлер реагира светкавично, като принуждава Щрасер да напусне НСДАП.

Сянката на гражданска война надвисва над Германия, когато Папен се опитва да сформира правителство. В периода на второто си кратковременно канцлерство Шлайхер няколко пъти настоява президентът да обяви извънредно положение. Армията без съмнение би се подчинила на Хинденбург, но нацистите и левицата биха се счепкали почти веднага. Президентът напомня на Шлайхер, че неотдавна му е декларирал отказа си да предприеме подобна стъпка, която би довела до гражданска война, тъй като армията и полицията не са достатъчно силни, за да се справят с положението. Шлайхер подава оставка, канцлерският пост се поема отново от фон Папен на 28 януари 1933 година. В това време обстановката в Германия е станала още по-напрегната, уличните боеве са все по-масови и настървени. Папен и другите лидери на десницата, заедно с група изтъкнати индустриалци, са влезли от началото на месеца в тесни контакти с Хитлер и Гьоринг. Ситуацията е все още много обезпокоителна, когато Папен убеждава стария фелдмаршал, че „ефрейторът от Бохемия е далеч по-способен, отколкото външният му вид поусказва.“ (Когато среща Хитлер за първи път през 1931 година, Хинденбург казва, че той е по-подходящ за министър на пощите,

отколкото за национален лидер.) За да разреши кризата, Папен смята за необходимо да се състави правителство на „националното обединение“, в което Хитлер ще заеме канцлерския пост, а той като Вицеканцлер ще разполага с реалната власт.

Хитлер скромно се съгласява да бъдат включени в правителството само двама души от неговата партия: Вилхелм Фрик, бивш баварски полицай, поема поста министър на вътрешните работи (без право да командва полицията), а майор Херман Гьоринг, който е председател на Райхстага, става министър без портфейл, като същевременно в Прусия е министър на вътрешните работи вместо фон Папен, който запазва функциите си на Държавен пълномощник. Някои от старите съюзници на Папен от „Кabinetа на бароните“ са възвърнати, като граф Шверин фон Кросик, барон фон Нойрат и г-р Франц Гертнер. Те са министри съответно на финансите, външните работи и правосъдието. Лидерът на националистите Алфред Хугенберг става министър на икономиката, на хранителната и селскостопанската промишленост, Селгт, лидерът на Стоманените шлемове, оглавява Министерството на труда, генерал Вернер фон Бломберг – Министерството на отбраната. Това е не толкова нацистко правителство, колкото коалиция на почти всички десни сили в Германия. Вечерта на 30 януари Хитлер излиза от „Кайзерхоф-хотел“ с навлажнени очи. На току-що състоялата се аудиенция президентът Хинденбург го е назначил канцлер на Германия. Същата вечер го чули да си шепне: „Няма земна сила, която би могла да ме сваля, докато съм жив.“

Шверин фон Кросик пише в дневника си как новият канцлер, въпреки непохватните си маниери, спечелва уважението на Cabinetа през тридесет и трета година. Всички се възхищават на безупречната му памет, на „яснотата, с която разплита дори най-сложния въпрос, свеждайки го до проста – понякога дори прекалено проста – формула, на интелекта, който му позволява да погледне на добре известен и дълго разискван проблем от нов ъгъл“. Той дори моли своите министри да му помагат със съвети като стари и по-опитни политици. Папен твърди, че в началото неизменно се е държал „вежливо и скромно“. На една вечеря, дадена в негова чест от главнокомандващия на въоръжените сили, той обяснява на присъстващите генерали и адмирали, че тъй като възнамерява да съсредоточи вниманието си върху

общата политика на страната – вътрешна и външна, предоставя на армията и флота пълна свобода в превъоръжаването и военната подготовка. Спокойното му поведение контрастира с бруталното и надменно държане на Гьоринг. Константин фон Нойрат казва на британския консул, че не Хитлер, а Гьоринг е истинският фашист в нацистката партия.

Този образ на новия канцлер се обяснява с факта, че той още няма пълна власт в страната. Някои външни наблюдатели дори се съмняват, че ще оцелее. Липсва му опит на управник, последователите му са твърде разединени. Мнозинството от тях са националисти и антисемити, други са искрени социалисти. При това социалдемократите разполагат със 133 места в Райхстага и ръководят борчески настроените профсъюзи. Комунистите в парламента са 89, а не могат да се отминат и червените щурмови отряди, които са прекрасно организирани. Хитлер не само няма мнозинство в Райхстага и в правителството, но е известно на всички, че президентът не го харесва и армията е изцяло предана на Хинденбург.

Президентът е назначил Хитлер за канцлер с уговорката, че той ще осигури мнозинство в парламента. Това е великолепен претекст за Хитлер за настои за нови избори, тъй като сега вече може да ползва държавната машина, за да въздейства над избирателите. Той изтъква пред министрите, че ново допитване до народа се налага, защото лидерът на католическите партии монсеньор Каас има „непоклатими възражения“ срещу участието си в коалиционно правителство. При създаването се положение Хинденбург се съгласява да разпусне Райхстага.

В Прусия Гьоринг, вече всемогъщ като министър на вътрешните работи, отрано се заема с подготовката на изборите. Само дни след назначаването му той сменя 22 от 32 полицейски началници. През февруари стотици инспектори и хиляди сержанти са уволнени, като техните места се заемат от щурмоваци или членове на организацията Стоманени шлемове. Той управлява Прусия с декрети, игнорирайки напълно Папен. Към края на февруари назначава в пруската полиция още 50 000 цивилни полицаи, подбрани също така от средите на щурмовите отряди и Стоманените шлемове. На всички е дадена заповед да бъдат безпощадни към „враговете на държавата“ – марксистите.

По това време майор Гьоринг е дясната ръка на Хитлер. Той е в същността си авантюрист и безскрупулен убиец, независимо от безспорния чар, който има. С този чар той подкупва дори американския военнослужещ, който му дава капсулата с отрова в Нюрнбергския затвор, малко преди да го отведат към бесилката. Въпреки че е изцяло под влиянието на Хитлер, Гьобелс твърди, че „Гьоринг има толкова общо с партията (с нейната идеология), колкото една крава с радиологията“. При всички свои пороци обаче „Дебелият Херман“ е наистина популярен сред немските маси. Той спасява живота на няколко души, между тях има и евреи, но го прави по-скоро от желание да се хареса, отколкото от чувство за справедливост или милосърдие. Със същата любезност той би ги изпратил на смърт, ако интересът му го диктува. Скоро той започва патологично да се отдава само на личните си страсти, но в периода 1933-1934 година е необикновено полезен за партията със своята безнравственост.

Изборите са определени за 5 март. На 3 февруари г-р Гьобелс пише в дневника си: „Сега вече можем да се възползваме от всички средства, с които разполага държавата. Радиото и пресата са на наше разположение. Пропагандата ни ще бъде виртуозна. Дори пари вече не ни липсват.“ Гьоринг успява да измъкне милиони марки от индустриалците. Той им обещава, че няма да има други избори „в близките десет, даже сто години“. (В същото време Хитлер убеждава електората, че има възможност след четири години да го свалят от власт, ако не изпълни задълженията си.) Предизборната кампания е извънредно-свирепа спрямо конкуренцията – опозиционните вестници се конфискуват, опозиционните кандидати – бити, независимо дали са комунисти, католици или социалдемократи. Петдесет и един човека загиват, ранените са стотици.

През нощта на 27 февруари заседателната зала на Райхстага е обхваната в пламъци. Подпалвачът е по всяка вероятност младият холандец Маринус Ван дер Любе, по-късно съден и обезглавен). Трима видни комунисти са също така обвинени, а след години Гьоринг се хвали, че той е организиран пожар. Който и да е бил подпалвачът, нацистите майсторски се възползват от инцидента. Канцлерът убеждава президента да подпише извънреден декрет, с който се суспендират гражданските свободи. Десет хиляди комунисти са арестувани, между тях е и Ернст Телман.

Независимо от взетите мерки НСДАП не постига необходимото ѝ мнозинство. Партията получава пет милиона гласа повече, спечелва 288 парламентарни места, но още ѝ е нужна подкрепата на петдесет и двама депутати от Националистическата партия. Въпреки това Гьобелс не може да сдържи радостта си: „Какво значение имат цифрите отсега нататък? Ние вече владеем в Райха и Прусия...”

Бавария опитва да се отцепи. Министър-председателят решава да назначи популярния баварски кронпринц Рупрехт за държавен пълномощник. Генерал фон Еп и Хайнрих Химлер, който е вече началник на полицията в Бавария, успяват обаче навреме да направят преврат с помощта на местните щурмови отреди. Еп се провъзгласява за държавен пълномощник на Бавария. Държавни пълномощници са назначени и в четири други области, като парламентите им се разпускат с декрет в края на март. По това време е разпуснат вече и Райхстагът в Берлин.

На 21 март канцлерът Хитлер и президентът Хинденбург се срещат в Потсдам за официалното откриване на новоизбрания Райхстаг. Хитлер събира депутатите в гарнизонната църква, където е погребан Фридрих Велики. Заг празния трон, предназначен за кайзера, сядат кронпринцът Вилхелм в униформа отпреди 1914 година. Речта на канцлера е такава, че в царствената обстановка депутатите националисти смятат реставрацията на монархията на Хохенцолерните за предстояща. Два дни по-късно Райхстагът почва да заседава в сградата на Кралската опера. НСДАП и националистическата партия, подкрепени от католиците, на които канцлерът обещава нови привилегии за църквата, гласуват решението, с което се дават пълномощия на правителството да издава закони, без да иска одобрението на Райхстага. Един набързо приет закон легализира и статута на държавните пълномощници, назначени от канцлера. Само петдесет дни са необходими на Хитлер, за да осъществи така наречения Глайхшалтунг, т.е. политическа координация и да установи абсолютното си господство над Германия.

Французите, които аплодират обсебването на властта от Наполеон, са благодетелствани от Революцията. Това са главно хора, получили земи, конфискувани от емигранти-

те и от църквата. (Любопитно е, че най-малко десет процента от тях са бивши благородници.) Те се страхуват, че може да загубят собствеността си, а дори и живота си, ако се върне монархията или се установи отново якобински терор. Към тях се присъединяват и широки обществени слоеве, които са вече уморени от революцията, от хроническата вътрешна и външна нестабилност, от инфлацията и заплахите от чуждо нашествие. Голям е броят на французите, които вярват, че Наполеон ще се прояви не като Кромуел, а по-скоро като Монк, генералът, който е върнал Чарлз Втори на трона. Армията също така приема Наполеон, защото ѝ харесват перспективите за война, грабежи и повишения, а от друга страна е приятно поласкана, че начело на гържавата застава военен. Нито един от всички подгръжници на Наполеон не си представя, че може да се учреди нов тип монархия.

През 1933 година германците подкрепят НСДАП поради почти същите причини. Старите политически партии са се показали безнадежно неспособни, докато Хитлер е безспорно убедителен в обещанията си за прекратяване на инфлацията и безработицата. Много са хората, които искат реставрацията на Хохенцолерните и се надяват, че той ще върне монархията. От своя страна военните като цяло предпочитат един агресивен патриот пред всякакъв професионален политик. На всичко отгоре, участниците в улични боеве, комунистите на Ернст Телман, са показали какво би означавал един болшевишки терор. Малцина дори в нацистката партия си представят ужасната действителност на бъдещата гържава на фюрера.

НОВА ФРАНЦИЯ, НОВА ГЕРМАНИЯ

*В короната на цезаря, на лаврите
в листата, стаена е най-страшната
отрова на земята.*

УИЛИЯМ БЛЕЙК

*С него хората се чувстват сигурни,
че ще постигнат онова, което искат.
Затова те го следват, тъй като човек
винаги е склонен да следва онези, които му
вдъхват такава увереност. Актьорите не
се ли кънат в менажерите, от които
очакват големи обиаги?*

ГЪОТЕ за Наполеон

Наполеон и Хитлер са изправени пред почти еднакви проблеми, след като идват на власт. Страните им изживяват икономически хаос, има силна опозиция на техните режими, възникват трудности с църквата. Най-важната задача на Първия консул е да излекува раните от Френската революция. Хитлер е убеден, че е необходимо преди всичко да „спаси“ Германия от евреите и болшеvizма. Външната политика и на двамата се отличава с крайна агресивност. Наполеон иска да наложи френското владичество в Западна

и Централна Европа, като отстоява „естествените“ граници на Франция. Хитлер възнамерява да създаде Велика Германия и след това да завладее Източна Европа. В допълнение към това всеки от двамата си е поставил за цел да изгради нов тип държава с нов социален ред.

Ако се сравнят тези периоди от тяхната кариера, веднага се виждат приликите. И Наполеон, и Хитлер използват предимствата на една повече или по-малко неограничена власт, отстраняват бързо пречките по пътя си, но вървят напред внимателно, защото още не са сигурни, че положението им е непоклатимо. Едно сериозно военно поражение (с което е могла да завърши твърде скоро битката при Маренго) неминуемо би свалило Наполеон. Хитлер с основание се безпокои от генералите, които лесно могат да тръгнат срещу него. В същото време двамата постепенно преобразуват слабите дотогава структури на държавата в желязна и безпощадна система, макар че на този ранен етап действат повече като спасители, отколкото като тирани. Те проявяват изключителни дарби в уменията да подбират големи специалисти за свои помощници. Това проличава особено силно при възстановяването на френската и германската икономика.

Периодът на Консулството се разглежда обикновено като златно време на френската държавност. Това се дължи до голяма степен на способностите на Наполеон като администратор, както и на неговия нюх да открива винаги най-подходящия човек за конкретното място. След като централизира администрацията с колегията на префектите, той създава във всеки департамент ганъчни служби, в които има по осем бирници. Основният ганък е подоходният. С помощта на много опитни чиновници отново се изгражда финансовата структура на страната. Създаден е и амортизационен фонд за стоки, основана е Френската банка. Замяната на книжните пари със златни и сребърни гарантира стабилността на франка до 1914 година. В 1802 година бюджетът е балансиран за първи път от седемдесет години, златните резерви растат непрекъснато (независимо от все по-големите тайни златни запаси на Бонапарт в подземията на Тюйлери). Търговска банка, Кредитна банка и други институции са учредени, за да подпомагат търговията. Развитието на промишлеността се поощрява с безлихвени заеми, които се отпускат на значителен брой производители. Подобрява се шосейната и съобщителната мре-

жа, строят се нови пристанища. Зърно се внася от чужбина, ако се появи заплаха от глад. В Париж през зимата се откриват обществени кухни и приюти. Само за три години безработицата изчезва и страната се радва на благоденствие. Отчасти причината за това е краят на една икономическа депресия, отчасти е резултат от ръководството на способните министри. Така или иначе, Първият консул доказва, че заслужава доверието, което му е гласувано. Той възвръща на Франция преди всичко нейното самочувствие.

През 1799 година Бонапарт е на тридесет години. Дук дьо Брогли (зет на мадам дьо Стал) го описва как „минава с широки крачки през залите на Тюйлери, хванал под ръка секретаря си. Лявата му ръка е опряна на къса турска сабя. Той е слаб и подвижен, кожата му е с маслинен оттенък, очите излъчват жестокост“. Друг секретар, барон дьо Меневал, който боготвори Наполеон, вижда Първия консул висок 5 стъпки и 2 инча, добре сложен, с пронизващи сиви очи, красиви зъби, прав нос и кестенява коса, която той сега подстригва късо. Меневал добавя, че „дори най-хубавите антични бюстове нямат благородството и достойнството на неговата осанка“. Освен това той „привлича с очарователната си усмивка и гръмогласния си жизнерадостен смях, но когато е ядосан изражението му става сурово, дори страшно“. Мадам дьо Стал, която не изпитва никакво уважение към него, го рисува съвсем различно. Бонапарт е „с дребна фигура и голяма глава, с нещо арогантно и непохватно в поведението си, смесица от презрителност и смущение“. В него се съчетава „нетактичността на парвенюто с наглостта на деспота“. Тя намира усмивката му прехвалена и смята, че е „по-скоро механична, отколкото сърдечна – очите му никога не потвърждават онова, което изразява устата“. От прозорец в Тюйлери германският драматург Коцебу го наблюдава по време на един парад:

„Той се появи с ескорт от генерали и адютанти – всички в блестящи униформи, докато той самият беше съвсем просто облечен, без всякакви златни ширити... Няколко пъти съм виждал да го спират хора, дори жени, и той им позволяваше да се държат като равни с него, да му говорят и да му връчват молби... Когато мълчеше, изглеждаше толкова сериозен, че видът му се приемаше като студен и дори заплашително строг. Но в момента, в който заговори, любезната усмивка придаваше очарователно изражение на лицето му.“

Французинът, който е имал възможност да го види само сред тълпата, би се съгласил напълно с Коцебу, че Бонапарт „вдъхва доверие“.

Разполагаме и с по-интимно описание на Наполеон, оставено от мадам дьо Ремюза, компаньонка на мадам Бонапарт. Нейните твърдения често са поставяни под въпрос, не само заради критичния им характер, но и защото са написани след падането на Наполеон. Описанието ѝ е в тона на мадам дьо Стал, като при това тя е имала много повече възможности да го наблюдава в тесен кръг в продължение на много години. Портретът, който рисува, не е привлекателен: „Никога не го видях да се възхити, никога не го видях да оцени някоя благородна постъпка“, пише тя. „Всяка проява на естествена доброта бе посрещана с най-голямо подозрение; искреността не беше никакво качество за него, той без колебание твърдеше, че оценява човека според начина, по който лъже. След подобно свое изявление, той с особено самотоволство разказваше случая, когато в детските му години един от неговите чичовци му предрекъл, че ще управлява света, защото бил страшен лъжец“. „Господин Метерних – добавяше той – ще напредне много като държавник, той лъже много добре.“ Мадам дьо Ремюза ни осведомява също така, че Наполеон се е страхувал да се обвързва с чувства и предпочита да стои настрана от хората, че е смятал опетняването на някого за най-добрия начин да се спечели неговата лоялност. Мадам дьо Ремюза цитира казаното от него пред Талейран: „Аз съм нечестен, предимно нечестен. Кълна се, че без никакви скрупули мога да върша неща, които светът нарича подли.“ Дьо Буриен, негов секретар до 1802 г., също потвърждава голяма степен неговия цинизъм и подозрителност. Припомняйки си за Бонапарт от първите години на Консулството, той пише: „Колко често го бях чувал да казва: „Приятелство има само на думи. Аз не държа на никого.“ Според Буриен той не бил „много обичлив“.

Наполеон владее обаче много добре изкуството да се харесва. „Бих целунал и задника на някого, който ми е нужен“, подхвърля веднъж той. Когато един провинил се министър предлага да му отрежат главата като изкупление, той го запитва: „А какво точно очаквате да правя с нея?“ Години по-късно пред широк кръг от хора Метерних си спомня: „Разговорите с него винаги криеха неопределим чар.“

Когато мадам дьо Ремюза разглежда интелекта на Наполеон (което рядко някой е успявал да направи цялостно), могат да се открият много прилики с разказите за Хитлер от неговите съвременници:

„Би било много трудно, мисля, да се намери по-могъщ и по-разностранен ум. Той нямаше абсолютно никакво образование и в действителност беше доста голям невежа. Четеше малко и винаги набързо, но възприемаше толкова лесно прочетеното и с въображението си така добре го доизграждаше, че минаваше за много образован човек. Разговорите му обикновено представляваха дълги монолози, но ако го прекъсваха, не възразяваше, когато беше в добро настроение. Свитата слушаше и най-незначителните му думи с такъв респект, с какъвто обикновено се приемат военните заповеди. Един от сигурните начини да му се харесаш, беше да го слушаш внимателно. Обичаше най-много да говори за себе си“.

Отношението му към жените едва ли ще се одобри от съвременните феминистки. Вероятно това е причината за неприязънта, проявена от мадам дьо Ремюза, както и от мадам дьо Стал. Тя се оплаква напълно основателно, че Наполеон ненавижда жените, тъй като „смята тяхната слабост като нерспоримо доказателство за малоценността им, а господството им в обществото – като непоносима узурпация“. Тия негови разбирания се дължат до голяма степен според нея на многобройните му връзки с жени по време на Директорията и италианската кампания. „Той не обръщаше никакво внимание на жените, ако не бяха красиви, или поне млади. Вероятно на драго сърце би приел, че в една добре развита страна би трябвало да бъдем обезглавявани, след като родим децата си, точно както природата е предопредила някои насекоми да загиват веднага след раждане.“ Тя допуска, че Наполеон храни истински чувства към Жозефина и, изглежда, се е влюбвал най-много два или три пъти. Спомня си гнева, в който той изпада, когато Жозефина проявява ревност и с какви доводи я убеждава: „Трябва да се съгласите, че е напълно естествено да си позволявам подобни развлечения.“ За него те имат чисто физически и рядко – някакъв романтичен нюанс. Известно е, че веднъж той безкрайно унижава една актриса, като я посреща с думите: „Влез. Съблечи се. Легни.“

Много от това, което говори самият Наполеон, като че потвърждава мадам дьо Ремюза. Според него „ние се отна-

сяме с жените прекалено добре и разваляме всичко. Допуснали сме голяма грешка, като сме ги издигнали до нашето равнище. Ориенталците са много по-интелигентни и чувствителни от нас, което се доказва от факта, че за тях жената е робиня." Той поддържа мнението, че единствената функция на жените е да раждат деца на мъжа и да задоволяват сексуалните му нужди. И тъй като те не винаги могат да изпълняват последното си задължение, например когато са болни или неразположени, съвсем естествено е мъжът да има няколко жени. „От какво се оплакват повечето жени? Нима не признаваме, че и те имат гуша?... Те искат равенство. Какво безумие! Жената е наша собственост... както плодното дърво принадлежи на градинаря." Само неправилното възпитание можело да накара една жена да си въобрази, че е на същото равнище като съпруга си. Убеден в „непълноценността на женския интелект“, той намъча брат си Жозеф за необикновено ексцентричен, защото си позволява в компания на жени друга наслада освен плътската: „Той винаги може да се затвори с някоя жена, за да четат Торквато Тасо и Аретино.“

Макар и елегантно формулирано, мнението му за изневяратата издава пълен цинизъм. За него в последна сметка това не е „нищо повече от една шега, скрита зад сериозна маска; по никакъв начин не може да се възприема като някакво рядко явление, а само като обикновена случка, която свършва на дивана". Върху фона на всичко това има изненадващо съвременен възглед за жените като войници. „Те са смели, невероятни ентузиастки и способни на най-страшни зверства... В една реална война между мъже и жени единственото, което би поставило в неизгодно положение жената, е бременността, защото във всички други случаи жените от народа са по-яки и от младите мъже". (По този въпрос той е далеч по-прогресивен от Хитлер).

Стильът на ръководство, който Първият консул налага в държавата, се харесва на повечето французи. Особено важна е убедеността, която успява да им вдъхне Наполеон, че те са най-добрите войници в Европа. Не само военните са поласкани от своето челно място във „въоръжената нация“, даже цивилните са безкрайно горди от действията на армията, защото им е приятно да смятат, че победите водят към сигурност и мир. Илюзорната вяра на войниците, че носят маршалски жезъл в раниците си, е ехо от останалите на книга прокламации за широко открития път пред

талантливите. Огромното мнозинство от чиновници в Консулството, префектите и бирниците, учителите и дори аудиторите (висши административни сановници) в Държавния съвет – ядрото на бюрократичната гражданска власт – са опора на обществото. Нотабилите, богатите и силните на деня чувстват, че няма защо да се страхуват за богатството си. Учреденият от Консулството нов рицарски орден – Лежион д'Онор, представлява всъщност първа стъпка към обособяването на нова управляваща класа. Обръщението „господине“ заменя „гражданино“ и понятието „равенство“ почва да излиза от мода. Много емигранти чакат разрешение да се върнат, защото виждат силата и прозрачните цели на режима. Изключения правят роялистите, якобинците, противниците на тиранията и онези, които не искат да поверят бъдещето си на един човек. Но все пак дори най-критично настроените французи признават Корсиканеца за гений.

Граф Шаптал твърди, че когато поема управлението Бонапарт няма понятие от администрация или от право, не е учил истински никога, познанията му по математика са съвсем бледи. Но въпреки това, посочва Шаптал, по време на Консулството (когато председателства по няколко заседания на ден) Наполеон обобщава проблемите с такава проникателност, че буквално изумява експертите. И обожаваният го Меневал казва, че Наполеон не може правилно да събере няколко числа, нито да запомни някое име, макар че никога не забравя лице, което е видял само веднъж. Той работи по осемнадесет часа на ден, без умората да надвие способността му да се концентрира. Всички наблюдатели, дори и най-враждебните, признават, че е гениален.

Според граф Рьодерер, държавен съветник и тънък наблюдател, умението на Наполеон да стига веднага до същината на въпросите е неоспоримо. Той винаги задавал два въпроса: „Вярно ли е това?“ и „Полезно ли е това!“ Рьодерер добавя, че „способността му да запомня факти е почти нечовешка“.

Първият консул решава да използва за своите цели църквата. По това време тя е в пълен безпорядък, католицизмът изглежда застрашен повече, отколкото през Реформацията. Католическите епископи, свещеници, монаси и монахини във Франция са убити или в изгнание. Само шепя църковници са оцелели, като са се предрешили и взели чужди имена. Те извършват богослужения по разни изби или на

скрити горски поляни. Духовниците от „Конституционалистката църква“, които отцепнически са се заклели във вярност към Републиката, са избягали. Предишният папа Пий VI умира като затворник на френска земя. Бонапарт вярва във Върховното същество от годините на Революцията, но на няколко пъти обяснява, че здравият разум му пречи да бъде християнин. (Веднъж той подхвърля: „Познавам човешката природа и ви казвам, че Исус Христос не е човек.“) Мадам дьо Ремюза пише: „Не зная дали беше вярващ или атеист, но в интимен кръг винаги осмиваше всичко, свързано с религията.“ Тя добавя: „Бонапарт се възползва от духовенството, макар че не приемаше свещениците.“

След като се убеждава, че голямата част от французите са католици, Наполеон започва да гледа на религията като стабилизираща сила, от която може да има полза. По този повод той казва: „Ако отнемете вярата на народа, вие няма да получите нищо, а ще ви смятат винаги за най-голям грабител.“ Наполеон решава да превърне Римската църква в опора на режима, който възнамерява да изгради, като използва свещенослужителите, както е използвал арабските молли в Египет. Той вярва, че така ще нанесе смъртоносен удар на роялистката кауза – всички са знаели, че католицизмът ще се върне само с възстановяването на монархията, а и вярващите са били в голямата си част поддръжници на Бурбоните. Освен това, положението на папа Пий VII и неговите помощници е сериозно разклатено и моментът е подходящ да ги превърне в удобен инструмент на гържавата. През юли 1801 година той подписва конкордат с папа Пий, по силата на който Франция ще има десет архиепископи и петдесет епископи, назначавани от Първия консул и на заплата от гържавата. През април следващата година документът е утвърден с плебисцит. Бонапарт присъства на благодарствената литургия в Нотр Дам в съботата след Възкресение Христово, над главата му поставят балдахин, както се е постъпвало при подобни церемонии с френските крале. Много от офицерите-республканци не одобряват това, генерал Делмас казва горчиво: „Не виждам тук само стотиците хиляди французи, които загинаха, за да няма подобни церемонии.“ Наполеон обаче твърдо провежда своя ход. Папата и духовенството в тези дни са му дълбоко благодарни и поразени от факта, че правата им са върнати от един революционер.

Много лесно се забравя, че Консулството е полицейска държава още от създаването си. На 26 брюмер, седмица след преврата, 59 якобинци са заточени. Двadesет и двама от тях са пратени в подобие на концентрационен лагер на остров Олерон, а тридесет и седем потеглят към живата преизподня в Гвиана. Машината за репресии действа с все по-голяма сила. Несъмнено Бонапарт я наследява от Директорията и не би могъл да съхрани властта си без такива репресии. Той е застрашен едновременно от роялистите, от шуаните* в Англия, както и от Вандеята**, срещу която изпраща войски. Граф дьо Фроте е подмамен в една клопка с обещание, че ще бъде амнистиран, след което по съкратена процедура е разстрелян. „Не съм нареждал това, но не мога да кажа, че съжалявам за екзекуцията му“, е коментарът на Наполеон. Въпреки че по-голямата част от ръководителите на шуаните се предават в 1801 година, „непримирумите“ от тях минават в пълна нелегалност и стават още по-опасни, защото пряката им цел вече е да убият Първия консул. Техни съюзници са много от завърналите се емигранти и привържениците на Бурбоните, имат и талантиливи лидери като прочутия Жорж Кагудал. Включват се в тайните групи и много якобинци, бивши терористи, които са не по-малко решени да съборят режима, все още недостатъчно стабилен преди победата при Маренго в 1800 година. Стендал твърди, че Наполеон е мразел якобинците повече от всеки друг, въпреки че навремето е бил един от тях. Бонапарт остава жив само защото Фуше е създал безкрайно добре организирана служба за сигурност, която включва не само полицията, но и цял рояк от шпиони, информатори и тайни агенти. Фуше използва за целите си всякакви средства – пари, обещания за помилване и други примамки, наред със среднощни арести, свирепи разпити, заплахи за изселване, гилотиниране, разстрел. Той работи със способни помощници, бивши якобинци, като Шарл Демаре – някогашен семинарист, сега началник на полицията, и Пиер Франсоа Реал. И двамата владеят до съвършенство умението да се изтръгват признания. Демаре води сравнително кротко разпитите, а Реал действа не така меко. Първият консул има особено високо мнение за Реал.

* Тайни организации на бунтовници, които водят партизанска война с Първата република. – Б.пр.

** Област във Франция, която дава името на селските въстания срещу френската революция – Б.пр.

Най-опасният за Наполеон през тия години е самият министър на полицията Жозеф Фуше. Той е получил образованието си от духовници (като Волтер), но даже външният му вид е зловещ – пронизителните му очи внушават страх, жълтеникавото мършаво лице има черти на влечуго, а язвителният му език с нищо не подобрява общото впечатление. Цареубиец, гласувал смъртната присъда на Людовик XVI, бивш терорист, широко известен като Касапина от Лион (екзекутирал е с оръдеен огън по шестдесет роялисти наведнъж), той е предал по ред жирондинците, якобинците и Директорията. Един ден ще изостави и Бонапарт. Всява едновременно страх и отвращение – „едно чудовище, родено в тинята на революцията от съвкуплението на анархията с деспотизма“, както го описва Шатобриан.

„Интригата е необходима на Фуше като всекидневния хляб“, казва Наполеон. „Той заплита интриги по всяко време, навсякъде, по всякакви начини, с всекиго.“ Макар че Първият консул много често изразява своето задоволство от неговата изключителна изпълнителност, от способността му да координира дейността на министерството с работата на Дирекцията на полицията, на половин дузина други полицейски части и на огромна вездесеща мрежа от шпиони, той винаги е изпълнен с подозрения към Фуше и се страхува от него.

За да го гържи под око дотолкова, доколкото е възможно, Бонапарт използва Рене Савари, помощник на Фуше, който по-късно наследява поста му. Савари е висок, забележително красив кавалерист на малко повече от двадесет години, служил е като адютант при Бонапарт, има чин полковник от елитната жангармерия, специална част на конната военизирана полиция, предназначена само за най-опасни операции. Според Наполеон Савари го обича „като баща“. Сляпо верен, брутално енергичен и леко глуповат, той непрекъснато докладва за действията на Фуше – в едно донесение съобщава например, че е в тайна връзка с шуаните. Той ще изиграе главната роля при убийството на Енгиенския херцог. (В дейността му по-късно може да се прибави отпечатването на фалшиви австрийски банкноти за войната през 1809 година и на руски банкноти – за 1812, както и изработката на бомбено устройство със закъснител за премахването на Бурбоните през 1814 година.) Той обвинява за атентата якобинците, „кални и кървави хора“.

Якобинците и роялистите решават, че могат да се върнат на власт само ако бъде убит Наполеон. През октомври 1800 година е създадена група терористи, които, въоръжени с револвери и камни, чакат Първия консул пред Операта, но са арестувани и гилотинирани. Полицията ги е следила по донесения на предатели от дълго време. В навечерието на Коледа същата година Бонапарт се отправя към театъра, за да чуе една оратория от Хайдн, по пътя задрямва в каляската си и се събужда от страшна експлозия, избухнала само половин минута, след като екипажът е минал улицата. В бомбеното устройство са включени бъчви с барут, парчета желязо и начупени стъкла. Много свидетели на случката са изхвърлени във въздуха, 35 души загиват или са осакатени. Само случайността, че кочияшът му бил пиян и е карал много бързо, спасява Бонапарт.

Фуше много добре знае, че това не е дело на якобинците, но веднага арестува ръководителите им. Посегателството срещу Първия консул е за него подарък от небето и той бърза да се разправи окончателно с твърдолинейните терористи на Революцията, като ликвидира техния „Генерален щаб“. Не по-малко от 129 души са заточени в тресавищата на Кайена и Сейшелските острови. Между тях е генерал Рьосиньол – някогашен санкюлот, Рене Ватар, издателят на „Вестник на свободните хора“ и много други екстремисти, бивши армейски офицери или членове на революционни комитети по времето на Дантон и Робеспьер. Още преди да бъдат качени на корабите, Първият консул е осведомен, че са невинни. Истинските организатори на атентата, група заклети роялисти, са заловени, съдени и почти всички екзекутирани. Те са разкрити с учудващо съвременни следствени методи: намерената на местопрестъплението подкова, изпаднала от кон, впрегнат в каруца, е идентифицирана от един ковач. Така всъщност се слага край на якобинството.

Неутолимата жажда за власт става все по-ярък белег във всяко действие на Наполеон. „Аз нямам амбиции – казва той веднъж на Рьодерер. – Но ако все пак имам, то е толкова естествено за мен, до такава степен е част от моето „аз“, колкото е кръвта, която тече във вените ми, или въздухът, който дишам.“ В друг случай признава пред Рьодерер: „Имам само една страст, само една любовница, и тя е Франция. Ние се любим толкова силно, че тя никога няма да ми изневери и винаги ще ми се предлага с всяка капка

от кръвта си и с всичките си богатства. Ако поускам от нея половин милион души, тя ще ми ги даде.”

Скоро Наполеон започва да смята Конституцията от 1799 година за прекалено либерална. Сийес и приятелите му са безсилни да го възпрат и с всеки изминат ден той се държи все повече като монарх. Пред хората, свикнали с панталоните на санкюлотите, той се появява облечен в къси сюртуци, бричове до коленете и триъгълна шапка. Но по-важното е, че се е устремил не към външните атрибути на властта, а към същността ѝ. През 1801 година законодателните камари се противопоставят на закона срещу „анархистите“, който би му дал правото да арестува когото си иска. Той прави нови избори, за да разполага с по-послушни депутати. Но и новоизбраните проявяват самостоятелност и отказват да го назначат за пожизнен Пръв консул, като предлагат десетгодишен мандат. Тогава режимът прибегва до плебисцит, въпреки че няма конституционно право за това. Зададен е въпросът: „Трябва ли Наполеон Бонапарт да стане пожизнен консул?“ След добре организираното гласуване в негова полза – за което немало повлиява и външният вид на гренадирите, заобиколили отвсякъде Люксембург – Сенатът се предава. Нещо повече, Наполеон получава в допълнение правото да назначава другите консули и да определя своя наследник, както и да суспендира конституцията и да отменя законни постановления на съда. Сега той вече има абсолютната власт, гражданска и военна, поставен е и над закона.

Най-голямата грешка на Бонапарт не е възстановяването на монархическото управление, реалната алтернатива на Директорията. Французите, естествено, никога няма да приемат връщането на „стария режим“ или отнемането на извоюваните с Революцията граждански свободи, но една конституционна монархия, като монархията от 1791-1792 година, навярно би била лесно осъществима и добре посрещаната. Дори Сийес е завладян от тази идея. Между кандидатите за трона се споменава херцог Брунсвик, командващ австрийската и пруската армия през 1792 година, когато се прави безуспешния опит да се нахлуе във Франция. В годините на Консулството Рюдерер казва на Жозеф Бонапарт: „През 1792 година хората виждаха Брунсвик на трона.“ Жозеф отговаря: „Хората още мислеха за него, когато Бонапарт се завърна от Египет. Талебран ми каза, че той е

нашата последна надежда в създалата се обстановка. Така твърдеше и Сийес.”

Друг кандидат за трона е била сестрата на престолонаследника Людовик XVII, която умира в затвора; изглежда, Сийес е криел кандидатурата ѝ много сериозно. Между останалите е Орлеанският херцог Филип, подкрепян от Талейран, както и Людовик XVIII, брат на екзекутирания крал, с когото е поддържал връзка Барас. Още в 1797 година, когато започва възходът на Наполеон, Людовик му предлага да го направи маршал на Франция и вицецрал на Корсика, ако му помогне да стъпи на трона. Но същата година в Италия генерал Бонапарт признава пред де Милио: „Съвсем сигурен съм, че не искам да изиграя ролята на Монк (лейтенант на Кромуел, който в началото се бори срещу роялистите, а след това връща Чарлз II на английския престол – Б.пр.). Не искам и някой друг да изиграе тази роля.” През 1800 година Людовик му пише: „Отдавна би трябвало да ми върнете трона; има опасност да изпуснете този шанс. Без мен вие не можете да направите Франция щастлива, а без вас аз не бих могъл да направя нищо за Франция. Побързайте да ми съобщите какви постове и какви титли биха задоволили вас и вашите приятели.” Жозефина смята, че за съпруга ѝ ще бъде голяма чест да стане херцог, но Наполеон отговаря на Людовик: „Не бива да мислите за завръщане във Франция – ще трябва да минете през стотици хиляди трупове.” Това не е вярно. С армията, която твърдо стои зад него, Наполеон може да възстанови властта на Людовик без кръвопролитие. Буриен уверява, че Консултът се е измъчвал от мисълта за намиращото се в изгнание кралско семейство и често е споделял, че трябва да изгради „желязна стена“ между него и Франция. По онова време възстановяването на монархията все още може да възвърне законността във Франция, чиято липса тегне като проклятие над всяко от сформираните правителства след 1792 година. Но Бонапарт, както и Сийес отбелязва след преврата на 18 брюмер, вече е решил да управлява Франция сам.

През февруари 1804 година е разкрит нов опит за убийство на „тиранина“. Организаторите му са необикновено опасни; генерал Морф – победителят при Хохенлинген, генерал Пишегрю – учителят по математика на Бонапарт в Бриен, изселен след преврат а през фруктидор 1797 година, Жорж Кагудал – героят на Вандеята, най-непримиримият и най-жестокият от неприятелите на Бонапарт. Моро и

Пишегрю са заловени лесно, но Кагудал остава неоткриваем, макар всички да са знаели, че е в Париж. Фуше е много обезпокоен и предупреждава Бонапарт, че „във въздуха летят каму“. Едва на девети март Кагудал е заловен. Осъждат Моро на две години затвор, след това го пращат в изгнание – победите му все още се помнят, за да бъде наказан по-строго. Пишегрю е намерен мъртъв в килията, според официалната версия се е „самоубил“, но много хора смятат, че е убит по заповед на Наполеон. Кагудал е гилотиниран. Справедливостта изисква да се посочи и един акт на милосърдие. Между многото замесени конспиратори има двама братя – Арманг и Жул де Полиняк. Когато Арманг е осъден на смърт, Жул предлага да бъде гилотиниран вместо него, което прави впечатление на съдиите и те заменят смъртната присъда с доживотен затвор.

Гневът на Наполеон нараства с всеки изминат ден. „Нима съм куче, та да ме убият на улицата?“ – крещи той. Като корсиканец, който носи вендетата в душата си, той решава да си отмъсти. Начинът му е подсказан от Фуше и Талейран. Херцог Д'Енгиен, най-способният член от намиращата се в изгнание кралска фамилия, живее много близо до френската граница, в Баден. Той е командвал твърде успешно корпус от емигранти по време на революционните войни и неоснователно е заподозрян, че участва в заговора. През нощта на 14 март ескадрон от драгуни го обгражда в ловната му хижа. Вземат го и обратно през границата го довеждат във военната крепост Винсен, съвсем близо до Париж. Седмица по-късно той е съден тайно, посред нощ, от военен съд, председателстван от генерал Мюра, без да му бъде дадено правото на защитник. Осъден е на смърт и след като му отказват изповедник в 2.30 часа през нощта – веднага след съда – го разстрелват в рова около крепостта, където вече е изкопан гробът му. Смъртта му е предрешена още преди да бъде отвлечен. Това е убийство, и то убийство, което не може да се оправдае с нищо. Мюра, губернатор на Париж и зет на Първия консул, човек с не особено придирчива съвест, е трябвало да бъде дълго убеждаван, за да подпише заповедта на военния съд; наскоро след това той получава 100 000 франка от цивилната листа на Първия консул. Коментарът за убийството на херцог Д'Енгиен (обикновено приписван на Фуше или Талейран), е много известен: „Това е повече от престъпление – това е грешка.“ В крайна сметка може да се каже, че Бонапарт

наистина е вярвал в участието на Д'Енгиен в заговора срещу него. „От всички страни бях застрашен от неприятели, изпратени ми от Бурбоните; срещу мен стояха пистолети, адски машини и хитрости от всякакъв вид. Нямаше съд, към който да се обърна за защита, така че трябваше да се браня сам. Като пратих на смърт един от хората, чиито последователи заплашваха живота ми, аз преди всичко им показах, че няма да се спра пред нищо.“ Той добавя: „Аз съм Френската революция. И друг път съм го казвал и ще продължа да го твърдя“. След убийството на Д'Енгиен Бурбоните са не само смутени и изплашени – те виждат ясно, че при никакви обстоятелства Бонапарт няма да възстанови монархията отпреди 1789 година. Мадам дьо Ремюза си спомня, че якобинските лидери говорили: „Сега той е с нас“. Под якобинци тя няма предвид екстремистите, а новозабогателите якобинци, нотабилите. Тя пише също така, че от този момент възгледите на хората за Наполеон се променят и много от тях виждат в това убийство „началото на едно кърваво управление“. То е характерно, твърди тя, с отказ от предишната умереност и нарастващо неуважение към моралните ценности.

Бонапарт вече демонстрира своето почти кралско положение във Франция. Най-често това става на устройваните паради на Хиподрума близо до Тюйлери или на Шан-з-Елизе. Заобиколен от блестяща свита, облечен в червената кадифена униформа на Първи консул, възседнал кон, той най-напред прави преглед на построената Консулска гвардия. След това тя минава с жълтите си униформи пред него в церемониален марш – сухопътните части с парадна стъпка, кавалерията в тръс, под шумната военна музика, която свири „На път за Сирия“ или „Песен на прощаване“ (написани от доведената дъщеря на Бонапарт Ортанс де Боарне), но никога Марсилезата, защото тя се смята по това време за якобинска и подстрекателска. Съставът на гвардията е грижливо подбран, гвардейците са до един фанатично предани на Бонапарт. Те са обект на безгранично възхищение от страна на голямото мнозинство от техни земляци по селата.

Човекът, който някога е бил гладуващ офицер с половин заплата, и е живял в мизерна квартира, бързо възприема навичките на най-богатите, привиква с лукса, който го заобикаля. Дори когато е семпло облечен, пистолетите му са инкрустирани със злато, а гръжката на сабята с диаман-

ми. Камериерът му Констан одобрително казва, че е „създаден да бъде обслужван“ и обикновено трима слуги са около него от сутрин до вечер. (Всъщност това е обичайно през онова време: Моцарт и в най-бедните си години не се разделя с камериера си.) Наполеон обича да се къпе дълго, прекарва понякога с часове в банята и там диктува на секретарите си. След като го разтърват от главата до петите с одеколон, той се оставя да го облекат като дете. Храни се твърде умерено (преди да се ожени за Мария-Луиза), като предпочита след супата печено пиле с чаша вино Шамбертен и накрая кафе. От време на време си позволява и чаша мадейра. Никой не го е виждал да пие дори глътка коняк.

Когато има време, той чете. Граф Шаптал, един от неговите министри на вътрешните работи, който го е наблюдавал отблизо, смята, че има твърде оскъдни познания:

„Той не знаеше почти нищо от гръцките и латински автори. Беше преглеждал бегло творбите на някои историци и помнеше само някои подробности. Казваше, че Тацит има най-лошия език от античните историци, защото вероятно беше чел портрета, който този автор прави на Тиберий. Хораций бил само за онези, които обичат удоволствията. Единственият, когото одобряваше, беше Омир. Нямаше особено високо мнение за модерните писатели като Волтер, Расин и Русо. Любимият му френски поет беше Корней.“

Това не е съвсем вярно. В бележника си на остров Света Елена Наполеон пише: „Колкото повече четях Волтер, толкова повече го харесвах... Харесвах дори историческите му произведения.“ Обаче Русо, идолът на неговата младост, вече не е по вкуса му. „След като бях видял Изтока, намирах Русо за отвратителен – подивелият човек без морал и куче.“ Той запазва предпочитанията си към стиховете на Осан и обича да чете съвременни романи. Мадам дьо Ремюза, традиционалистка и пуританка, е дълбоко шокирана, когато той подарява на Мария-Луиза книгата „Съвременниците“ от Рестих де ла Бретон – избор, който днес би бил възприет като израз на въображение.

Той говори само френски и италиански. Според Шаптал, както и според мадам дьо Ремюза, не владее нито един от двата езика добре. „Когато говореше френски, можеше лесно да се отгатне, че е чужденец. Неговите секретари му четяха английските и немските вестници, но той бе неспо-

собен да произнесе една дума на немски или английски. Когато срещна Гьоте, обръщението му към него беше „мосю Гьот“.

Най-неприятното у Бонапарт е неговата избухливост. Буриен обаче твърди, че още от първите години на Консултството обидните думи, епитетите и гневните му изблици са резултат от предварително направена сметка. Все пак той често губи контрол над себе си. През същия консулски период веднъж ритва доверения си приятел от корсиканските дни сенатора Волни в стомаха, събаряйки го на пода и принуждавайки го да остане няколко дни на легло. Дори обожаващият го барон Меневал признава, че лицето му „става страшно“, когато е ядосан. Той може напълно да загуби самообладание в присъствието на по-прости и непретенциозни хора, какъвто е случаят с госпожица Деспо, нещастната шанкарка на Жозефина, пред която той крещи „като луг“. (Вероятно отчасти причина за това е фактът, че тя е изявена лесбийка). Когато се кара със съпругата си, той троши мебелите в спалнята. Джузепина Грасини, една от неговите любовници, твърди, че той „внезапно може да премине от любовно опиянение в гняв и ярост – като вулкана Етна, който тлее, покрит с цветя“. Пристъпите на ярост му създават непрекъснато опасни неприятели, като Талебран, когото той в една свада нарича „лайно в копринени чорапи“, или Метерних, който разказва как на една изключително важна среща в Марколини Палас в Дрезден през 1813 година Бонапарт грубо го обидил. На публично място Наполеон е способен да удари плесник на свой генерал – както прави по време на немската кампания същата година.

„Нервите ми са много лесно възбудими“, оплаква се той веднъж. „Ако не е ниското ми кръвно налягане, мога да полудея в такива случаи.“ След инцидентите той често плаче в продължение на четвърт час, има понякога стомашни спазми или гадене. Тези състояния на бясна ярост са били толкова неконтролируеми, че подсказват едно заболяване, наречено малка форма на епилепсията, *petit mal*.

Жозефина, приветлива, макар и лекомислена и не особено интелигентна съпруга, се е чувствала много нещастна, независимо че е можела да харчи за грехи и удоволствия повече от Мария-Антоанета. Животът ѝ протича във вечна несигурност, непрекъснато под угрозата, че някоя от любовниците на мъжа ѝ ще му роди дете и ще докаже по този начин нейното безплодие. Това можело да доведе до

развод с нея и го женитбата му за плодовитата жена – което наистина става няколко години по-късно. Неговите безкрайни изневери са за Жозефина постоянен кошмар, тя не само смята, че е изоставена, но и предадена. Така или иначе, отношението на Наполеон към нея не е особено деликатно. Веднъж, когато тя се оплаква от остра мигрена, той я застава да се разходи с него в подскачащата каляска и Жозефина крещи от болки. Друг път стреля по лебедите в парка, за да я измъчва. Трябва да се признае, че Ева Браун, приятелката на Хитлер, никога не е поставяна в неудобни положения, нито е унижавана.

Веднъж по време на заточението си на остров Света Елена Наполеон се хвали: „Намерих короната на Франция захвърлена в калта и я вдигнах с върха на сабята си.“ Но всъщност преди да предприеме някоя стъпка, той обмисля внимателно всичко. „Талеѳран искаше от мен да стана крал, но титлата „крал“ е излязла от употреба“, казва той на мадам дьо Ремюза. Лазар Карно смело заявява, че предпочитам управлението с президент от американски тип, защото „злоупотребата с властта при деспотизма има далече по-лоши последици, отколкото злоупотребата с демократията“. Той дори укорява лично Бонапарт: „Трябваше да останете Първи консул. Вие бяхте единствен в Европа, а вижте в каква компания сте сега.“ На 2 декември 1804 година Наполеон е коронован за Император на французите от папа Пий VII. Той принуждава църквата да благослови неговото управление и да се откаже от Свещената Римска империя, която се разпада следващата година.

Любопитно е, че той приема церемонията по коронясването много сериозно. По време на подготовката брат му Жозеф го вбесява с настойчивото искане да получи правото да го наследи, ако умре. „Това е нещо, което никога не бих могъл да забравя“, споделя Наполеон с Рьодерер. „Все едно да кажеш на един влюбен, че си спал или очакваш да спиш с неговата любима. А моята любима е властта.“

„През последните две години на всички изглеждаше естествено, че аз държа властта и никой не смяташе за необходимо да я поема формално“, обяснява спокойно Наполеон на мадам дьо Ремюза и нейния съпруг няколко дни след коронацията. „Аз реших, че е мой дълг да се възползвам от тази ситуация, за да сложа легално край на Революцията. Предпочетох да стана Император вместо диктатор, тъй като легитимност се придобива най-добре, когато се стъпи

на позната почва.” Той възнамерява даже да предложи на всички европейски короновани глави да си построят дворци в Париж, за да присъстват на коронацията на бъдещите френски императори. „Хора като абат Сийес – казва той със смях – могат да се оплакват, че съм деспот, но моето управление ще има винаги най-широка подкрепа. Армията и народът са на моя страна, а когато разполагаш с такава опора, трябва да си пълен глупак, за да не можеш да управляваш.“

Но Бонапарт не бил популярен сред всички. По това време в Париж се е тананикало навсякъде едно четиристишие:

*„Със подаяния живях предълго аз,
ожених се след туй за курва на Барас,
обесих Пишегрю, застрелях Енгиен,
короната сега полага се на мен.“*

Съществуващата опозиция е отчасти смазана, отчасти разединена, което позволява на Наполеон да се мисли за спасител на Франция. В замяна на това все повече расте броят на подмазвачите. Един префект в Нормандия казва съвсем сериозно на своите чиновници: „Бог създаде Бонапарт и реши да си почине.“

Независимо от високото си самочувствие, Императорът използва всички средства, с които разполага, за да укрепи своя режим и да обезкуражи несъгласните с него. Църквата е принудена да му сътрудничи по още по-унизителен начин. (Папският нунций кардинал Капрара е спечелен с един дворец в неговата епархия Болоня, който Наполеон му подарява.) Угоднически катехизис учи френските католици, че дължат на Наполеон „любов, уважение, вярност, военна служба и данъци за издръжка на Императора и неговия трон“. Всички, които не изпълняват тези повели, са „против създадения от Бога ред и се обричат на вечно проклятие“. Обявен е празничен ден на името на св. Наполеон, „римски великомъченик“. Такъв светия изобщо няма, но го въвеждат в църковния календар.

Въпреки дълбокото уважение към синята кръв и древните потекла, Наполеон дълбоко се възмущава от привилегиите, които те са давали преди. Той не може да забрави, че именно те са пречили на кариерата му. С нескрито удоволствие той изселва от родния остров Малтийския орден, братство, в което изобщо не се е надявал да влезе. За него

орденът е „институция, създадена, за да поддържа празния живот на по-младите синове от някои привилегирани семейства“. С не по-малко удоволствие той разтуря и орден на Тевтонските рицари.

Наполеон изгражда нова йерархична благородническа система от принцове, херцози, графове, барони и рицари, включително и общество от кавалери на Почетния легион. През 1810 година всички префекти са въздигнати в графове или барони, наредено им е да си изберат гербове. „Създавах наследствени рангове като монарх, но действах в революционен дух, защото моята благородническа титла не можеше да бъде изключение.“ Той образува „междинна каста... между себе си и широката френска демокрация“, тъй като „трябва да съм заобиколен с дворцова аристокрация като всеки друг европейски коронован владетел.“ В същото време обаче признава: „Създадох принцове и херцози, дадох им богатство и имения, но поради обикновения им произход не можех да ги направя благородници. Ето защо опитвах, доколкото бе възможно, да ги задомя в стари благороднически семейства.“ На остров Света Елена генерал Гурго отбелязва обидчиво: „Негово величество има слабост към стари благороднически потекла.“

Наполеон осигурява материално голям брой от своите предани хора в империята. Извън кралствата, които получават, членовете на фамилията Бонапарт натрупват несметни богатства. Това се отнася и за хора като Фуше, като Талейран, външния министър, който взема огромни подкупи от чужди сили, за да включи определени клаузи в международните договори. По-малко е известно колко са печелили маршалите на Наполеон. Бертие например получава годишно от имението си по 1 300 000 франка, Дау – близо милион, Ней – 728 000, Масена – 638 000. (Разкошните им къщи в Париж, както и замъците в именията им, са представлявали цели галерии от шедьоври на живописата. Дау притежавал картини от Брьогел, Пусен, Рубенс и Ван Дайк; Султ имал безценни творби на Мурильо, Рибера и Сурбаран, заграбени от Испания.) Винаги се е подценявала стойността и на безбройните други облаги. Всяка имперска титла била съпроводена с традиционно дарение от 200 000 франка за херцогство и 3000 за всяко от другите две хиляди рицарски звания. Често се давали възнаграждения и при различни случаи – веднъж генерал Ласал получил един милион франка. Освен това много дължности в административната йерар-

хия са били високоплатени. Поемането на държавни поръчки е откривало също възможности за големи печалби.

Както Наполеон ползва навремето услугите на Гоген – финансов чиновник от стария режим, така и Хитлер се доверява в най-голяма степен на президента на Райхсбанк – Ялмар Шахт. Мерките, които Шахт взема в икономическата област, са изпитани за пръв път в Германия по време на Първата световна война (с наименованието „военен социализъм“) и съвсем не са новост. В други европейски държави те са приложени също в началото на трийсетте години, но никъде не е постигнат такъв успех, както в Хитлеровия райх. Причината за това е, че Хитлер подкрепя Шахт с безмилостна твърдост. Първата стъпка е Четиригодишният план за ликвидирание на безработицата, подготвен от Георг-Ханс Райнхард, и влязъл в действие от юни 1933 година. Разширяването на индустрията е стимулирано чрез освобождаване от данъци на стоките, които са изходен продукт за други индустриални производства и нови технологии. Подобни поощрения са предложени на земевладелците и фермерите. Тъй като страната няма финансови резерви, Шахт прибегва към издаване на парични емисии със слабата надежда, че те ще бъдат покрити с бъдещите данъчни постъпления в държавната хазна. Обществените институции разкриват много нови работни места – особено в започналото строителство на широка мрежа от аутобани. Това е идея лично на Хитлер, който осигурява финансирането с част от бюджетните средства за транспорта. Специални бюра настаняват работници и в други обществени предприятия, като железниците например. Дават се значителни данъчни компенсации при наемане на жени за домашни прислужници, което прекратява в голяма степен конкуренцията им с мъжете при търсенето на работа.

Вторият Четиригодишен план, известен като плана на Херман Гьоринг (макар че е подготвен пак от Райнхард), предлага дългосрочни контракти с гарантирана печалба на фирмите, които концентрират дейността си в развитието на нови технологии или на изходни материали за други производства. По този начин Германия се стреми да стане по-малко зависима от външния внос. Резултатът е силно увеличената продукция на каменни въглища, производство-

то на нови материали като изкуствен каучук и алуминиеви сплави. Изградени са и държавни заводи. За развитието на индустрията помага също така превъоръжаването, възстановяването на военната повинност и разгръщането на добре организиран административен апарат. За четири години националният доход се удвоява, държавният дълг се стопява. Докато през 1933 година безработните са шест милиона, през 1938 има вече пълна заетост и осигурена работа за всеки германец. Построени са огромни нови жилищни комплекси за работници, създадени са великолепни условия за спортуване, въведени са платени от държавата отпуски, които са ползвани от шест милиона души през 1936 година. Всичко това е съвсем различно от мизерията през предишните години. Адолф Хитлер става най-популярният държавник, управлявал някога Германия. Блестящо организираните Олимпийски игри през 1936 година се превръщат в нещо като негова коронация или най-малко в тържествено честване на неговото управление.

Известно време съществуваше общото схващане на изследователите-ненацисти, че това икономическо чудо се дължи изцяло на превъоръжаването и неизбежният икономически колапс е предотвратен само от избухването на войната през 1939 година. По този въпрос се спори оживено и днес. Но вече е безспорен фактът, че през 1939 година, при целия шум, който вдига, Германия е по-зле въоръжена от своите противници. Сега все по-широко се възприема гледището, изразено накратко от Норман Стоун с думите: „Хитлер, изглежда, неочаквано се е натъкнал на модерната икономика.“ Но той не би успял да направи нищо без Шахт и Райнхард.

Германия придобива отново увереност в своите сили. Възвръща се чувството ѝ за превъзходство над другите нации, което тя има в 1914 година. Всеки новопостъпил в армията – която вместо Райхсвер е преименувана Вермахт – знае, че тя се превъоръжава, за да стане по-силна от всяка друга армия в Европа и носи с гордост униформата си. Освен това той е убеден като войниците на Наполеон, че е част от един народ, който с оръжие в ръка ще извоюва правата си. Униформи носят не само силите на Вермахта, но и войските на СС, СА, трудовите отреди, Хитлеровата младеж и много други организации. Расистката политика на режима също вътпява непрекъснато мисълта за превъзходство, възхвалява арийската кръв като ярък белег на

аристократизъм и основание да се владяят народности с по-голям произход. Страхът от большевишка революция се превръща в неприятен спомен. Германците гледат уверено в бъдещето – с изключение на евреите, политическите противници на режима и хората, които не искат да бъдат ръководени от един тиранин. По природа склонни към по-твърд тип управление, германците го приемат лесно, почти без съпротива. Освен това успехите на Хитлер във вътрешната и външната политика изглеждат едва ли не свръхестествени и са в пълен контраст с несръчните действия на Ваймарската република.

Един от малкото академици, който се е срещал с Хитлер и го е описал, е професор Шрам от Университета в Гьотинген и Харвърд. Като майор във Вермахта той води протоколите от заседанията на Върховното командване през 1943-1944 година, има възможност много често да наблюдава Хитлер и сведенията, които дава, са особено интересни поради професионалния му поглед на историк. Когато Шрам го вижда за пръв път отблизо, фюрерът е минал петдесетте години. Има среден ръст, но „мъжествената му глава сякаш господства над останалата част от тялото; трупът, ръцете, краката – изглеждат като прикачени към главата му... Той стъпва на пети и върви бързо, почти без да сгъва колена. Другите му движения са доста бавни.“ Носът му е грозен, „има нещо от формата на пирамида“ и поради това той винаги така подстризва мустаците си, че те прикриват широките му ноздри. На високото си чело той спуска „добре сресан перчем“. Шрам твърди, че „Хитлер очарова хората със своите тъмносини, леко изпъкнали и почти искрящи очи. Мнозина, които застават пред него, не могат да издържат втренчения му поглед. Знаейки това, Хитлер гледа хората право в очите, без да мига“. Папен описва първата си среща с Хитлер през юни 1932 година по следния начин: „Носеше тъмносин костюм, който му придаваше вид на завършен среден буржоа. Телосложението му е нездравно, а с малкия си мустак и странна прическа определено имаше вид на бохем.“ Точно както Бонапарт преднамерено се появява с обикновени едноцветни дрехи, Хитлер винаги се облича с най-простите партийни униформи, макар че така изглежда доста незабележим. В Берхтесгаден английският министър на външните работи лорд Халифакс го взел за човек от прислугата.

Въпреки това Хитлер остава неотразимо впечатление у всеки, който работи с него. Фон Папен се учудва от „изключителните му заложби и сила на волята“. Шрам подчертава „изумителната му способност да прецени веднага дали човекът, който стои срещу него, е на негова страна, дали може да бъде спечелен или няма да се повлияе в никакъв случай от силата на неговата личност. В това отношение той притежава нещо като „шесто чувство“.

Хитлер е способен да заблуди и най-проницателните наблюдатели. През 1931 година капитан Малколм Кристи го взема с колата си и пътува с него близо четиристотин километра, след което споделя със своите приятели, че спътникът му необикновено прилича на големия европейски държавник де Валера. През пролетта на 1933 година младият принц Дьо Плеси го посещава в канцлерството на Вилхелмштрасе във връзка с арестуваните неколцина директори на мини в Долна Силезия. Той описва Хитлер като „твърде учтив, приятен австриец от средната класа. Беше много симпатичен и вежлив. Нямахме нито особеното излъчване около него, нито хипнотизиращите очи, за които бях слушал. За себе си реших, че е един приятен мъж, с когото бих обсъдил всякакви въпроси“. Хитлер казва на принца (който по-късно ще воюва срещу него в редиците на британската армия), че ще разгледа случая, обаче „не бива да се забравя, че във времето, в което живеем, има не само много светли неща, но и много тъмни сенки“. Директорите са освободени няколко дни по-късно.

Алберт Шпеер отива твърде далеч в спомените си като твърди, че „Хитлер притежава много привлекателни лични черти“. Шрам прави по-убедително обобщение:

„Всеки опит да се разбере Хитлер не довежда до никакъв точен резултат. Отношението му към децата, към кучетата, удоволствието, което изпитва от цветята и произведенията на изкуството, уважението му към привлекателните жени и дълбоката му връзка с музиката – са напълно непресторени, истински. Но не по-малко истинска е жестокостта му – без всякакви морални задръжки, груба, легено хладнокръвна. Той не се спира пред нищо, когато смазва не само реалните, но и потенциалните си опоненти.“

Много други автори също посочват и коментират двойствеността на неговия характер, двете му лица – едното очарователно и външно приветливо, другото – дяволски жестоко и демонично. Заг всяка шега, партийно

другарство и близко приятелство при него винаги стои мисълта за убийство. Той всеки момент е готов да убива не само свои приятели като Ръом, но и милиони хора. При това е горд, че може да го направи. Шрам пише, че като в легендата за Медуза дори най-верният човек на Хитлер би се превърнал в камък, ако можеше да зърне неговото истинско лице. Трейвър-Роупър (в писмо до Херман Раушнинг, нацист от Данциг, който е разгадал Хитлер твърде рано), казва: „Заг хрускането на бисквити и звънтенето на чайните чаши той чува или стенанията на мъчениците в концентрационните лагери, или смразяващия кръвта химн на всемирното разрушение.“

Фюрерът, както и Наполеон, е безкрайно нервен. Раушнинг говори за „разтърсване от плач при всеки емоционален стрес“ и твърди, че той би се разхълцал, ако някое от канарчетата му умре. (Гьоринг веднъж казва преди началото на труден политически митинг: „Можем винаги да изпратим Хитлер да се разплаче.“) Той страда от безсъние и тежки кошмари като лошите хора в приказките. Нервността му често се превръща в неконтролируем гняв, който понякога граничи с лудост – той крещи с часове, ругае, тропа с крака, удря по стените, лицето му става пурпурно червено и криво. Британският посланик сър Ерик Фипс съобщава в доклад от 1935 година едно доверително признание на Константин фон Нойрат: „Хер Хитлер... беснял срещу него в продължение на пет часа като – чух добре – не спрял да яде и да пие.“ За всички е изненадващо как бързо той възстановява контрола над себе си. Раушнинг отбелязва: „С неговото зловещо умопомрачение и псевдотворческа истерия той би могъл да бъде герой на Достоевски.“

Какъвто и да е характерът му, Хитлер има необикновената способност да внушава преданост и божествено преклонение. Изглежда, на това се дължат дивашките елементи и при контакта му с огромните тълпи, които стенат, докарани до лудост. Йозеф Гьобелс пише за него с чувство, което се изпитва към любима жена.

Информацията за сексуалния живот на фюрера е оскъдна, но от него са запазени много изказвания, в които се разкрива отношението му към жените. Според него те са много по-сложни, отколкото обикновено се мисли, но все пак „мъжът трябва да оставя своя отпечатък върху всяка жена“. Като Наполеон той ги смята за по-нисши същества, чието задължение е да раждат деца, да бъдат добри майки и

да направят „уютен дом за мъжа“. („Деца, църква, кухня“ е един от популярните нацистски лозунги.) Хитлер е на мнение, че „те представляват най-отчайваща картина, когато се захващат за някакви идеи“. И още: „Жените, които нямат деца, накрая губят ума си.“ За разлика от императора обаче, връзките на Хитлер с жените имат в основата си не само физическото харесване. Той казва на Борман: „Най-много от всичко обичам да вечерям с красива жена“, но няма съмнение, че едновременно с възхищението си от женската красота е изпитвал удоволствие от женската компания. Той се различава от Наполеон, който обикновено е груб, дори циничен с жените. Хитлер е неизменно галантен и чаровен с тях, включително със секретарките, машинописките и всички останали сътруднички. Когато снисходително обяснява, че „светът на жените... е мъжът“, не пропуска да добави: „те не намират за какво друго да говорят и затова са способни да обичат толкова дълбоко“. Той приема възможността за партньорство между двата пола. „Браковете, които се крепят само на чувственото привличане, са обикновено разклатени... Раздялата е особено мъчително, когато е имало истинско другарство между мъжа и неговата съпруга... когато животът им е бил среща на две същества, които взаимно се допълват, които са направени едно за друго до такава степен, че това граничи по мое мнение с чудото“. Но понякога той тълкува женското поведение по характерно циничен начин. „В стремежа си да изпитат удоволствие жените най-пълно разкриват себе си. В действията им тогава има винаги нещо смуцаващо, нещо вероломно. Те искат при всички случаи да събудят ревността на друга жена, като ѝ покажат по някакъв начин, че притежават нещо, което другата няма. Жените имат един талант, който е непознат за нас, мъжете: могат да целунат приятелката си и в същото време да прободат сърцето ѝ с добре наострена кама.“ Женското чувство за притежание той характеризира с присъщия му брутален критерий: „Най-благородната жена се превръща в диво животно, когато друга се опитва да ѝ отнеме мъжа... Но трябва ли да се приема тази вродена диващина за слабост? Не е ли по-скоро добродетел?“

Връзката му с Ева Браун е почти банална с домашната си атмосфера, като се изключи фактът, че той не е пожелал да се ожени за нея. (Оженва се съвсем в края на живота си, малко преди двамата да се самоубият в берлинския бункер.)

Ева Браун напълно му подхожда. В нейно присъствие той казва на Алберт Шпеер: „Един високоинтелигентен мъж трябва да има примитивна и глупава жена.“ Въпреки това Хитлер несъмнено обича безцветната, гребничка, руса помощник-фотографка, чийто баща е работел във фирма за детски храни. Разбира се, това не е в никакъв случай любовта, която е изпитвал към Гели Раубал. Някои изследователи просто смятат, че Ева изумително е приличала на нещастната му майка. Тя е около двадесет години по-млада, обича да танцува и кара ски, няма общи интереси с Хитлер, но е силно привързана към него и два пъти прави опит да се самоубие, когато той, за да я ядоса, ѝ демонстрира своето пренебрежение. Макар че нямат деца, физическата им връзка изглежда напълно нормална. Дори да е така, той оставя впечатлението, че се отнася към нея повече като към любимо домашно животинче, отколкото към човешко същество. Шпеер, който има слабост към Ева Браун, я съжалява. Странно е, че като допуска Ева да присъства само в най-ограничена интимна среда, Хитлер успява да избегне публичността на своята връзка. По всяка вероятност той е живеел с мисълта, че щом олицетворява Германия, трябва да изглежда самотен. Той е обичал Ева Браун по свой особен начин, което доказва с женитбата им точно преди самоубийството, но категорично не е искал Третият Райх да има първа дама като Императрицата на Наполеон. В същото време за учудване е фактът, че той се възхищава от „привлекателната Жозефина... жената, която заедно с Наполеон се е изкачила по стълпалата до най-високия пост в държавата“. Фюрерът смята, че императорът е направил сериозна грешка, като я изгонва, за да се съюзи с Хабсбургите. Според неговото ексцентрично мнение Жозефина е „модел за истинска републиканка“. Нейните съвременници биха се учудили много, ако можеха да чуят такава оценка за императрицата.

Междувременно Хитлер неуморно укрепва властта си. Трудно е да се повярва колко могъщ изглежда германският католицизъм в началото на 1933. Католиците в страната са една трета от населението. Няма и петдесет години, откакто църквата се е справила с опитите на Бисмарк да я разтури. Политическата ѝ партия, Центърът, е с голямо влияние и много поддръжници. Рим заема погрешна позиция към НСДАП, подведен от много свещеници, които са прив-

лечени от нацистите, обявили в своята програма, че ще се борят срещу комунистите и франкмасоните и ще подкрепят (на теория) „старите морални ценности“. Тази грешка дава възможност на Хитлер да подпише триумфално конкордат с Ватикана, което Ваймарската република не е успяла да постигне. Преговорите в Рим са водени от фон Папен, католик и член на Малтийския орден. Той изпълнява поръчението си с чиста съвест и пълна убеденост. Църквата получава уверение, че ще упражнява протекция над своите училища и ще продължава да ползва гържавна субсидия. Без съмнение за постигането на това съгласие заслуга има и опитът с Мусолини, подписал подобен конкордат преди четири години.

В действителност Хитлер ненавижда католицизма и всички форми на християнството, независимо от благочестивия пример на майка си и собственото му твърдение, че е получил причастие по време на войната 1914-1918 година. Той изцяло се е отдалечил от християнската религия, особено в практическите ѝ прояви и по неговите собствени думи само понякога се е връщал към нея „след ожесточени битки“. Макар че се възхищава от таланта на Христос като проповедник, Хитлер съвсем не харесва така нареченото от него „еврейско християнство с неговата женствена благочестивост и милосърдие“ (Религиозните му чувства могат да се сравнят с Наполеоновия деизъм. Но докато фюрерът вярва във висшия дух, Наполеон е монист, признаващ като единствена върховна реалност провидението). Всъщност Хитлер има конкретна причина да негодува срещу католическата църква, която не крие своята враждебност към неговите расистки теории и затова в последна сметка да си католик в нацистка Германия означава автоматично да бъдеш под подозрение за „политическа нелоялност“. Все пак обаче фюрерът има предвид огромното влияние на църквата върху съзнанието на милиони германци и като Наполеон се надява, че тя ще му помогне в изграждането на новото общество. Изглежда, с такива намерения той, както съобщава Шпеер, нарежда на Гьобелс да се проявява като ревностен католик.

На 2 май 1933 година професионалните съюзи в Германия са обявени извън закона. На 7 юли социалдемократите са изгонени от Райхстага и на 14 юли националсоциалистите са единствената политическа партия в Германия. Първият концентрационен лагер е изграден в изоставена фабрика за

муниции в Дахау, още преди да е гласуван специалният закон за лагерите. През април започва чистка на чиновниците-евреи и бойкот на еврейските магазини. На 26 април Гьоринг сформира в Берлин „Тайна гържавна полиция“, добре известното Гестапо. Страната е осеяна с информатори. Арестуват се не само политическите опоненти, но и циганите, хомосексуалистите и всички, които се опитват да бягат от Германия. През 1937 година в лагерите има вече около 37 000 затворници.

Главният полицай на Хитлер е Хайнрих Химлер, който през 1936 година надхитря Гьоринг и поема ръководството на силите за сигурност в цяла Германия, включително Прусия. Тази безлична фигура, с бледо очилато лице, полудемон, изпълнява ролята на Фуше при Хитлеровия режим и в известен смисъл е дори по-злокобен. Баварец, от най-ниската прослойка на средната класа, бивш католик, той е роден в 1900 година и става член на нацистката партия с протекцията на Рьом малко преди преврата през 1923 година. В живота му, както при Хитлер, са се редували неуспехи след неуспехи и за да се спаси от гладуване той се оженва за една собственичка на птицеферма, осем години по-възрастна от него. Той боготвори Хитлер и иска да бъде „най-твърдият мъж на столетието“, макар че, както е известно, припада, когато види кръв. Колкото и да няма личностни качества, той е истински гений като таен полицай. Основният апарат, с който работи, са СС, разузнавателните служби на СД и Гестапо. През 1935 година в Германия са разгърнати 40 самостоятелни отдели на Гестапо, които през следващата година вече не се подчиняват на законите в съответната област.

Дясната ръка на Химлер е Райнхард Хайдрих, наречен Палача. Висок, с излъчваща леден полъх красота, този свръхарийски прототип на „русо животно“ е една четвърт евреин. Уволнен от флотата през 1930 година след скандал, свързан с някакво момиче, той се отличава с висока интелигентност, но е злобен, извратен, свиреп жесток и лишен от каквито и да са човешки чувства. Дори шефът му се страхува от него.

Хитлер обича военните церемонии и използва всеки случай да задоволи тази своя слабост. Непрекъснати паради във всички градове на страната устройват не само силите на Вермахта в тревистозелените си униформи. Личната гвардия на Адолф Хитлер от СС, облечена в черно със

сребърни украшения, минава често в церемониална стъпка по улиците на Берлин и Мюнхен под шумните звуци на любимия им марш „Баденвайлер“. (Изумително лекомислена мелодия от долнопробна оперета, забранена днес в Германия.) Друг любим марш е буйната песен „Хорст Весел“. Малко по-благозвучна е „Ако всички бяха неверни“, стара хорова германска песен, която се изпълнява широко в средите на СС и се е превърнала в трогателен химн на нацистката лоялност. Тези безспорно превъзходни войски се смятат като императорска гвардия непобедими, за каквито впрочем ги приемат и очарованите тълпи, наблюдаващи наперните им паради. Сравнението на СС с френската императорска гвардия е навярно толкова пресилено, колкото и сравнението с Армията на спасението, което Хитлер прави в разговор с лорд Халифакс. Но факт е, че както императорската гвардия защитава преди всичко Наполеон, така и от средите на СС се подбират преторианците, на които фюрерът доверява живота си. Изобщо с всички свои прояви войските на СС, както и гвардията, са най-яркият и най-дигвашки символ на един „нов“ режим.

Хитлер безспорно има възможност да възстанови Германската империя. В Италия има крал и Мусолини е негов пръв министър. Голямата част от десницата (включително гласувалите за нацистите и немалко от самите членове на партията) се надяват, че ще се върне монархията. Знае се, че мнозинството от силите на центъра, такива като Брюнинг, също искат реставрация. През 1932 година Папен и Шлайхер уверяват престолонаследника принц Вилхелм, че развитието на политическата обстановка логично предполага връщането на Кайзера. Те са убедени, че „след смъртта на Хинденбург немската нация ще се нуждае от личност, на която трайно да се повери властта“. През март 1934 година Папен предлага да бъде възстановена монархията и остава приятно изненадан от реакцията на Хитлер. Той му казва, че не намира кронпринца за подходящ, за разлика от синовете му, които са във всяко отношение по-приемливи. Вероятно му е направил впечатление принц Луи Фердинанд, който е отишъл да работи в заводите на Форд в Детройт. Хитлер не се съмнява, че реставрацията ще му осигури огромна популярност, особено сред монархически настроеното офицерство и с нищо няма да намали властта му в Германия. Той поддържа най-добри отношения със семейството на Хохенцолерните. Политиката му се подкрепя не само от

престолонаследника принц Вилхелм, но и от още двама членове на семейството, които при това са се присъединили към неговата партия. Но тайно Хитлер дълбоко ненавижда идеята за реставрацията: още по време на войната той изпраща писмо до един свой приятел социалдемократ, в което пише колко е благодарен на неговата партия, че е избавила страната от монархията. (Години по-късно той забранява на членовете на бившите управляващи фамилии да служат в армията, след като 50 000 берлинчани се събират за погребението на един Хохенцолерн, загинал при бойна операция в 1940 година.) Хитлер иска сам да бъде кайзер, и то по начин, който той си е избрал.

Някои коментатори в чужбина очакват, че започналото превъоръжаване ще доведе страната до големи затруднения. Забравя се, че Германия е планирала много бързо тайно превъоръжаване на ниско равнище още при подписването на Версайския договор. Густав Щреземан и Ваймарската република са се заели с изпълнението на тази задача. Състояли са се на руска територия съвместни маневри на германските войски и Червената армия, които са останали скрити за обществеността, но са дали ценен опит за воденето на танкови операции. През 1928 година, когато съветникът на Британското посолство в Берлин Хорас Файнглейсън, специалист по финансови въпроси, е отзован след доклада си за допълнителния бюджет за въоръжаване на Германия, плъзва слухът, че причината за това е нежеланието на посланика сър Роналд Лендсей да тревожи напразно министър-председателя Стенли Балдуин.

В този смисъл фюрерът продължава предварително замислени действия. Той насочва усилията си в превъоръжаването и в изграждането на армия за бъдещи завоевания също така поради необходимостта да спечели благоразположението на генералите. Той знае, че ако не подкрепи реваншистките им намерения, те ще действат срещу него.

По това време сред армейските среди все повече почва да расте недоволството от шумните претенции на Ернст Рьом и СА. Не по-малко обезпокоен е и самият фюрер. През пролетта на 1933 година Рьом, в едно от „пиянските си откровения“, си позволява да негодува от „невежия ефрейтор“ пред Херман Раушнинг, нацист аристократ, отдавна разочарован от „спасителя на нацията“. „Адолф е свиня... той ще изхвърли всички ни. Обгражда се само с реакционери. Старите му приятели вече не са достатъчно добри за него.“

После продължава: „Купил си е дори фрак!“ и многозначително добавя: „Адолф знае много добре какво искам. Достатъчно често съм го повтарял. И дума не може да става за второ издание на старата имперска армия. Ние революционери ли сме, или не?“

Трябва да се има предвид, че отначало една от ключовите точки в програмата на нацистката партия е създаването на „народна армия“ – нещо като „масовата армия на френската революция“, както Рьом обяснява на Раушнинг. Отредите на СА са основните „щурмоваци“ на Хитлер и имат голяма заслуга за спечелването на властта. Те са истинска армия от партийни членове, които не само налагат нейната идеология, но със своите демонстрации и улични битки с комунистите довеждат до пълното поляризиране на немската нация на левица и десница. Неспособни на нищо друго освен на хулиганство и размирици, с лидери, вече известни като хомосексуалисти, в момента СА са загрижени не толкова да бъдат полезни, колкото да оцелят. Те открито обявяват като връх на всичко, че ще разгонят кастовото офицерство и ще поемат функциите на Райхсвера. Но когато фюрерът подхвърля забележки, че „лудост е да се водят революционни войни с една реакционна армия“, той съвсем не предвижда „кривокраките и спънати СА“ като изходен материал за своя нов военен елит. Той вече е разбрал, че войските на СС са сигурен инструмент, с който могат да се разгромят щурмовите бойни групи и да се заличат следите от пътя, който го е довел до властта. Причината, която в последна сметка го кара да нанесе своя удар, е растящото и по всяка вероятност реално подозрение, че Рьом е замислил да го отвлече и да тласне напред развоя на „кафявата революция“, като използва недоволството срещу генералите от Вермахта, за да раздуха яростта на СА.

Прекрасна възможност да изпревари събитията дава на Хитлер през м. май официалната церемония по спускането във вода на лекия крайцер „Дойчланд“. На нея фюрерът постига важно споразумение с генералите. Той обещава да прати по дяволите СА, ако Вермахтът подкрепи кандидатурата му за поста държавен глава след смъртта на Хинденбург, която се очаква в близките месеци. Междувременно Химлер и Гьоринг сключват сатанински съюз срещу Рьом, станал преграда за техните амбиции. Всичко завършва през юни 1934 година, когато министърът на отбраната генерал

фон Бломберг информира Хитлер, че ако той не обуздае подивелия водач на „кафявата революция“, Хинденбург ще възложи тази задача на армията. Почти веднага, на 30 юни, Хитлер пристъпва към изпълнение на така наречената от него „Операция колибри“, по-известна под названието „Нощта на дългите ножове“. Хитлер и Гьоринг измислят обвинението, че Рьом подготвя преврат, след който ще обедини армията и СА под свое командване и ще заеме мястото на фон Папен като вицеканцлер. По неофициални данни повече от хиляда души са разстреляни през тази нощ и следващия ден, като между тях са не само Рьом и неговият интимен приятел, но и други политически опоненти, като генерал фон Шлайхер с жена му и Густав фон Кар, потушил преврата през 1923 година.

Светът е стреснат, но в същото време и необичайно успокоен, защото се заблуждава, че нацистката революция най-после е свършила. Точно така и много французи са почувствали облекчение, когато започва разгромът на якобинските терористи след атенцията с агската машина срещу Бонапарт през декември 1800 година.

Два месеца по-късно, през август 1934 година, Хинденбург умира. Хитлер, който вече е спечелил военните лидери на своя страна, става държавен глава и главнокомандващ. Той приема титлите фюрер и канцлер, президентството е премахнато. Освен това всички военни са задължени лично да положат клетва за вярност към него.

Значението на клетвата обикновено се подценява. Но традициите на лутеранска Германия отпреди 1918 година трябва сериозно да се вземат под внимание. Лютер премахва епископата и го замества с монарха. С това държавният глава придобива почти божествено начало и клетвата за вярност към него е едва ли не религиозен обред, особено за армейските офицери. Даже в католическа Бавария и Австрия офицерската клетва се възприема като най-сериозно и неотменимо задължение. Именно това чувство, а не толкова носталгията по монархизма, предизвикват големите вълнения сред германското офицерство, когато през 1918 година кайзерът и принцовете абдикират. За офицерите лутерани (а лутеранството е най-разпространената религия в Прусия) клетвата е проява на най-висш разум и се превръща в неотделима част от душевността. Тя става и непреодолима пречка да се действа по един или друг начин срещу фюрера.

Новият статут на Хитлер е утвърден с плебисцит – подобен на плебисцита, който дава право на Наполеон да бъде пожизнен консул на Франция.

В един разговор на маса фюрерът веднъж упреква Бонапарт, че е станал монарх:

„Най-голямата грешка на Наполеон и същевременно проява на лош вкус е решението му да се откаже от титлата Първи консул и сам да се нарече император... Той се отрича от якобинците, неговите предишни другари в борбата, и се лишава от тяхната подкрепа. С този акт той отблъсква и безбройните си привърженици вътре и извън страната, които го олицетворяват с моралното обновление след Френската революция. За да разберете ефекта от това своеволно действие, е достатъчно да си представите как ще реагират хората в Мюнхен и в целия свят, ако премина по улиците на града в позлатена каляска. Във всеки случай Наполеон не е спечелил нищо от грешната си постъпка, тъй като старите монархии не са сметнали дори за необходимо да изразят презрението, което са изпитвали към самозванеца.“

Хитлер цитира и Бетховен, който посвещава на Наполеон своята „Ероика“ и когато научава, че се е обявил за император, зачерква посвещението с думите: „Той не е изключителен човек, както си мислех, той е просто човек.“ Фюрерът също така критикува Бонапарт, че е раздал кралски корони на братята и сестрите си. „Такова нелогично поведение може да се обясни с чувството на корсиканците за принадлежност към рода, каквото имат и шотландците“.

Независимо от изказванията си, Хитлер безспорно е своеобразен монарх. „В националсоциалистическата форма на държава титлата фюрер е най-подходящата. Освен всичко останало, тя включва в себе си и факта, че държавният глава е избран от германския народ“ – смята той. „Тази титла се свързва със самата структура на държавата ни“. Хитлер определя концепцията, според която лидерът на държавата се избира от народа като „германска демокрация“ за разлика от парламентарните демокрации, но в основата си „принципът на фюрерството“, т.е. на водачеството, не се различава много от Наполеоновото схващане за „народния крал“. Трябва да се отбележи, че той чувства някакво родство с избираните в средновековния райх кайзери, като явно ги приема за свои предтечи.

Хитлер прилича на Наполеон и по вниманието, което отделя на църквата. Той я разглежда като институция, която от една страна може да го подкрепи, от друга – да бъде потенциално огнище на опозицията. До известна степен той успява да овладее протестантите с обособяването на така наречената лютеранска „църква на райха“, начело с „епископ на райха“, който е длъжен със своите пастори да положи клетва за вярност към фюрера. На този пост Хитлер назначава лесно управляемия Лудвиг Мюлер, съжалявайки, че не може да намери човек с по-голяма тежест. „Ако разполагах с подходяща личност – твърди Хитлер – евангелистката протестантска църква би могла с моя помощ да стане официална религия, както е в Англия.“ Независимо от героичния пример на католическата църква и на някои достойни свои пастори като Бонхофер и Нисмюлер, лютеранството като организация и традиция не може да намери начини да се противопостави на националсоциалистическата държава.

Католицизмът създава повече проблеми. През 1937 година папа Пий XI издава енциклика, озаглавена „С горещо сърце“, написана на немски (вместо на латински) почти сигурно от кардинал Пачели, бивш папски нунций в Германия. Тя се смята за „една от най-суровите присъди срещу някакъв национален режим, произнасяна някога от Ватикана“. В това папско послание изцяло се отрича расовата теория за „кръвта и земята“, а Хитлер се порицава остро за неговите „аспирации за божественост... и стремеж да се постави наравно с Христос“. Той е наречен „обезумял пророк с отблъскваща арогантност“. Макар че е вбесен, фюрерът е достатъчно умен да не започне масови преследвания.

В личния си живот Хитлер, който преди години е ношувал в приют за скитници, свиква бързо с лукса, става като Наполеон зависим от прислугата си и неспособен да се оправя без личен камериер. „Буржоазен комфорт“ е може би по-точното определение от понятието „лукс“, тъй като той нито пие, нито пуши, храни се само с ядки и вегетариански супи и единствената му слабост е сметановата торта. Интересно е отношението му към обслужващия персонал. Той не прави разлика между камериери, шофьори, готвачи и секретари, лекари или адютанти, държи се с тях като че ли са членове на семейството му. Висшите офицери с благороднически произход от Вермахта наричат презрително обкръжението му „шофьорчетата“.

Приятелят му Ханфстенгъл е запазил списък на книгите от личната библиотека на фюрера. Между тях на видно място са „Размисли за войната“ от Лудендорф, „История на Първата световна война“ от Щегеман, „История на Германия“ от Трайчке, биография на Вагнер от Х.С.Чембърлейн, трудът на Куглер за Фридрих Велики и, разбира се, „За войната“ от Клаузевиц. Има няколко тома от Свен Хедин, криминални и развлекателни романи, даже книги с еротично съдържание. Хитлер е обожавал „Дон Кихот“ (най-блестящата пародия на едно общество, което се разпада) и е смятал, че в „Робинзон Крузо“ е събрана историята на цялото човечество. Много голяма е според него основната идея в „Пътешествията на Гъливер“ и – съвсем изненадващо – в „Чичо-Томовата колиба“. Той е чел и книгите на Карлайл „За героите“ и „Героичното в историята“, както и великолепия труд на Ернст Канторович за императора от Средновековието Фридрих II (макар че този император е харесвал Италия повече от Германия). Дори по време на войната Хитлер чете по една книга на ден, вероятно в леглото вечер или рано сутрин. Според Шрам – безспорно наблюдателен и умен историк – стремежът на фюрера да трупа знания се е възприемал „не без изумление“ и крайните резултати са съвсем „неубедителни“.

Фюрерът има по-голяма гарба за чужди езици от Императора, вероятно поради добрия си музикален слух. Той е учил малко френски в училище, по-късно продължава заниманията си, след това се заема с английски и го ползва не лошо. Знанията и по двата езика дължи главно на многото френски и английски филми, които гледа. Хитлер даже чете американски списания. По всичко обаче изглежда, че не може да води разговор на друг език освен на немски.

Неговото единствено развлечение освен четенето и киното (той е страстен почитател на Грета Гарбо) е музиката. Преди войната е ходил на опера и оперета и запазва предпочитанията си от младежките години. „Когато слушам Вагнер, сякаш усещам ритмите на прастария девствен свят.“ До 1939 година той винаги присъства на фестивала в Байройт. Стотици пъти гледа „Залезът на боговете“ (през войната често слуша операта от грамофонни плочи). Харесва много „Вълшебният стрелец“ от Вебер, както и рядко изпълняваната днес опера „В долината“ от Д'Албер (нейното либрето е било възприемано през двайсетте години като „крайно реалистично, почти

грубо“). Голямо удоволствие му доставя музиката на Рихард Щраус, Верди и Пучини – особено „Аида“ и „Мадам Бъттерфлай“, не пропуска да чуе „Веселата вдовица“ на Лехер и „Прилепът“ на Йохан Щраус. Дълбоко го вълнуват симфоничните на Брукнер.

На младини фюрерът се възхищава от традиционния тип пруски офицер и изпитва почти невероятна почит към Лудендорф (немски генерал, началник на Генералния щаб през 1914 година, после адютант на президента Хинденбург), но в зрялата си възраст вече не харесва „моноклите“. Той ненавижда офицерите от „конския народ“, както ги нарича, които поддържат идеята, популярна сред германската аристокрация през деветнайстото и първите години на двайстото столетие, за благородническия ранг на „ротмистрите“ (кавалерийските капитани). От техните среди са почти всички ръководни личности във Вермахта и до края на живота си Хитлер се чувства неудобно между тях. Има, разбира се, изключения като Герд фон Рундщедт, но фюрерът все повече се убеждава, че такива военни нямат място в нова Германия. Те не се разделят със своите елитарни идеали, свързани са дълбоко с католическата църква и вследствие на това остават повече или по-малко глухи за неоезическите идеали на националсоциализма. Хитлер не приема нищо, свързано с тях. „Ловът и конните надбягвания са последните останки от загиналия феодален свят“, казва веднъж той на Шпеер.

Въпреки това той изгражда общество, което е не по-малко йерархично от Наполеоновата империя. В него има принцове като райхсмаршалите (Гьоринг) и райхсфюрерите (Химлер), в системата на партията се издигат гаулайтерите, които имат феодална власт. Дори най-обикновеният член на партията е горд с арийската си кръв, която го отличава от другите с някакво минимално „благородство“. Макар революционни, силите на СС включват много представители на старата аристокрация.

Подобно на Наполеон фюрерът се грижи неговите поддръжници да бъдат финансово обвързани с режима. В това отношение се използва словосъчетанието „планирана корупция“. Раушнинг отбелязва, че не за първи път една революция помага на своите синове да се обогатят, но в Германия това се прави толкова безсрамно и толкова бързо, че страничният наблюдател остава втрещен. „Една, две или четири къщи, вилни именения, дворци, перлени огърлици,

старинни предмети, скъпи гоблени и картини, дузина автомобили, шампанско, ферми, фабрики – откъде дойдоха парите, с които те разполагат? Не бяха ли те бедни като църковни мишки и затънали до гуша в дългове? Всички заемат държавни длъжности и не една, а по три, по шест, понякога и дузина...” Облагодетелстват се не само най-силните на деня (като Гьоринг, който облепва банята си с плочки от злато), но и редови нацисти. Раушнинг пише: „Имаше какви ли не постове, високо платени директорски места, парични премии, заеми, допълнителни възнаграждения. Всеки живееше в тревога и се нуждаеше от протекция, всяка банка и предприятие търсеше подкрепата на някой виден партиен член.” Дори ненацистките поддръжници на режима получават облаги – Хитлер като Императора награждава любимите си маршали с имена.

Има поразителна разлика между Наполеон и Хитлер в отношението им към евреите. Императорът искрено е убеден, че тяхното религиозно и социално безправие трябва да бъде премахнато и полага всички усилия да ги изравни с протестантите и католиците. Навсякъде, където минават армиите на Наполеон, еврейските гета са закрити. Но въпросът не е само в доброто отношение. Наполеон иска и се надява да убеди евреите от целия свят да се установят във Франция и да вземат пълноправно участие в националния живот. На Света Елена той пише:

„Успях да изпълня част от моя план. Няколко отлични офицери-евреи се присъединиха към Френската армия, с тяхна помощ значителни богатства влязоха в страната. Ако не бяха събитията от 1814 година още много други биха дошли във Франция, тъй като евентуално всеки евреин би предпочел да се установи в страна, където ще има гарантирано равноправие пред законите и може да се надява на заслужена почит.”

Неговата концепция не се споделя от всички, както може да се помисли. През последната година от Директорията има поредица от банкрути и голяма част от французите почват да ненавиждат еврейската bankerска общност. Всеки притежател на пари е смятан за евреин, което разпалва доста недобронамерена антисемитска кампания във френските вестници. Еврейството се обвинява, че е

Враг на хората, които не изповядват еврейската религия. По-късно обаче, по време на Консулството и империята, атаки от подобен род не се допускат.

Точно обратното прави Хитлер. Веднага щом поема властта през април 1933, той не се спира пред нищо, за да лиши от права и унижи германските евреи. Те са изгонени от всички професии, през 1935 година им е отнето германското поданство и им забраняват да встъпват в брак или да имат сексуални контакти с представители на „чистата раса“. През „Нощта на счупените стъкла“, 7 ноември 1938 година, стотици синагоги са подпалени, а седем хиляди еврейски магазина разбити от организираните тълпи. Към края на същата година 30 000 евреи са изпратени в концентрационни лагери. Не се правят никакви изключения. Дори ветераните, които смело са се сражавали през 1914-1918 година, както и членовете на Стоманените шлемове, са отстранени от обществото и подложени на преследване.

Ако и в това отношение се потърси прилика между Наполеон и Хитлер, тя може да се открие във факта, че и двамата действат като типични продукти на своята епоха. Бонапарт е съвестен ученик на Просвещението в най-добрите му черти, а Хитлер – на германския романтизъм от деветнадесети век и на „историзма“ в най-извратения му и демоничен вид.

ВОЙНА ИЛИ МИР

*Може ли да бъде постигнат мирът?
Аз мисля, че може.*

ЧАРЛЗ ДЖЕЙМС ФОКС

пред Камарата на общините, м. май
1803 година

*Един ден, сигурен съм, чехите ще
разберат, че онова, което направихме,
беше в името на тяхното спасение за едно
по-добро бъдеще.*

НЕВИЛ ЧЕМБЪРЛЕЙН

в писмо до Кентърберийското абатство,
2 октомври 1938 година

След укрепването на властта си Първият консул наистина иска мир, както и фюрерът няколко години официално декларира, че е противник на Войната. През 1802 година либерално настроеният политик Чарлз Джеймс Фокс пише: „Непоколебимо е мнението ми, че Бонапарт желае мир — нещо повече, той се страхува извънредно много от една война.“ До 1939 година Невил Чембърлейн е също така оптимист в отношението си към фюрера. Французите и

германците наистина се стремят отчаяно да избягнат респективно революционните войни или войната от 1914-1918 година. Вече е известно, че Хитлер не по-малко от Наполеон полага усилия да не воюва – поне на запад. Но кариерата и на двамата държавници минава през период, в който те тръгват да разширяват териториите на своите страни до „естествените им граници“, както хиперболично ги наричат. За тази цел Наполеон веднага използва военни средства, докато агресивната дипломация на фюрера си служи отначало със заплахата от война. И в двата случая всичко подсказва, че плановете им ще бъдат лесно постигнати.

Любопитно е, че не липсват исторически прецеденти. В най-широкия си вариант френските „естествени граници“ включват Нидерландия, лявото поречие на Рейн и Северозападна Италия. Холандия е била притежание на бургундските херцози и присъединена към Франция по време на династията Валуа към края на Средновековието. Людовик XIV е успял да завладее Палатината (Пфалц) и Савоя, за кратки периоди Милано и Генуа са били под френско управление. Може да се посочи и империята на Карл Велики. Има благовидни исторически аргументи, които мотивират включването във френската държава на Белгия и лявото поречие на Рейн, както и марионетните държави, известни в историята като Батавска, Лигурска и Цизалпийска републики (Холандия, Генуа и Ломбардия). Но дори това за Наполеон е недостатъчно. Той винаги ще се чувства застрашен, ако Франция не е наложила властта си над цяла Европа, присъединявайки още малки държавици към територията си.

При Хитлер като основа на неговите теории за „жизнено пространство“ може да се посочи претенцията за „Велика Германия“, издигната от франкфуртските либерали още през 1848 година. Те начертават на европейската карта държава, която включва всички територии, където се говори немски: Германия, Австрия, Бохемия и пруска Полша. Това са земите, които Хитлер успява да присъедини към Райха без война. Едва когато е изградена тази Велика Германия той замисля да завладее славяните на Изток. И преди него германците са имали такива плановете. Съвсем неотдавна, през 1918 година, с Брест-Литовския договор Германия се сдобива с доста голяма част от Полша, заедно с възможността да налага марионетни правителства в останките

от Полша, в Украйна и в балтийските републики. Предвижда се дори анексиране на Крим. Още от училище всяко германско дете запомня завинаги, че преди много години Тевтонският орден и Балтийските барони са завладели поляците и литовците, че Хинденбург и Лудендорф са разгромили руснаците, които са се опитали да превземат Таненберг през 1914 година.

Към края на 1800 година Първият консул има всички основания да разчита на благоприятните последици от една мирна политика. Никои не оспорва, че неговата армия е много по-силна от която и да е друга в Европа. Франция се е разпростряла в своите „естествени граници“, а контролът над присъединените марионетни държави е все по-пълнен. Австрия е съвсем изтощена, оплаква загубите от хора, богатства и територии. Дори Англия се чувства изморена. След едно десетилетие, в което е изразходвала напразно огромни средства, за да субсидира коалиции срещу Франция, икономиката ѝ страда.

В същото време Франция се радва на истинско благогенствие. Народът ѝ преди всичко друго иска мир.

През февруари 1801 година в Люневил австрийците подписват договор с французите. Скоро само Англия остава в състояние на война с Франция. В 1800 година, преди сражението при Маренго, Уилям Пит говори в Камарата на общините с горчива ирония:

„Какво стана с якобинството на Робеспьер, на Барер, с якобинството на Триумвирата и якобинството на Петимата Директори?... Нима изчезна или се изпари? Сега го виждаме в концентриран вид в един човек, който е отгледан в неговата пазва, покрит със слава под негово покровителство. Той е негова рожба и герой на най-ужасните му зверства.“

След това Уилям Пит мрачно добавя: „Нашата сигурност е свързана в настоящия момент с Бонапарт, който за нас е символ на всичко опасно и непоносимо още от дните на революцията.“ Когато се подписва договърът в Люневил, Уилям Пит си подава оставката. През ноември 1801 година той говори – макар и с далеч по-малко ентузиазъм – в парламента:

„... След разпадането на конфедерацията на европейските държави... е въпрос на време тя отново да бъде създадена от нас и от онези съюзници, които все още са ни верни.“

През март 1802 година лорд Корнуелс и Жозеф Бонапарт подписват в Амиен мирен договор. Египет е възврънат на турския султан, Малта – на Малтийските рицари. Договорът се посреща с изключителен ентузиазъм в Англия и Франция. Представителите на двете страни бързат да си разменят приятелски посещения.

През 1802 година във Франция пристига Чарлз Джеймс Фокс и има възможност през декември в Операта да говори с Първия консул. Наполеон почти не си спомня тази среща. По-късно той казва, че в паметта му е останал само лошият френски на англичанина: В действителност Фокс е говорел много добре този език, познава Франция и няма благоприятни впечатления от Бонапарт, когото нарича „заслепен от успехите си млад мъж“. На срещата Първият консул му казва: „Двете велики нации в Европа се нуждаят от мир и трябва да се разберат помежду си.“ Известният либерал отбелязва възторжено: „Наистина съм убеден, че Бонапарт и неговото обкръжение смятат войната с Англия за единственото събитие, което може да застраши властта им.“ В началото на същата година Джеймс Фокс изразява мнението, че „ако светът може да живее без политически свободи, Бонапарт е най-подходящият човек за негов господар“. Тези думи са твърде близки до изказванията на известни „умиротворители“ през 30-те години.

Търканията между двете държави не преминават определена граница. Управляващата британска олигархия, представлявана от аристокрацията, демонстрира при всички поводи най-дълбоко уважение към своята кралска фамилия и не е склонна да се възхищава от дейността на псевдомонарха. Официалните отношения, които поддържат английските дипломати, се отличават със студена надменност, добре пресметната, за да подчертае парвенющината на Първия консул. (Талеян признава колко подгиснат се е чувствал след срещата си с лорд Гренвил). Пример за високомерие е британският посланик виконт Уитурт. Много висок на ръст, винаги безупречно облечен с най-елегантни дрехи, бивш гренадир, женен за херцогиня, той е раззел Бонапарт дори само с външния си вид.

Безспорно много от британските държавници се боят от Наполеон. През последните месеци на 1802 година

Джордж Канинг, бъдещият министър-председател, заявява, че по-скоро характерът на Първия консул го прави опасен, а не толкова неговата политика. В речта си пред Камарата на общините, в която иска увеличаване на военния бюджет, той изтъква: „За да се противопоставим на Бонапарт ни е нужен преди всичко един висш военен с блестящи качества.“ По онова време британските генерали не вдъхват голямо доверие. (Канинг има важна заслуга за издигането на Уелингтън.) „Рано сутрин първото видение на френския консул в грезавината е разрухата на нашата страна“ – предупреждава Шеридан. – „Това е и последната му вечерна молитва към всяко божество, към което му хрумне да я отправя – Юпитер, Мохамед, бога на войната или богинята на разума. Погледнете картата на Европа! Говореше се, че Франция ще изчезне, а сега там не виждаме друго освен Франция“. Уиндхъм е още по-обезпокоен, тъй като смята, че „Бонапарт е Анибал, който се е заклел да унищожи Англия“.

Анексирането на Пиемонт отначало само изненадва и разтревожава англичаните. Но предстоят още по-неприятни събития. Португалска Гвиана е отстъпена на Франция. Испания връща Луизиана, за генерал-губернатор там е назначен генерал Виктор. Хаити е превзет за кратко време от френски експедиционен корпус, чернокожият лидер на острова Тусен л'Увертюр се предава и умира при мистериозни обстоятелства в плен, след като му е обещано, че животът му ще бъде запазен. Испания дава съгласието си за присъединяването на Парма към Франция след смъртта на управляващия в момента пармски херцог. В Швейцария избухва гражданска война, Наполеон изпраща там Ней с 40 000 души и поема властта като „Велик посредник на Швейцарската конфедерация“. Отчайващо малката армия на Алоис Рединг от Берн е разбита, а предводителят ѝ изпратен в затвора. Турция е заставена да даде на френските търговци безпрецедентни привилегии в Левант.

Последната капка, която прелива чашата, е една статия от полковник Себастиан, публикувана в официоза на Консулството вестник „Монитор“. В нея той изтъква, че много египтяни искат връщането на французите, че не повече от 6000 войници са необходими за завладяването на тази страна, че англичаните са се опитвали да го убият, когато е бил там, че Йонийските острови жадуват за френско управление. Когато Англия изразява недоволството си, Франция отговаря, че има много по-големи основания

за протест по повод една книга, в която се обижда Консула и неговата армия. („История на британските експедиции в Египет“ от сър Робърт.) От двете страни на Ламанша тонът на вестниците става все по-остър. От „взаимна размяна на ругатни“, както казва Фокс, връзките между двете държави все повече се свеждат до създаването на враждебна атмосфера чрез неверни факти.

Бонапарт упорито твърди, че нито едно негово действие не нарушава Амиенския договор и затова англичаните нямат право да се противопоставят на събитията в Европа. Договорът в Люневил (с който той гарантира независимостта на новите Швейцарска, Германска и Италианска републики) е подписан с Австрия и не засяга англичаните. Хитлер също така смята, че след мюнхенското споразумение Англия и Франция не трябва да се намесват в работите на Европа. Почти сигурно е, че действително Първият консул иска мир. Но това е мир, който е съобразен с условията, поставени от него. „И нацистите“, – по думите на Антъни Идън – биха се радвали да бъдат приятели с нас, но ако ги оставим да следват своя път“.

Англичаните се отнасят изцяло критично към бонапартисткия режим. През 1802 година Том Пейн пише за живота във Франция: „Република! Вие наричате това република? Защо? Та те са по-зле от робите в Константинопол!“ Полковник Литълхейс констатира, че законодателните органи и съдилищата във Франция гъмжат от военни. Епископът на Католическата църква пише за нещастната съдба на парижани, сред които Бонапарт насажда непрекъснато страх и недоверие един към друг, смятайки, че „това е най-добрият начин да ги управлява“.

Независимо от тревожните факти британското общество през 1802 година отчаяно жадува за мир, както Европа през 1938 година. Бившият министър на Бурбоните Калон твърди, че англичаните се отнасят към Бонапарт с невероятно спокойствие, което граничи едва ли не с благосклонност, че в кралския двор, лондонското сити, столицата и провинцията хората от всички класи, включително най-скромните занаятчии, тананикат весели песнички за него. Когато заплахата от война обаче отново става очевидна, всички бързо се убеждават, че той отдавна е подготвял такъв развой на събитията и е единственият виновник за тях. Адмирал Нелсън възкликва: „Наистина е ужасно, че едно животно е способно да разруши мира в Европа.“ Фокс

предвижда „най-страшни неща, ако Бонапарт предприеме, както е естествено при него, крайни действия“. Страхът от евентуална война безспорно съществува.

Ако от днешна гледна точка се преценява дали тази война е могла да бъде избегната, трябва да се има предвид, че нито една от воюващите страни няма намерение да я превърща във всеобхватен конфликт. Първият консул е решил да наложи господството на Франция с поредица от малки войни и дори не си представя, че ще се стигне до „битка на народите“. Той се опитва да сплаши английското правителство, долавяйки, че Адингтън, наследникът на Пит на поста министър-председател, е слаб и неспособен. В едно послание (написано по всяка вероятност от Талејран) се предупреждава, че в случай на война Франция ще завладее целия европейски континент:

„Първият консул е едва на 33 години; досега той винаги е разгромявал по-малките сили. Всеки може да си представи, че ако е принуден, той бързо ще промени лицето на Европа и ще възстанови Западната Империя.“

Бонапарт се заема с твърде неблагоприятната задача да смути англичаните и чрез натиск върху техния посланик.

През февруари лорд Уитурт е повикан в Тюйлери и Бонапарт беснее пред него два часа, без да му позволи да си отвори устата. „Даже вятърът, който духа от Англия, довява неприязън“, крещи той, като обвинява британското правителство, че дава убежище на убийци, които плетат заговори срещу него и насърчава британската преса да злослови по негов адрес. Той потвърждава подозренията за плановете срещу Египет, убеден е, че „Египет трябва един ден да принадлежи на Франция“, но декларира, че не желае да се бие за това. „Какво бих спечелил от една война? Нашествието е за мен единственият начин да ви причиня зло – и аз ще го предприема, щом ме подтиквате по този път!“ С по-любезен тон той добавя: „Заедно бихме могли да владеем света. Защо да не постигнем споразумение?“ Уитурт, един „спокоен и високо интелигентен благородник“, както го описват, отговаря хладно: „Негово Британско Величество желае само да защити своите права и няма намерение да се присъединява към грабителска и подтисническа политика.“

През март има и друго избухване по време на дипломатически прием. Още с влизането си в залата Бонапарт изглежда гневно Уитурт и извиква: „Значи вие искате война!“ Посланикът се опитва да отговори, но Консулт го

заставя да млъкне. „Ние се бием от петнадесет години и вие сте решили да ги увеличите с още петнадесет? Вие съзнателно водите нещата нататък!“ Той продължава: „Защо се въоръжавате? Ако вие се въоръжавате, ще се въоръжавам и аз. Ако вие се биете, ще се бия и аз. Разберете, че може да успеете да разрушите Франция, но никога няма да я уплашите.“ След това Бонапарт почти изревава: „Спазвайте договорите! Тежко на онези, които не ги спазват! Те ще носят отговорността за последвалите събития“ и излиза бързо.

Отвъд Ламанша всяка заплаха за война тревожи Адингтън и неговото правителство – както ще бъде и с Чембърлейн 135 години по-късно. Гневът на антифренски настроената партия расте и тя все по-открито настоява Уилям Пит да се върне на министър-председателското кресло.

През пролетта на 1803 година войната между Франция и Англия е неизбежна. Ругателският тон в британската преса преобладава напълно, вестник „Морнинг пост“ през февруари рисува Първия консул като „неопределимо същество – полуафриканец и полуевропеец, средиземноморски мулат“, а вестниците и емиграцията намекват, че той дели леглото си с Хортензия, негова доведена дъщеря. Джордж III, който ненавижда изобщо идеята за мир с една нация, убила краля си, подтиква своите министри към война. Англичаните вече са си поели дъха. Те са изключително недоволни, че Франция даже не се опитва да започне преговори за търговско споразумение, както се предвижда според договора в Амиен, докато в същото време френската хегемония затваря за британските стоки пазарите на Франция, марионетните държавици и по-голямата част от Германия. Англичаните искат френските войски да се изтеглят от Холандия и Швейцария, както и да управляват Малта още десет години, за да спират евентуални френски експедиции към Египет. Бонапарт предлага островът да бъде поставен временно под руски контрол, но англичаните отказват. На 16 май те не разрешават на френските кораби да отплават от английските пристанища. В отговор Първият консул нарежда да бъдат интернирани около десет хиляди английски поданици и туристи във Франция. Два дни по-късно войната е обявена.

Бонапарт е убеден, че ако успее да премине Ламанш, лесно ще разгроми всяка военна сила, която излезе срещу него и ще завладее острова за няколко седмици. По всяка

вероятност той е прав, защото при щастливо стечение на обстоятелствата наистина би могъл да прекоси канала. През 1798 година той обстойно изучава плана на Ош за морски десант в Ирландия (предвиждало се е осемдесетгодишният кардинал на Йорк, брат на принц Чарлз Едуард, да бъде обявен за неин крал). Но с профренски настроените ирландци англичаните се разправят безмилостно и отново поемат твърдо властта в своите ръце. Бонапарт е принуден да приеме един стар план на Лазар Карно, според който мястото за десант трябва да бъде в Съсекс (и в краен случай в Йоркшир). На Света Елена Бонапарт пише:

„Само няколко дни стегнат марш са достатъчни, за да се стигне от Кале до Лондон. Английската армия, разпръснатата да защитава бреговете, едва ли би имала време да се прегрупира и да спаси столицата в случай, че нашият десант е успешен... Възнамерявах от Кадикс, Брест и Ферол да събера 40 или 50 изпитани морски вълци в пристанището на Мартиника, откъдето всички заедно трябваше да пристигнат незабавно в Булон. Необходимо беше в продължение на 14 дни да бъдем пълни господари на Ламанш. Разполагах по бреговата линия със 150 000 души войска и 10 000 коня, както и с около 3000-4000 плоскодъжни кораби. Очаквах само да ми съобщят, че флотата е пристигнала, за да замина за Англия и да превзема Лондон.“

През 1803 година по брега при Дюнкерк, Булон и Остенде се разполагат военни лагери, в Брест, Рошфор и Тулон се строят много нови кораби. Във всяка корабостроителница, във всеки док край морските пристанища, край големите реки в Северозападна Франция, включително и в Париж, се работят повече от 1200 бойни и транспортни кораби с плоски дъна. Около 150 000 войници са съсредоточени в западните пристанища. За да се избегне обстрелването им откъм морето или десанта на отделни английски части, близо 300 тежки оръдия са заели позиции по високите крайбрежни скали. Използват се и „подводни батареи“, които приливът залива, но по време на отлив могат да стрелят, ако е необходимо. Тази военна дейност, продължила около две години, дава на френския северозападен бряг названието „Стоманеното крайбрежие“. В същото време шпионите на Бонапарт му донасят, че не по-малко лагери са изградени от английска страна около Кент и Съсекс и особено край Дувър и Диъл.

През март 1804 година англичаните връщат на министър-председателския пост Уилям Пит и свикват под знамената доброволци и милиция. Независимо от самохвалните изявления, че „един англичанин може да се справи с четирима французи“, трябва да се констатира твърде голямата тревога сред всички кръгове на обществото. Гротескните карикатури на Джилрей и други известни художници, както и безбройните памфлети със заглавия като „Зверствата на корсиканския демон“, свидетелстват не само за ненавист, но и за нарастваща нервност. Започват открито да се разпространяват слухове, че френското нашествие е вече факт. Някои се страхуват, че бедните класи могат да го подкрепят, тъй като Наполеон е за тях „Робеспьер на кон“. Други смятат, че той ще слезе на суша в Ирландия, където ще разчита да присъедини селячеството. Като цяло обаче хората, макар и не всички, споделят разбиранията на Саути (написани няколко години по-късно), че крайната цел на Бонапарт е „да вкара в своята клопка човечеството и да го доведе до пълна деградация и озверяване“. И все пак това, което най-много плаши (особено по-разсъдливите), е умението на Наполеон да побеждава по бойните полета в Европа. Но в същото време дните минават и макар войната да е обявена, военни действия няма. По думите на Наполеон „Противниковите армии се гледат мълчаливо, разделени само от протока, който гъмжи от британски кораби.“

Първият консул е решен да изчака щастливия случай. Стратегията му се основава върху убеждението, че британците в определен момент трудно ще координират действията на плавателните си съдове с капризите на времето и няма да успеят да му попречат за около десетина часа да овладее Ламанш. Идеята е рискована, но не невъзможна за осъществяване. Той се нуждае от 3000 транспортни кораба, за да прекара през Ламанша своите 200 000 войници, командвани от Даву, Ней, Султ, Виктор и от самия него, разбира се. Но никога не успява да събере повече от 2000 плавателни съда. Все пак през 1803 година Испания се включва във войната на негова страна и това му дава възможност да използва доста голям брой бойни кораби, които почват сериозно да заплашват западноиндийските колонии и принуждават част от британската флота да напусне протока, за да ги защити.

Има момент през 1805 година, когато французите едва не успяват да отнемат от англичаните контрола над Ламанш. Наполеон, вече император, замисля наистина интересен маньовър. Съгласно неговите инструкции френските кораби, начело с адмирал Вилньов, потеглят от Тулон за Кадикс, откъдето заедно с испанската флота на адмирал Гравина се отправят към Карибските острови, преследвани – както се е очаквало – от адмирал Нелсън – чак до Мексиканския залив. Там неочаквано те правят пълен завои и тръгват обратно, вдигнали всички платна, с надеждата, че ще стигнат навреме в Ламанш и ще се наложат в битката с патрулиращите английски кораби. Посреща ги обаче при нос Финистер сравнително малката флотилия на сър Робърт Калдер. Вилньов губи самообладание и се оттегля в Кадикс, за да възстанови щетите от дългия преход. Нелсън пристига след няколко дни и го блокира.

С усилията на британската дипломация (и раздадените значителни субсидии) през лятото на 1805 година се създава коалицията срещу Наполеон, в която влизат Австрия, Русия, Швеция и Неаполското кралство. Разработен е общ план за действия, според който една австрийска армия се насочва срещу императорските сили в Ломбардия, една австро-руска – към равнините по поречието на Дунав, една шведско-руска – към Хановер. Обединени британски, руски и неаполитански войски трябва да атакуват от Южна Италия. Императорът решава да отговори с удар в Ломбардия и в Дунавската низина, където е австро-руската армия. Той изпраща свои войски да задържат настъплението на командваните от ерцхерцог Карл сили, а лично тръгва срещу 60-хилядната армия на австрийския генерал Мак в Бавария, която трябвало да спре движението на французите през Шварцвалд. Наполеон оставя впечатлението, че наистина ще атакува, като прекоси планината, но внезапно я заобикаля и заема позиция между Мак и Виена. Мак предава Улм на 19 октомври, макар че би могъл да държи града с месеци. Армия от 60 000 войници е елиминирана само за три седмици.

Два дни по-късно всички френски надежди за нахлуване в Англия изчезват. Предизвикан от упреците на императора, който го нарича „опозорения Вилньов“, френският адмирал извежда корабите си от Кадикс, но при нос Трафалгар Нелсън прегражда пътя на бягството му. Макар че френските кораби и моряци имат великолепно качество, офицерите им не се отличават с добра подготовка, защото от флота

вече са изгонени или избити повечето от висшите чиновци с благородническо потекло, доказали своите флотски умения срещу англичаните в американската война за независимост. Вилньов и неговите капитани са надхитрени с изкусни маневри и след това напълно разбити. Адмирал Нелсън загива в битката, но френската флота за дълги години се отказва от спора за превъзходство с английската.

Въпреки че много усилия и средства са отишли напразно, Наполеон има известни основания да оправдае промяната на плановете си след Трафалгар: „Разразилата се буря ни лиши от много кораби след битката, в която те необмислено се бяха хвърлили.“ На 13 ноември той влиза, възседнал на кон, във Виена, столицата на свещените римски императори, където никога преди не е стъпвал завоевател. Близка е победата му в една от най-величествените битки – при Аустерлиц.

През есента на 1805 година англичаните не вярват, че Наполеон може да постигне нов военен триумф. Като научава за победата му при Улм, Уилям Пит отсича: „Не вярвайте нито дума. Всичко това е фантазия.“ Но злоещите новини се оказват верни и все по-голямо разочарование обзема англичаните. Въпреки това те чувстват, че сигурността на страната им не е застрашена след Трафалгар и не са склонни да сключват мир с Наполеон. Ако се остави настрана илюзорното примирие от 1802-1803 година и изказванията на някои преднамерени оптимисти като Чарлз Джеймс Фокс, те все така дълбоко ненавиждат якобинството и диктатурата, олицетворена от императора. Един либерал – дори не консерватор – пише за него през 1805 година, че като развъртава, разделя и всява страх, „три огромни стълба, които крепят неговия трон“, Наполеон иска в последна сметка да завладее цяла Европа. Той добавя, че „основните характеристики на генерал Бонапарт са лицемерие и насилие.“

Столетие по-късно много от тия черти ще се открият в Хитлер и дяволската заплаха за човечеството ще се прояви почти по същия начин.

Базил Лигл Харт твърди, че книгата на Клаузевиц за войната винаги е възприемана неправилно и това е повлияло за избухването и характера на Първата и Втората светов-

на война. Обаче преди да започнат военните действия, Хитлер едва ли може да се смята за последовател на Клаузевиц. В началото на 30-те години той обяснява на Херман Раушинг с какви средства трябва да се разширят границите на Германия и казва:

„Как да се постигне морално поражение на противника още преди началото на войната – това е проблемът, който ме интересува. Ако сте изпитали ада на фронта, винаги ще се въздържате от всяко кръвопролитие, което може да се избегне.“

Но когато войната започва, Хитлер става краен последовател на Клаузевиц, при това в най-елементарния му вид. Той повтаря като ехо думите на учителя си, че „само големите и всеобхватни битки водят до велики резултати“.

Клаузевиц е широко известен с баналната си сентенция за войната като продължение на политиката с други средства. Не така известно, но неразривно свързано с неговите убеждения, е схващането му за международното право: „Насилието се въоръжава напълно законно с откритията на науката и изкуството, за да се бори срещу насилието. Самоналожени ограничения, почти незабележим и без реална стойност, са определени наистина от международното право. Но те само съпровождат насилието и никога не накърняват особено неговата мощ.“ Хитлер, както и Наполеон, прилага на практика тази мисъл в мирно и военно време.

Фюрерът се опитва да избегне войната на Запад, но несъмнено бърза да я започне на Изток. Тайните му приготовления почти буквално осъществяват принципите на Клаузевиц, за което веднага би се досетил всеки читател на „За войната“. Клаузевиц пише:

„За да си осигурим в пълен размер средствата, които ще ни бъдат необходими за една война, ние трябва добре да обмислим каква е нейната политическа цел – и за нас, и за неприятеля ни. Трябва да преценим силата и състоянието, в което се намира не само противниковата държава, но и нашата, да знаем характера на неговото управление и на неговия народ, техните реални възможности – и отново да сравним всичко с нашата страна. Особено важни са политическите връзки с други държави и отражението, което войната би имала върху тях... Да се открие правилното

решение за даден момент е истинско просветление на гений."

Още отначало фюрерът не крие, че има намерение да превъоръжи Германия и съвсем искрено е изумен от предупреждението на Чърчил, че ще стане заплахата за цяла Европа. Той няма спорове нито с англичаните, които в известна степен уважава, нито с някоя друга западна страна, като се изключат французите. Както Бисмарк, неговия предшественик, той ги ненавижда, защото му пречат да изгради своята Велика Германия и спъват свободата на действията му в Източна Европа. Освен това, когато поема властта, Хитлер се чувства опасно слаб – армията му наброява само 100 000 души, не разполага с авиация и танкове, почти няма флота. Военната мощ на фашистка Италия му вдъхва истински страх в 1934 година.

В интерес на истината трябва да се изтъкне, че неговите първи дипломатически действия имат за цел да осигурят мира и равновесието. Германия напуска Обществото на народите и Конфедерацията по разоръжаването през октомври 1933 година поради единствената причина, че не я третират като равна. Към англичаните фюрерът е учудващо благоразположен. В „Моята борба“ той пише, че те са единствените потенциални съюзници на германците в тяхната източна политика. Враждебно настроени към Русия още от деветнадесетото столетие, те ненавиждат новия съветски режим (през 1918-1920 година са помагали активно на неговите неприятели), защото се страхуват от възраждането на царския империализъм и заплахата за Индия.

Фюрерът има приятелска среща с британския министър-председател Антъни Идън през февруари 1934 година и прави впечатление на британския си колега със своята „искреност“. (В донесението си до Балдуин Идън пише: „Той ме изненада. Разговаря спокойно, едва ли не свенливо, с приятна усмивка. Без съмнение този човек има чар.“) Когато същата година Великобритания и Италия развалят отношенията си след претенциите на Мусолини за Абисиния (германците възприемат конфликта като нахален цинизъм от британска страна), фюрерът използва ситуацията, за да сключи договор, който му дава право да създаде своя флота, в размер не повече от една трета от английската. В отговор на френско-съветския договор през 1935 година той произнася в Райхстага реч, в която заклеява войната

и предлага да подпише пакт за ненападение с всяка от европейските страни.

Важно е да се отбележи, че в същото време Хитлер проявява изключителен интерес и възприема всяка нова идея във военната техника. Той приветства книгата на генерал Гудериан „Внимание! Танкове!“ В нея се изтъква необходимостта да се използват бронирани коли и механизирани пехота за нанасяне на съкрушителни удари на тесен фронт, с което бързо да се направи пробив в противниковата защита и да се постигне решителен успех. Хитлер обръща голямо внимание и на офицерите от Луфтвафе (военновъздушните сили), които защитават стратегията на Джулио Дие, по-конкретно неговата теория за разрушаването на гражданския морал и на противника с въздушни бомбардировки на градовете. Съчетанието между идеите на Гудериан и Дие водят в последна сметка до така наречената блицкриг, светкавична война. (Този начин на воюване е в пълно съгласие с „решителното сражение“, което Клаузевиц изисква; Наполеон винаги го търси и печели така много войни само за няколко седмици.)

Първата стъпка в агресията Хитлер прави през 1936 година. Според клаузата на Версайския договор германски войски не трябва да бъдат разполагани в Рейнската област като стратегическа гаранция за Франция. Но през 1936 година френската държава е управлявана от слабо правителство, генералният щаб – от пораженчески настроения генерал Гамлен, и Хитлер дава през март заповед в Рейнската област да навлязат две дивизии. Това е фактическа окупация. Генералите му са ужасени, защото Вермахтът е още много слаб, за да се противопостави на френската армия. Но въображението на Гамлен превръща 22 000 германски войници в армия от 265 000 души, успява да хвърли в паника френското правителство, което се оставя лесно да бъде убедено от англичаните да преговаря – колкото безмилостно, толкова и безрезултатно. Година по-късно фюрерът казва, че по време на тази криза нервите му са били опънати до скъсване. „Ако французите бяха настъпили в Рейнската област, ние трябваше да се оттеглим с подвита опашка“, открито признава той.

Триумфът на Хитлер изпълва с тревога цяла Европа. Всички разбират, че Франция във военно отношение е неспособна за друго, освен да се отбранява. Като резултат на това пред всеки френски съюзник се изправя опасността

да не бъде подпомогнат, ако е нападнат, независимо че Франция още се приема за най-голямата военна сила в света. Системата, запазила мира в Европа след 1918 година, вече не е ефикасна.

Както при Наполеон и либералите, така между Хитлер и британските лидери от 30-те години трудно могат да се открият общи черти. Лорд Халифакс и светилата на Третия Райх изобщо не намират език помежду си. Когато веднъж Гьоринг закъснява за вечеря в британското посолство и пристига с извинението, че „ходил да стреля“, посланикът сър Ерик Филс го запитва с безпокойство: „Надявам се, по животни?“ Със снизхождение Гьобелс нарича аристократа Идън „ужасно конте“. До края англичаните не разбират играта на фюрера и са убедени, че той предпочита мира пред войната. От своя страна, Хитлер не се съмнява, че ще надхитри по дипломатически път противниците си. Дори през ум не му минава, че англичаните могат и да се бият. Това негово становище е насърчавано от Рибентроп, който като посланик в Лондон е станал за смях със своята арогантност. Има основания да се смята, че отношенията с Великобритания биха се развили по съвсем различен начин, ако дипломатическата мисия там се ръководеше от Гьоринг с неговата гушевна широта и ловкост.

В края на 30-те години държавниците и дипломатите на Великобритания не крият, че се страхуват повече от Хитлеровата параноя и агресивност, от невъобразимия му характер, отколкото от непредвидимата му политика. Още от момента, в който е избран за райхсканцлер през 1933 година, Чърчил предупреждава за опасността. Той допуска грешки, когато оценява силата и боеспособността на Вермахта и Луфтвафе, но със своите големи преувеличения помага на сънародниците си да осъзнаят заплахата, която се задава.

Хитлер е убеден, че Северна Америка никога не би участвала отново в европейска война. Политиката на „изолационизъм“, която е взела връх в Щатите, подхранва тази илюзия. Ако се вярва на Херман Раушнинг, отношението на фюрера към Франклин Рузвелт и неговия „Нов курс“ е най-малкото странно – „отвратителни предсмъртни гърчове на една разлагаща се стара система“. (Раушнинг, магнат от Източна Прусия, е нацист, който напуска партията, бяга от Германия и Швейцария, после в Америка; той е записал много разговори, които е имал с фюрера между 1932

и 1934 година, и от тях може да черпи повече информация за неговите истински цели и планове, отколкото от „Моята борба“.) „След Гражданската война, в която Южните щати са победени, противно на историческата логика и здравия разум, американците са в политически и национален упадък“ – смята Хитлер. – „Кълновете на Великия нов социален ред, основаващ се на принципите на робството и неравенството, бяха унищожени от войната заедно със зародиша на бъдещата Велика Америка, която нямаше да бъде управлявана от корумпираната каста на търговците, а от една истинска господарска класа, която би отхвърлила всички фалшиви приказки за свобода и равенство.“

Независимо от това, Хитлер не губи надежда, защото вярва, че Съединените щати са пред революция, от която единствен той може да ги спаси и ще го направи – скоро и там ще се появят отреди на американски СА. „Защото“, казва той пред Раушинг, „аз съм твърдо убеден, че в 4известни кръгове на средната американска класа и фермерите здравият боен дух от колониалните дни не е заличен.“ Допълнителен повод за такова убеждение му дава „непоносимостта към негрите и изобщо към цветнокожите, както и към евреите“. Тези отличителни черти на обществото са „гаранцията, че един ден здравите елементи в Съединените щати ще се пробудят, както стана в Германия“. Хитлер добавя: „Гарантирам ви, господа, че в необходимия момент ще има една нова Америка, която ще бъде нашият най-силен поддръжник“. Но той няма високо мнение за американската войска. Тази неточна оценка ще допринесе в близко бъдеще за пълния му разгром.

Рузвелт не подценява нито веднъж „лудия човек“. Той се отнася още отначало към своя „събрат Хитлер“ с подозрение, опитва се – макар без надежда за успех – да отклони Германия от пътя на превъоръжаването. През 1935 година той вече е убеден, че война в Европа ще има и към края на годината най-важната му цел е да подпише Закона за неутралитет, който предвижда ненамеса на Съединените щати. В 1937 година обаче разбира, че Америка не може да избегне войната.

През 1936 година дипломатическата ситуация коренно се променя. Нацистка Германия и фашистка Италия все повече се сближават, към тях по-късно, след избухването през юли на Испанската гражданска война, се присъединява и Испания на фалангистите. Към края на годината се създава

така наречената от Мусолини „Ос Рим-Берлин“. През 1937 година Франция и Великобритания почват наистина да се опасяват от растящата германска мощ. Изразяват страховете си дори онези, които по-рано са иронизирали Чърчил. И все пак Хитлер изглежда искрен, когато през 1937 година казва на лорд Лоусиън, че „един нов англо-германски конфликт би означавал заличаването на двете страни от историческата сцена“.

Интересно е да се изтъкне, че през 30-те години Хитлер, за разлика от Наполеон, не открива сериозни основания да се бои от създаването на два фронта срещу него. През 1935 година, когато е подписано англо-германското морско споразумение, той подчертава: „Виждам от политическа гледна точка бъдещето само като съюз с Великобритания“. Няма причина гумите му да се поставят под съмнение. Но след като Англия и Франция последват примера му и започват да се превъоръжават, той, макар че има малка преднина, се включва в надпреварата и разгръща още по-широко военното си производство. Въпреки това Чърчил поради неточна статистическа информация преувеличава, когато през 1936 година твърди, че Германия изразходва 12 милиона марки за превъоръжаване. Сега се знае, че не са били повече от 5 милиона. До известна степен и Хитлер блъфира. През март 1935 година той казва на Идън, че новосъздадените германски военновъздушни сили вече разполагат с толкова самолети, колкото и РАФ – британската военна авиация. Тази лъжа хвърля Великобритания в паника.

През това време Чърчил твърдо смята, че войната с Хитлер е неизбежна. През март 1933 година той казва в Камарата на общините: „Наблюдаваме с изненада и смут бурното възраждане на свирепостта и войнствения дух (в Германия).“ В 1934 година отново предупреждава: „Тази могъща сила започва отново да се подготвя във военно отношение, 70 милиона души се въоръжават с техническите изобретения на модерната война, в сърцата на младежите и цялото мъжко население се насаждат най-крайни патриотични, националистични и милитаристични концепции... Да бъдем бдителни, Германия е страна, поднесла много военни изненади.“ И още едно негово изказване от април 1937: „Като че ли всички се движим, носим се стремглаво и неотклонно към една отвратителна катастрофа против

собствената си воля, против волята на всяка раса, на всеки народ и на всяка класа.“

Все пак ние днес знаем, че фюрерът не е искал да воюва със Запада и ако можеше, би избягнал войната.

Даже Уинстън Чърчил не е имунизиран към магията, която излъчва неговата личност. „Може да не се одобрява системата, създадена от Хитлер, но патриотичните му цели заслужават уважение“ – казва той през 1937 година. „Ако страната ни беше победена, аз вярвам, че и ние бихме открили такава твърда и непоколебима водеща фигура, която да ни върне смелостта и да ни посочи отново нашето място между останалите нации.“ В онези години той смята Хитлер като един от хората, „чийто живот обогатява историята на човечеството“.

Военната сила на Хитлер обикновено е надценявана. През октомври 1935 година Чърчил предупреждава Камарата на общините:

„Невероятната сума – повече от 800 000 лири стерлинги – е изразходвана през настоящата година за преки и косвени военни приготовления в Германия. Страната като цяло представлява въоръжен лагер... Промислеността на Германия е поставена на военни основи до такава степен, каквато нашата индустрия не е достигала дори през първата година след избухването на Световната война. Цялото население се подготвя от най-ранно детство да воюва. Изгражда се могъща армия. Много подводници вече правят учения в Балтийско море. Бързо се трупат тежки оръдия, танкове, картечници, отровни газове.“

През 1936 година той казва:

„Не казвайте нито за миг, че тези безмилостни чукове, за които говори генерал Гьоринг, се вдигат и свалят ден и нощ в Германия, че един изключително войнолюбив и в много отношения изключително работлив народ в Европа се сплотява и превръща в чудовищна бойна машина, снабдена с най-новите страшни оръжия на модерната наука.“

В действителност даже през 1939 година Германия има по-малко самолети и танкове от Франция и Великобритания. Всичко е блъф, прекрасно изигран от фюрера.

През юли 1934 година австрийските нацисти превземат канцлерството във Виена и убиват канцлера Ензелберт Долфус. Превратът става твърде лесно. Всеки вижда в него дългата ръка на Хитлер, но този път обвинението е несправедливо. Долфус е протеже на Мусолини и Дучето

Вече е разположил няколко свои дивизии в Бренерския проход. В състояние на „ужасна възбуда“ фюрерът истерично казва на Папен: „Изправени сме пред второ Сараево“ и го изпраща във Виена да успокои австрийците и италианците. (По онова време Мусолини смята Хитлер за „креслив палячо“ и „сексуален дегенерат“, а когато е в настроение, фюрерът доста духовите имитира как Дучето гържи речи)

Независимо че Войската му е по-малочислена в сравнение с другите, Хитлер не въвежда задължителна военна повинност до март 1935 година. Исканията му за преразглеждане на Версайския договор изглеждат основателни. Много чуждестранни коментатори във вестниците са на мнение, че делението на Европа на победители и победени след 1918 година не може да продължава вечно.

На 10 ноември 1937 година полковник Фридрих Хосбах си припомня в своя бележник момента от съвещанието, свикано от Хитлер пет дни по-рано в канцлерството в Берлин. Освен фюрера, между присъстващите е Гьоринг (командващ военновъздушните сили), фелдмаршал фон Бломберг (министър на отбраната), генерал-полковник фон Фрич (главнокомандващ въоръжените сили), адмирал Редер (командващ флотата) и Константин фон Нойрат (министър на външните работи). Предлага се да бъдат разгледани три възможни сценария. Първо, евентуална война през 1943-1945 година. Второ, окупация на Чехословакия, ако във Франция през 1938-1940 година избухне (една твърде вероятна перспектива) евентуална гражданска война. Трето, окупация не само на Чехословакия, но и на Австрия, ако Франция и Италия влязат във въоръжен конфликт помежду си. Хитлер изказва увереността си, че Германия може да осъществи своите претенции без „голяма война“. Въпреки всичко, в плановете не се предвижда агресия. По всяка вероятност истинската цел на съвещанието е да изнуди Шахт да отпусне повече средства за превъоръжаване. Така нареченият „меморандум на Хосбах“ съвсем не е програма за война, а показва как Хитлер възнамерява да действа, за да получи онова, което желае, без да се стига до Европейска и още по-малко до Световна война.

Помощта, която Германия и Италия оказват на Испания по време на Гражданската война, сближава Хитлер и Мусолини. Дуче оказва натиск върху австрийския канцлер Курт фон Шушниг да сътрудничи по-тясно с Германия, което намира израз в едно взаимно споразумение от юли

1936 година. През февруари 1938 обаче между двете страни настъпва фатална криза, свързана с посещението на Шушниг в Бертехсгаден, където той иска икономическа подкрепа и помощ в отношенията му с буйстващите австрийски нацисти. Вместо това фюрерът го принуждава да сключи договор, според който трябва да легализира нацистката партия в Австрия, а на националиста Цайс-Инкварт (стар приятел на Шушниг от ученическите години, но таен нацист) да даде поста министър на вътрешните работи. След завръщането си във Виена Шушниг се опитва да заобиколи договора, като насрочва плебисцит – „Искате ли свободна, християнска, германска Австрия?“ Но обявяването на пребисцита става за австрийските нацисти повод да се обърнат към Хитлер и да поискат „защита на конституцията“. На 11 март германските танкове пресичат границата и бързо окупират Виена. Шушниг си подава оставката, мястото му на канцлер се заема от Цайс-Инкварт. На другия ден фюрерът получава послание от Дуче, който му пише, че няма интереси в Австрия. Емоционалният Хитлер възкликва: „Кажете на Мусолини, че никога няма да забравя това... Ако то ѝ се нуждае някога от каквато и да е помощ, или се намери в каквато и да е опасност, може да бъде сигурен, че аз ще бъда с него, каквото и да се случи, дори ако целият свят е срещу него.“ Това е едно от обещанията, което този необикновен човек изпълнява. (Граф Чано – зет на Мусолини и външен министър в неговото правителство – три дни преди събитията записва обаче в дневника си, че италианската интервенция е очевидно невъзможна. „Още с първия изстрел, който дадем, всеки австриец, без изключение, би тръгнал след германците срещу нас“) До момента фюрерът винаги твърди, че е за независима нацистка Австрия, съюзена с Германия. Но на 13 март в Линц – града на неговото детство – той най-неочаквано обявява, че Австрия става занапред част от Райха. Неговото решение се утвърждава на 10 април с пребисцит, в който 99 процента от участниците гласуват с „да“.

Чърчил посочва стратегическите изгоди от присъединяването на Австрия:

„Голяма зона от Дунав сега е в германски ръце. Завладяването на Виена дава на нацистка Германия възможност да упражнява военен и икономически контрол над всички връзки в Югоизточна Европа, шосейни, речни и железопътни.“

Макар че са обезпокоени и разполагат с многократно по-големи военни сили, Франция и Англия не предприемат никакви действия. Те не смятат, че фюрерът иска война с тях. Той наистина се стреми да избегне това.

Поради географското си положение Чехословакия се приема от германците като реална заплаха за Райха – „револвер, подпрян в германските ребра“. Хитлер я нарича „френски самолетносач“. Тя е най-индустриализираната от бившите страни на Хабсбургската империя и най-добре въоръжената. Но освен това е многонационална държава, макар че привидно демонстрира национална идентичност. Чешкото ръководство е принудено непрекъснато да се справя както с германци, така и със словаци, поляци и унгарци, които не крият амбициите си за независимост или даже за присъединяване към Полша и Унгария.

Най-слабото място на Чехословакия е германското малцинство в Судетската област. Това са около три милиона души, които живеят до границата с Германия. Много от тях са членове на изключително активната местна нацистка организация, подкрепяна материално от Берлин. Нейният лидер е Конрад Хенлайн, когото Хитлер нахално назначава за свой „вицекрал“ в края на март 1938. Тези „судетски немци“, както се наричат, не са съгласни да бъдат управлявани от чехите в Прага, а предпочитат Виена, както преди 1918 година. След аншлуса те още по-нетърпеливо искат да последват примера на австрийците и да отидат под крилото на фюрера.

Съществуват и други проблеми. Чехословакия няма друг съюзник освен Франция, а съседите ѝ претендират за значителни части от нейната територия. Единственото, което дава някаква увереност на чехите, са немалките военни сили, с които разполагат. В пролетта на 1938 година армията им наброява 34 дивизии срещу 28 на Вермахта, при това мощните стоманодобивни заводи „Шкода“ са в състояние да осигурят достатъчни количества муниции в случай на война. Не могат да се отминат и качествата на чехословашкия президент Бенеш. В него Хитлер вижда един от най-ловките си дипломатически опоненти, който умее да води преговори, и не се страхува от кризи. Но в същото време фюрерът знае, че германските дивизии ще станат 55 през октомври същата година. Реалните цели, които си поставя, по всяка вероятност се ограничават с присъединя-

ването на Судетите и неутрализирането на чехословашкия военен потенциал.

Конфронтацията започват чехите, а не Хитлер. Когато през май се връща след официално посещение в Италия, той научава за обвинението, което съвсем необосновано му отправя Бенеш, че мобилизира и придвижва сили към границата. Всъщност чехословашкият президент иска да подскаже на западните сили, че кризата назрява. Фюрерът се вижда принуден да изтегли войсковите си части от граничните райони, но в края на месеца казва на генерал Браухич: „Моето категорично решение е да унищожа Чехословакия в най-близко бъдеще с военни действия.“ Той заповядва да се изработи план, според който нахлуването да бъде насрочено за 1 октомври. (Някои офицери от Вермахта са дотолкова обезпокоени от това, че замислят да извършат преврат.) И на този етап от развитието на събитията обаче Хитлер се надява, че ще избегне войната. Той насърчава хората на Хенлайн да нападнат чехи, като по този начин провокират размирици и му дават възможност да твърди, че судетските немци са преследвани. През септември на нацисткия конгрес в Нюрнберг той се провиква пред микрофона: „Немците в Чехословакия не са беззащитни и изоставени... Никой не би могъл да се помири с толкова неотстъпчив враг като чехите.“ Незабавно судетската нацистка организация вдига бунтове. Те са потушени, но Хитлер вече е успял да смути всички със заплахата, че е готов да воюва.

На 15 септември британският министър-председател Невил Чембърлейн отлита за Мюнхен – това е първият полет в живота му – и предлага да убеди французите в необходимостта да се окаже натиск върху чехите да отстъпят Судетската област. „Аз съм решил да си уредя сметката с Чехословакия“ – крещи Хитлер на 69-годишния британски премиер. – „Никак не ме интересува ще има ли световна война, или не.“ След седмица Чембърлейн идва отново в Мюнхен със съобщението, че Чехословакия е готова да отстъпи Судетската област. Хитлер обаче му отговаря, че „за съжаление“ това вече не го задоволява и Германия ще постигне своите цели без да обръща внимание на каквито и да са формалности.

Чехи и французи реагират с мобилизация, британската флота е поставена в бойна готовност. Хитлер прави крачка назад. „Независимо от нечуваната провокация аз ще удържа, разбира се, обещанието си да не предприемам никакви

действия срещу Чехословакия, докато продължават преговорите." Той не спира обаче своя натиск върху Франция и Великобритания, държи яростни речи пред техни дипломатически пратеници. „Германците са преследвани като негри – никой не би осмелил да се отнася така с тях даже в една Турция!“ – се провиква той пред сър Хорас Уилсън. – „На 1 октомври Чехословакия ще бъде такава, каквато аз я искам.“ За да разведри положението, Мусолини предлага конференция на четирите сили в Мюнхен под негово председателство. Великобритания и Франция приемат. След завръщането си от Мюнхен Чембърлейн е аплодиран възторжено, когато казва пред множеството, събрало се на Даунинг Стрийт: „Вярвам, че ще имаме мир.“ Всички английски вестници, с изключение на „Рейнолдс Нюз“, посрещат мюнхенското споразумение с огромен ентузиазъм.

На 1 октомври германските войски окупират Судетската област, спазвайки срока, определен от Хитлер. Скоро след това поляците присъединяват Тешен, а унгарците вземат Южна Словакия. В дните на кризата Хитлер непрекъснато повтаря: „Ние не искаме чехи“, но въпреки тези изявления смята Бохемия и Моравия за част от Велика Германия (те са били част от германската конфедерация от 1815 до 1866 година). След Мюнхен Чехословакия няма никакви надежди да оцелее, дори ако Германия не вземе още от нейната територия. Вместо нея ще изяви претенциите си Унгария. А в началото на 1939 година словаците почват гръмко да се оплакват от „чешките репресии“. На 13 март техният лидер, монсеньор Йозеф Тисо, публикува в Братислава Декларация за словашката независимост под германска протекция. Декларацията е написана в Берлин.

Също на 13 март Емил Хаха, новият президент на територията, наречена сега „Чехия“ (Boхемия и Моравия), отива в германската столица, за да измоли от Хитлер независимостта на чехите. В разговорите Хитлер и Гьоринг го тиранизират до такава степен, че той получава пристъп на сърдечна слабост. Когато идва на себе си, те го принуждават да подпише документ, според който Чехия става германски протекторат под името Бохемия. Веднага след оттеглянето на Хаха фюрерът изтичва до секретарската стая и казва на момичетата, че трябва да го целунат, защото: „Аз ще остана в историята като най-великия германец.“ На другия ден той тържествено влиза в Прага и обявява: „Чехословакия престава да съществува.“ Според

неговото мнение чехите лесно ще се германизират, защото чертите на лицата им показвали, че не са славяни, а потомци на монголски заселници.

Седмица по-късно германски войски дебаркират в Мемел – немскоговорящо пристанище в Литва, на границата с Източна Прусия. Хитлер няма намерение да го анексира, макар и да твърди това. Но латвийците са толкова уплашени, че признават неговата власт без всякакво отлагане.

Новите придобивки на фюреровата „империя“ предизвикват драматична промяна в английското обществено мнение. Става ясно, че Хитлер действа твърде бързо. Миротворците в Англия са дискредитирани, хората се вслушват все по-внимателно в Уинстън Чърчил, който предрича война. На 24 март той иска от Камарата на общините да разгледа възможността за европейска коалиция, която да спре „германския диктатор“:

„Не трябва да оставяме никога да си мисли, че ще се покажем коравосърдечни и без да ни мигне окото ще гледаме посичането и изтезаването на Чехословакия, както стана преди време с Австрия... Не е ли невъзможно чрез решителни действия на Франция и Великобритания тези пет страни (от Дунавския басейн) да бъдат обединени заедно с Чехословакия, като се има предвид, че те разполагат с достатъчно силни армии?“

Въпреки всичко обаче фюрерът е убеден, че англичаните никога няма да обявят война. „Отмина времето на британското морско могъщество“ – казва той на Раушнинг през 1934. „Самолетите и подводниците превърнаха обикновените военни кораби в старомодни играчки на богатите демокрации. Те вече не са сериозни оръжия за една решителна война.“ Неговите илюзии са подхранвани и от десницата, и от левницата в Англия – последователите на Мослей и членовете на англо-германското дружество за приятелство, от една страна, и от пацифистите, от друга. Заключениеята му в последна сметка са необикновени. „Англичаните са неповторимо нагли, но именно заради това аз още повече ги уважавам. Трябва на много неща да се учим от тях.“ Той смята, че колониалната империя е направила английския народ „нация от управляващи личности“. Така обосноваването негово уважение е отправено обаче само към британската аристокрация, чиито предци, както той твърди, произхождат от Долна Саксония. Безспорно за него „масите“ са

расово непълноценни, „несъзнаващи робското си положение“, а лейбъристите са осъдени на бедност. За Чембърлейн Хитлер казва, че не притежава добродетелите, които той цени и е отстранен от министър-председателския пост като „пълзящ малък червей“.

В началото на 1939 година фюрерът вече владее цялата така наречена Велика Германия, с изключение на Данциг и частта от Източна Прусия, която немците губят в 1919. „Свободният град Данциг“ има предимно немскоговорящо население още от създаването си през средните векове и след присъединяването му към Полша през 1919 протестира толкова енергично, че съюзниците са принудени да му дадат специален статут. Сега Хитлер иска Данциг да бъде върнат на немците и включен към Райха заедно с малка ивица земя между Източна и Западна Прусия – „Полския коридор“. Той не претендира за всички територии, принадлежащи по-рано към Германия. През февруари 1939 г. той дори предлага на поляците военен съюз и „обща политика“ спрямо Украйна. Далече от мисълта да се бие с тях, той се надява, че те ще му съдействат да завладее земите на Изток.

През пролетта на 1939 година Великобритания и Франция дават гаранции на Полша, че ще защитават териториалната ѝ цялост. Това разгневява Хитлер, който започва да се изработят планове за нахлуване в Полша през есента. През април Чембърлейн обсъжда и отхвърля възможността за съвместни действия със Съветския съюз, единствената стъпка, която би могла да спаси поляците.

Едно послание от 14 април, с което президентът Рузвелт призовава към разоръжаване, дава повод на Хитлер да изтъкне пред света колко много е направил за Германия. „За беда – заявява той в речта си – германците са отишли разоръжени на мирните преговори във Версай през 1919 година и поради това са били подложени на най-страшните изтезания, които един народ и изобщо човешки същества могат да понесат“. Те са изживели „по-големи мъки в сравнение даже с униженията, на които са били подлагани вождовете на сиукските племена“. (Няма съмнение, че Хитлер се вдъхновява немалко от местните германски „уестърни“ на Карл Май.) Той се хвали с огромния си успех в преодоляването на безработицата в своята страна, като с ирония омаловажава „Новия курс“ на Рузвелт в Америка: „Вие, господин Рузвелт, имахте много по-лесна задача от моята.“ Посланието на американския президент също доп-

ринася за заблуждението му, че изолационизмът ще държи винаги американците далеч от бойни действия.

Рузвелт не споделя общия европейски оптимизъм след Мюнхенското споразумение. През септември 1938 година той пише на американския посланик в Рим: „Посещението, което Чембърлейн направи днес на Хитлер, може да доведе до отрезвяване на някои глави, или да отложи временно конфликта, който през идващите пет години ми се струва неизбежен.“ През януари 1939 година, още преди Хитлер да се разправи окончателно с чехите, Рузвелт започва да се безпокои от неговите планове за Централна и Южна Америка, от „постепенното затягане на кръга около Съединените щати“. Той предупреждава Комитета по отбраната на американския Сенат:

„Само не казвайте, че това са химери, че това са въздушни кули. Би ли казал някой от вас преди шест години, когато този човек Хитлер пое кормилото на властта в една разрушена и напълно разорена Германия, затънала в дългове, дезорганизирана, една Германия, която никои не можеше да си представи като сила в света, би ли казал някой от вас, че за шест години Германия ще господства в Европа напълно и абсолютно?“

Никои европейски лидер освен Чърчил не вижда ситуацията с такава яснота.

На 23 август Рибентроп подписва със Съветския съюз пакт за ненападение, който включва тайни клаузи за разделянето на Полша. Седмица по-късно, на 1 септември, германското радио съобщава, че неговата радиостанция в Глайвиц, на границата с Полша, е атакувана от полски части и няколко от войниците са убити. (Всъщност това са осъдени на смърт германци, на които впръскват наркотици, след това ги обличат в полски униформи и ги застрелват.) Хитлер отправя призив „да се защити отечеството“ и германските войски нахлуват в Полша. Предполагайки, че Франция и Великобритания ще реагират бавно, Хитлер разгръща в настъпление всичките си сили, уверен в превъзходството на своите танкове и самолети. Сметката му е безпогрешна. За разлика от Чехословакия, Полша не е модернизирала войската си, нейните кавалерийски части и конна артилерия се срещат с моторизирани колони, пикиращи бомбардировачи и огнепръскачки. Поляците предварително знаят, че не могат да спечелят битката. Плановете им са да задържат настъплението на германците за две седмици и

по този начин да дават време на западните сили да им се притекат на помощ, прекосявайки Рейн. Както обаче предвижда фюрерът, французите и англичаните освен обявяването на война не предприемат почти нищо. Две седмици по-късно, според договора с нацистките си съюзници, руснаците навлизат в Източна Полша. След четири седмици Хитлер празнува победата си с тържествен парад във Варшава, зверски бомбардирана, за да се предаде.

Мусолини разтревожва много фюрера, когато на 25 август му съобщава, че „Италия не е готова за война“. Но по-важното е, че Хитлер наистина не иска да се бие нито с Великобритания, нито с Франция. На 6 октомври той обявява, че западните сили трябва да приемат поражението на Полша и да заработят заедно с него за траен мир в Европа. В същата прокламация Хитлер подчертава, че ако Великобритания е готова за сътрудничество, той ще гарантира целостта на Британската империя. Знаем от неговия преводач Паул Шмидт, че когато на 3 септември получава английската декларация за обявяване на война, той стои в продължение на няколко минути мълчалив и неподвижен, след което поглежда свирепо онемелия си външен министър Рибентроп и запитва: „Сега какво?“ Гьоринг промърморва: „Ако загубим тази война, Бог да ни е на помощ.“

„Исправени сме пред феномени, между които безпогрешно може да се открие родствена връзка“, пише Питър Гейл в 1944 година. Макар да приема за коренно различни и в някои отношения диаметрално противоположни принципите на френската и „кафявата“ революция, Гейл привежда многобройни аргументи, че те са еднакво опасни по едни и същи причини. Всяка от тях налага нов начин на живот и отхвърля стандартите на съществуващия тогава обществен ред, обявявайки всичко, което ѝ се противопоставя, за престъпление. По думите на Гейл Наполеон е „завоевател, с когото е невъзможно да се живее. С него е изключено да се сътрудничи, защото той не иска съюзници, а васали, или най-малкото се стреми да използва всяка взаимна връзка за своите лични цели“. Точно с такива черти може да се обрисова Хитлер през 1939-1940 година.

През октомври 1939 година той се обръща към съюзниците с предложение за преговори, като заявява: „Аз вярвам дори и днес, че ще има истински мир в Европа и целия свят, но само ако Германия и Англия постигнат разбирателство.“

Макар по-късно той да декларира пред своите генерали, че това е само една хитрина и негова „неизменна цел“ си остава разгрома на неприятеля, почти несъмнени са неговите предпочитания да живее в мир с Великобритания и Франция, ако те го оставят да действа свободно на Изток.

Любопитни слухове се разнасят между съюзническите сили по време на така наречената Странната война (1939-1940). Според тях много скоро Франция и Великобритания ще воюват заедно с Германия срещу Съветския съюз. Но англичаните, колкото и да не споделят вродената ненавист на французите към „бошите“ (германците), възприемат вече Хитлер така, както навремето са възприемали Бонапарт. Още повече допринася за това Уинстън Чърчил – съвременният Уилям Пит, който е влязъл в британския кабинет.

Може би Наполеон искрено иска мир, но не успява да го постигне, защото англичаните не му вярват. Причина за това е страхът им, че един ден той ще построи флота, по-силна от английската, и ще възроди колониалната политика отпреди 1789 година. Основания им дават завладяването на Луизиана от Франция и изпратените от Наполеон експедиции до Индия и Карибите. Непрекъснато се увеличават и подозренията им, справедливи или не, че той се стреми да покори цяла Европа. „Главната цел на Бонапарт – пише през февруари 1802 година лорд Минтау – е да ни отстрани изцяло от Континента.“ Англичаните гледат на мирния договор в Амьен само като на затишие във военните действия. Уитурт цинично съветва: „По пътя на мира бихме могли да водим много по-опасна и според мен по-решителна борба срещу неговото правителство.“ Няколко седмици след подписването на договора лорд Фолкстоун го отхвърля, защото е „изграден на якобински принципи и засилва якобинската власт“.

За разлика от Наполеон Хитлер има реални възможности да запази мира. Независимо от шумните заплахи, с които тиранизира всички, той никога не очаква, че ще предизвика световен конфликт. Шпеер твърди, че когато Франция и Англия му обявяват война през 1939 година, той наистина е като поразен от гръм, защото се надявал да получи Полша без каквато и да е реална намеса от тяхна страна. „Той

желаше плодовете на една тотална победа без тотална война – пише Тейлър. – И за малко щеше да ги получи благодарение на глупостта, която проявяваха другите държави.”

ЗАВЛАДЯВАНЕТО НА ЕВРОПА

*Със своето военно щастие и смелост
Бонапарт промени изцяло всички обичайни
стари методи и първокласни сили бяха
сразявани с един удар.*

КЛАУЗЕВИЦ

„За войната“

*Преди войната, и още повече по времето,
когато завладяваше Запад, Хитлер се
откри като гигантска фигура. Той успя
да съедини стратегията на Наполеон и
коварството на Макиавели с
фанатичната страст на Мохамед.*

БАЗИЛ ЛИДЛ ХАРТ

„От другата страна на хълма“

През 1805 година Наполеон завладява земите, обособили се по-късно като Германия, а Хитлер прегазва Франция през 1940. И двамата разгромяват коалиции, чиито армии имат на пръв поглед много голямо превъзходство. Тези неочаквани, но пълни победи дават на императора и фюрера властта

над Европа. Отровата на успехите замайва и единия, и другия, бързо ги прави роби на необуздани амбиции.

Маршал Александър Бертие, офицер от инженерните войски, син на инженер с благородническа титла от Людовик XV, е признат за един от най-великите щабни офицери в историята. Той е съчетавал в себе си гениалността с послушанието. Наполеон планира сам военните си операции – наведен, или по-скоро легнал върху картите с два пергела (разтворени да определят интервали от 20 до 25 мили, които пехотата може да измине за един ден), той чертае с разноцветни моливи движението на своите дивизии, нанася местата им във всеки момент и след изключително прецизни изчисления издава само кратки бойни заповеди. Всичко друго извършва Бертие, който не само е подготвил картите, но и знае отлично силата и позицията на всяка част. По време на една кампания той не е мигвал, както се е разправяло, цели две седмици. Дълбоко предан на Наполеон, той се чувства виновен, че през 1814 година не намира смелост да застане на негово страна и се хвърля сам, както се твърди, от един прозорец.

Генерал Алфред Йодл и бъдещият маршал Вилхелм Кайтел представляват заедно нещо като Бертие. Йодл, артилерист, е баварец от буржоазно семейство с интелектуални интереси. Достатъчно разумен да не обсъжда безумните фантазии на Хитлер, той е изцяло под негово влияние и много пъти цинично се съгласява с мненията на фюрера, като изтъква, че нацистката политика се води в името на мира и спокойствието. Йодл има способността да изготвя план за всичко. (Той организира за изключително кратко време блестящото нахлуване и завладяване на Югославия.) Кайтел, роден в Хановер, от семейство на земевладелци с благородно потекло, участвало през 1866 година в боевете срещу Прусия, е също артилерист, но не толкова интелигентен колкото Йодл. „От почтен и уважаван от войниците си генерал, той се превърна с течение на времето в сервилен ласкател“ – пише за него Шпеер. – „В дъното на душата си Кайтел съзнаваше и ненавиждаше своята слабост, но безмислието на всеки спор с Хитлер го принуди накрая да приеме, че е по-добре изобщо да няма собствено мнение.“ Кайтел е до такава степен роб на Хитлер, че когато след бомбения атентат в 1944 година неговият господар се изправя на краката си, той се хвърля да го прегръща и крещи: „Мой фюрер, мой фюрер, вие сте жив!“ (Кайтел нарича във

Всекидневни разговори фюрера „Най-големият пълководец на всички времена“; това прозвище, изговорено в изопачен вид, става през последните етапи на войната подигравателното название на Върховното командване на Вермахта.) Със своята готовност сяко да се подчиняват, Йодл и Кайтел дават възможност на фюрера да ръководи военните действия.

В това е главната разлика между Наполеон и Хитлер. Императорът лично изготвя своите забележителни стратегически и тактически планове, сам командва войските на бойното поле. Хитлер в първия етап на войната (по-късно не е вече така) е готов да изслуша всякакви стратегически и тактически идеи; разгромът на Франция несъмнено се дължи на проявеното от него доверие към един офицер, който му предложил план, отхвърлен от Върховното командване. Съвременните методи за водене на война изключват, разбира се, присъствието на Хитлер на полесражението като Наполеон.

През 1805 година французите стоят срещу стохилядна свежа австрийска и руска войска, водена от императора на Свещената римска империя и царя на Русия. Наполеон има на разположение 60 000 души, извървели 1500 мили за последните три месеца. На 1 декември 1805 година французите издигат палатките си близо до австро-руските позиции около Аустерлиц (Славков), между Бърно и Морава, в днешна Чехословакия. Умишлено те не се настаняват на Праценското плато, а го оставят свободно. Австрийците и руснаците бързат да го заемат, тъй като то доминира над целия район. Те откриват с изненада, че десният френски фланг е слаб и решават да го заобиколят, макар че за този маньовър се налага да отслабят центъра си на платото и да усилят лявото си крило. Точно това очаква френският император. Кутузов (бъдещият герой от 1812 година) предугажда клопката, но никои не обръща внимание на неговите предупреждения. На следващото утро бойното поле е покрито с гъста мъгла, която позволява на Наполеон скрито да придвижи към подножието на платото войски от своя десен фланг и да ги включи към силите от центъра. Постепенно мъглата във височина се разсейва, платото се открива и французите могат да видят безпогрешно как

действия техният противник. В 9.00 часа, когато три руски дивизии се спускат да атакуват френския десен фланг, където ги среща ожесточената съпротива на маршал Даву, императорът изведнъж хвърля 25 000 души в атака по нанаторнището, разбива руската имперска гвардия, защитаваща платото, и разцепва съюзническата армия на две. Битката бушува по целия фронт в продължение на седем часа. Съюзническите сили отчаяно се стремят да си възвърнат Працен, последният опит на руснаците се проваля в 1.30 ч. следобед. Веднага след това французите напредват през платото и почват да обстрелват левия фланг на съюзническите сили в ниското. Обърканата австро-руска войска побягва панически през замръзналите езера в околните равнини. Френската артилерия разчупва ледовете със снаряди и много от бягащите се издавят. Загубите на австрийци и руснаци възлизат на 15 000 убити. Императорът взема в плен 10 000 души, 180 оръдия и 40 знамена.

Докато цар Александър се спасява с бягство на изток, император Франц II иска среща с Наполеон. Още в първите си гуми към победителя той споменава с горчивина за неизпратената британска помощ и възкликва: „Англичаните са търговци на човешко месо.“ Сключено е примирие, а три седмици по-късно се подписва мирен договор в Пресбург. Талейран убеждава своя господар да не иска твърде много, но напразно. Австрия трябва да предаде Венеция, Истрия и Далмация на императора, а Швабия и Тирол се присъединяват към неговите съюзници Вюртенберг и Бавария. Въпреки че ѝ са отнети нейните германски и италиански владения, Австрия се задължава да плати огромни репарации, като първата вноска е определена на осем милиона златни франка. ХанOVER е даден на Прусия, за да се спечели нейното благоразположение и да не се съюзява с Британия. Освен това Наполеон решава да сваля от трона в Неапол управляващата кралска династия и да обяви за неаполитански крал брат си Жозеф. В началото на 1806 година френските войски окупират града. Холандия е провъзгласена за кралство и тронът се заема от Луи Бонапарт.

Под френски контрол е поставена и Конфедерацията на германските гържави. Така наречената Рейнска конфедерация, предопределена да замени „Свещената римска империя на германската нация“, включва цялата територия на Карл Велики. С това Наполеон изпълнява заплахата си от 1802 година да възстанови Западната империя. За да подчертае

своя ранг на император той прави курфюрстите на Бавария и Вюртенберг крале. Император Франц се отказва официално през 1806 година от титлата император на Свещената римска империя и я заменя с император на Австрия.

Чарлз Джеймс Фокс, винаги благосклонно настроен към Наполеон, предвижда от самото начало как ще завърши тази негова война. Но резултатите ѝ разтърсват дори най-непоколебимите личности. Строгият Канинг сравнява Бонапарт – освободения от конституционен контрол генерал – с Александър Велики, Юлий Цезар и Фридрих Велики. Уилям Хазлит го вижда като „дух с неукротими амбиции, с наглост, родена от безпримерни успехи, с негодуване от някакви преживени обиди и с най-съвършена военна гарба“. Особено са разтревожени англичаните от образуването на Рейнската конфедерация. „С нищо не може да се разпръсне мракът“, пише лорд Адингтън (бивш министър-председател на Англия), – „Франция е синоним на Европа“. Шеридан коментира: „Бонапарт обгражда Франция не със здрави, неприкосновени граници, каквито бяха детинските амбиции на Людовик XIV, а с кралства, които създаде сам.“

Великобритания продължава да воюва. След Трафалгар десантът на острова не се обсъжда във Франция, но има други пътища противника да бъде поставен на колене. Към края на 1806 година, след като се е разправил с Прусия, Наполеон използва властта си над Германия, за да затвори североевропейските пазари за английските стоки. С издадения през ноември Берлински декрет той въвежда „Континентална блокада“ или „Континентална система“. Всякаква търговия и всички връзки с британските острови се забраняват, стоките от Англия и нейните колонии, където и да се намерят, се конфискуват. Правителствата на Испания, Холандия, Етрурия, Неапол и Германия получават заповед да се включат в блокадните действия. Императорът обяснява: „Със земни сили ще завладее морските сили.“

Континенталната блокада засяга косвено и Съединените щати. Британците забраняват на американци да търгуват с Европа на Наполеон. Преки търговски отношения се допускат само с Швеция. Английски военни кораби залавят американските търговски съдове, прибират товарите им, а екипажите им принудително вземат на британска служба. В края на 1807 г. по предложение на президента Джефърсън Конгресът на Щатите гласува Закон за ембарго, който забранява търговията както с Франция, така и с Великобри-

тания. Целта е да се накара Англия да гладува и да промени своята политика, без да се предприемат военни действия. Но отношенията непрекъснато се влошават и през 1812 година президентът Медисън обявява война на Великобритания. Джон Рандолф предупреждава, че такава война означава съюз с враговете на цивилизацията и в частен разговор Медисън се съгласява с него. По-информираните американци ненавиждат Бонапарт. По време на кризата през 1807 година президентът Джефърсън признава: „Наистина е унизително, че трябва да желаем победи на Бонапарт и да възприемаме неговите жертви като наше спасение.“ През 1816 той пише: „Смятам го за най-лошия представител на човешкия род; той е донесъл на човечеството повече нещастия, отколкото всеки друг досега.“ А през 1823 добавя: „Той бе лишен напълно от чувство за добро и зло“, разрушил е „милиони човешки съдби“, той е „чудовище в морално отношение и всяка ръка би се вдигнала да го убие“.

Независимо от враждебността на Америка Бонапарт има високо мнение за нея заради бързото ѝ развитие и непрекъснатото ѝ разширяване. (На остров Света Елена той ще чете много книги за тази страна.) Той предрича: „Американците няма да станат велика нация изведнъж, а постепенно“. И още: „Един ден те ще олицетворяват справедливостта по моретата“ и „сериозно ще тревожат англичаните“.

През 1801 година след създаването на „Етрурия“ (чрез присъединяването на предишната Тоскана на Хабсбургите към Парма на Бурбоните) Наполеон получава в замяна от Испания предишната френска територия Луизиана, която от 1763 година е под испанско владичество. За момент той се забавлява с мечтата за Френска трансатлантическа империя, смята да издигне френско знаме и над Флорида, но е достатъчно голям реалист и си дава сметка за трудностите. Ако се поднови войната, английската флота незабавно ще отплува за Ню Орлеан. От друга страна, само при новината, че френски войски са изпратени в Луизиана, американците ще се съюзят веднага с англичаните. Томас Джефърсън вече е казал, че ако дойдат френски войници „ние сме длъжни да се обвържем изключително тясно с английската флота и английската нация“. Съобразявайки се с това, Наполеон продава цялата Луизиана на Съединените щати за нищожната сума от 60 милиона франка. В случая парите не са важни – той предотвратява англо-американското сбли-

жаване. Според неговия собствен коментар, с тази сделка той прави от Съединените щати истинска континентална сила и създава „морски съперник на англичаните, който рано или късно ще смири тяхната надменност“. Никакви угризения не го измъчват за продаването на Луизиана, защото: „По пътя на войната не можех да я задържа и тогава англичаните щяха да я завладеят“. Но трябва да се отбележи, че голямото му желание да посети Луизиана, което той неведнъж споделя с близките си, остава неосъществено.

С хода на събитията французите започват вече да безпокоят прекалено много англичаните. Фокс е убеден, че Наполеон е станал истинския господар на Европа. Императорът е на същото мнение когато след Аустерлиц пише на Жозефина: „Англичаните не могат да ни попречат в нищо“. Уилям Пит е отчаян и провалът на неговата външна политика го убива. На 26 януари 1806 година, сломен от подагра, свръхнапрежение и алкохолизъм (носят се слухове, че преди да произнесе някоя реч в Парламента, той изпива на обяд по 20 чаши вино) британският министър-председател издъхва на 46-годишна възраст „като догаряща свещ“. Управлението се поема от коалиция на либерали и тори, наречена „Обединение на талантите“, в която Фокс е министър на външните работи. През юни 1806 година той изпраща в Париж лорд Ярмут, за да проучи възможностите за всеобщ мир.

Френската общественост, която е приела твърде нервно подновяването на широкомащабните военни операции в Европа, посреща с изключително удовлетворение подписването на Договора в Пресбург. Всички вярват, че това означава траен мир. Дори и най-войнолюбивите французи са убедени, че е постигната окончателна победа над Хабсбургите. Малко са хората като Талейран, които не се съмняват, че Австрия ще потърси реванш. Напразно той съветва господаря си да ѝ даде Молдовия и Влашко, за да насочи погледите ѝ на Изток. Наполеон има свои амбиции за земите в тази посока.

Талейран смята очевидния блясък на Наполеоновия интелект като главна причина за неговия провал накрая. Според него императорът прави планове за всички възможни случаи, предвижда най-невероятни опасности от страна на своите съседи и това състояние на духа неизбежно го води към военно разрешаване на проблемите. До Аустерлиц външната му политика е предимно отбранителна и той

повече или по-малко се задоволява с разширяването на Франция в „естествените ѝ граници“ до Алпите и Рейн. Но изумителните му победи го опияняват, той почва да се мисли за непобедим и иска да управлява цяла Европа.

Промяната у него не се вижда веднага след Аустерлиц. Много са хората във Великобритания и Франция, които вярват, че след като Чарлз Джеймс Фокс е поел кормилото на английската външна политика, трайният мир ще бъде установен. Императорът му предлага Малта и тайно ХанOVER – бившото княжество на Джордж III, което току-що е дал на Прусия. В замяна той иска Великобритания да му предостави Сицилия на Бурбоните. Англичаните обаче не приемат сделката и преговорите се прекъсват. През септември, след като е ръководил британската външна политика само няколко месеца, Фокс умира. Години по-късно Наполеон пише, че ако Фокс беше жив, кариерата му би била твърде различна – „ние двамата щяхме да въведем нов ред в Европа“. Но това остава само в сферата на желаното.

Великобритания съобщава на Прусия, че ѝ е предложен ХанOVER и обещава помощ, ако пруската армия обяви война на Франция. Цар Александър посещава Берлин и убеждава крал Фридрих Вилхелм Трети в необходимостта от военни действия. Вълна от антифренски настроения залива Прусия. Независимо от френските победи през последните години прусаците не се съмняват, че изключително добре подготвените им войски са все още най-добрите в Европа, както е било по времето на Фридрих Велики. Войната е обявена на 1 октомври 1806 година. Вместо да изчакат действията на императора, както и подкрепленията на руснаците, сто и шестдесет хилядна пруска армия настъпва на широк фронт в Саксония и заема позиция край река Саал (приток на Елба), като главните ѝ снабдителни части се намират в Наумбург, изложени на опасни нападения от десния фланг. Още отначало кампанията е неуспешна. На 10 октомври принц Луи от Прусия е убит малко преди французите да напреднат с крилото на армията си и да обкръжат Наумбург. Те взривяват военните складове в града и лишават прусаците от боеприпаси. На 15 октомври Наполеон преминава реката и в сражението при Йена разгромява принц Хохенлое. Загиват 12 000 пруски войници. Наполеон взема 25 000 пленници и 200 оръдия. Същия ден маршал Даву, който охранява с 26 000 души един от бродовете на река Саал, е атакуван при Ауерщадт от шестдесетхилядна армия начело с херцог

Брунсвик. Прусаците разчитат на кавалерията си, за да разбият прочутите френски карета, атакуват последователно няколко пъти и очакват, че французите ще отстъпят. Но маршал Даву трансформира каретата в колони, пропуска кавалерията и атакува пруската пехота, която се разбягва. Брунсвик и двама негови висши офицери са смъртно ранени, 10 000 са убитите, 115 оръдия са пленени. Прусаците са изумени; един техен офицер описва французите като дребни, жалки същества, които в огъня на битката се превръщат в „свръхчовеци“. Кавалерията на Мюра се впуска да преследва прусаците и не им дава възможност да съберат отстъпващите части. Хохенлое се предава с други 20 000 войници. На 27 октомври Наполеон влиза в Берлин под звуците на Марсилезата, предпочетена заради антироялистките чувства, които мелодията събужда. Фридрих Уилям побягва в Мемел, в най-източния край на страната. На 8 ноември пруската армия вече не съществува. Освен Мемел само Кьонигсберг и още десетина малки градове не са се предали.

Често се казва, че в тази война Прусия се е отнесла към своята армия като към стара фамилна ценна вещ с чудодейна сила, извадила я от стъкления похлупак и почистила праха по нея. Генералите ѝ се ръководят сякаш от стратегия, имаща стойност преди петдесет години.

Между пленените са принц Август от Прусия и неговият 26-годишен адютант капитан Карл фон Клаузевиц. Във Франция те са задържани като военнопленници две години. Много по-късно Клаузевиц пише с горчивина за поражението при Йена. Той изтъква, че използвайки бойния ред на Фридрих Велики пруските генерали сами се хвърлят в зейналата пропаст и обричат на такова унищожение армията на Хохенлое, каквото никои неин противник не би могъл да постигне в прякото стълкновение на бойното поле. Тези действия на пруския щаб според Клаузевиц заслужава „да се помнят дълго“, заедно с проявената „невероятна глупост“. Освен това той пише, че „петното на малодушното отстъпление никога няма да бъде изтрито“ – думи, които се цитират в „Моята борба“.

Наполеон не пропуска да посети гроба на Фридрих Велики, единственият воин, от когото искрено се възхищава. Трябва да се признае, че той в известна степен се е учил от непреклонния стар крал, от когото взема дори скромната сива униформа, шапката и разпуснатата коса. В Париж

той изпраща не само 340 пруски знамена да се окачат в Дома на инвалидите, но и меча на Фридрих, взет от гроба му в Потсдам. („Der Alte Fritz“ е още по-голям кумир за фюрера. „Колкото и да е гениален Наполеон, Фридрих Велики е най-забележителната личност на осемнадесетото столетие“, казва той. „Когато търси решението на основни въпроси в държавните дела, той се въздържа от всичко, което е нелогично“ – възхищава се фюрерът, като очевидно има предвид известната липса на всякакви скрупули у Фридрих Велики. Хитлер го смята за по-велик от Бонапарт и защото е нямал чувство за семейственост. „Докато Наполеон поставя интересите на фамилния клан над всичко, Фридрих Велики търси около себе си личности и сам ги създава, когато се нуждае от тях.“)

През 1806 и 1807 година Императорът постига най-големите си военни успехи. Трябва обаче да се отбележи, че обикновено той не е авторът на тактиката в отделните сражения. Геният му се изразява в прилагането ѝ на бойното поле и в уменията му да я променя според хода на действията. Плановете за битките се обмислят и начертават от Бурсе, Жибер и в по-малка степен от Монталбер, офицери от старата дореволюционна френска армия. Основният тактически принцип, използван от Бурсе, е маньовърът, чрез който застава противника да разпръсне частите си, като след това собствените сили се събират в определен пункт и се нанася решителен удар. Приносът на Жибер е лекотата и подвижността на бойните операции, пълноценното въоръжение на дивизиите, за да завършват самостоятелни действия, както и атаките в тил – специалитет на Бонапарт. Монталбер е създател на съвсем нова система укрепления. Но по-важното е, че императорът използва тези нововъведения в друга историческа обстановка. Както отбелязва Клаузевиц всички войни до Френската революция имат малък мащаб, спазват общоприети условности и си поставят ограничени цели. На плякосването и опустошенията се гледа като на варварство, което дава обратни резултати. Идва революцията и войната изведнъж се превръща „в дело на един народ, а този народ наброява близо тридесет милиона души“. Поради това „войните се водят вече с изключително голяма енергия; целта на всяка битка е разгромът на врага; докато той не е разбит окончателно, никой не мисли за прекратяване на боевете“. Именно новият революционен начин на воюване е доведен до съвършенство

от Наполеон – „тази военна сила, която, събрала мощта на цялата нация, минава през Европа и разрушава всичко по пътя си толкова сигурно и уверено, че при всеки неин сблъсък със старовремските армии резултатът нито за миг не може да се постави под съмнение“. Столетие по-късно революционните идеи на фюрера ще вдъхновят германската армия за почти същите подвизи.

Императорът се различава коренно от Хитлер в едно отношение: той няма никакъв интерес към техническите новости. Оръдията, с които воюва до края, са въведени във въоръжение от бележития артилерист Шибер, умрял в 1789 година. Той ги опознава добре като млад офицер в полка Ла Фер и те остават непроменени с изключение на малките модификации от 1803 година и приемането на новата 24-инчова гаубица в артилерийския парк. Мушкетите в императорската армия са модел от 1777 година. Той отхвърля и сигналните ракети, и капсулите, и наблюдателните балони, подводниците и телеграфа.

Британците не се отчайват от краха на Прусия, макар че се чувствуват твърде потиснати. Знаменитият поет Уърдсуърт откликва в едно стихотворение:

*„Нов смъртен удар – пак през таз година!
И пак една империя се срива!
Съвсем сами ще бъдем отсега,
но няма да отстъпим пред врага.“*

Но и Русия, не само Англия, не се е предала.

Маршал Мюра пристига във Варшава на 28 ноември 1806 година, императорът – две седмици по-късно. Той не възстановява независимостта на полската държава, загубена преди десет години, както поляците се надяват, защото се страхува, че Австрия би могла да поиска някои полски провинции, които му са необходими за преговорите с руснаците след тяхното поражение. С това той допуска груба грешка. Макар че много поляци продължават да се бият на негова страна, той вече няма подкрепата на тази фанатично патриотична нация.

Независимо от изключително тежката зима и спомена за разгрома при Аустерлиц, Русия настъпва в Полша и Източна Прусия с армия от 120 000 души. След няколко малки, но кървави сблъсъци, в края на декември битките се прекратяват поради неочаквано затопляне, което превръща земята в море от кал. Наполеон разполага зимните си лагери

В отдалечения край на Висла, като предизвиква с това руснаците да атакуват. Новият им главнокомандващ Бенигсен се улавя на въдицата. Императорът очаква да го пресрещне на 7 февруари 1807 при Ейлау, но битката става на следващия ден. Батарейте на Бенигсен, скрити в снежната виелица, превръщат частите на Ожеро в жалки останки и казаците ги довършват, докато в това време руснаците стигат до френския център и за малко не пленяват самия император. Спасява го Мюра, който идва навреме с 10 000 саби. Макар че френската кавалерия се опитва да изтласка руснаците, тя бива отблъсната от оръдия, маскирани в снега. Даву почти разбива левия руски фланг, но също е принуден да отстъпи. Двете страни атакуват позициите си непрекъснато, но нито една не може да се придвижи напред. Това е най-дългата и най-кръвава битка на Наполеон. Накрая Бенигсен решава да отстъпи, тъй като е дал 30 000 души убити или пленени. Но французите не са в състояние да го преследват, защото са загубили 3000 души и имат 7000 ранени. Даже императорът е потресен от тази касапница, която не му донася никакви военни предимства. Той прекарва остатъка от зимата, като очиства територията на Прусия от все още съпротивяващите се нейни войски.

На 14 юни Наполеон отново погема сражението с Бенигсен при Фридланд в Източна Прусия. Маршал Лан пресреща руския главнокомандващ, прегражда с 26 000 души пътя за оттеглянето на неговата 80 000-а армия и успява да го задържи на бойното поле от 3,00 часа сутринта до обед, когато пристига Наполеон. Императорът демонстрира при-видни атаки на различни места по целия фронт, докато събере своите сили на дясното крило и атакува руснаците, за да ги принуди да отстъпят към река Але. Около 25 000 загиват или се удавят, другите се спасяват с бягство, изоставяйки 80 оръдия. Така е отбелязана годишнината от Маренго.

Цар Александър иска мир. На 8 юли същата година двамата императори се срещат близо до Тулзит в една беседка, построена върху сал, закомвен в средата на река Неман. Първите думи на царя са: „Мразя англичаните дори повече от вас“. „В такъв случай мирът е сключен“ – отговаря Наполеон. Дватама са очаровани един от друг. Александър споделя: „Обичам този човек повече от всичко“, а Наполеон смята царя за „много красив и изтънчен млад

император". Той е довел в Тилзит трупата на Комеди Франсез и на тържественото представление, когато един от актьорите произнася репликата: „Приятелството между великите мъже е дар от Господ-Бог“, Александър стиска сърдечно пред всички ръката на Наполеон. На тайни срещи обаче царят слуша внимателно Талеѝран, който го предупреждава да не участва в проекти, които могат да доведат до разрухата на Европа.

С договора от Тилзит Русия влиза в съюз с Франция и ако подкрепи със своите средства континенталната блокада, получава свобода на действие, за да изтръгне Финландия от Швеция. Прусия трябва да предаде половината от нейната територия, която със земи на доскорошните едри земевладелци западно от Елба се присъединява към Хес-Касел, за да се образува Кралство Вестфалия с крал Жером, брат на Наполеон. Полските провинции на Прусия се обединяват във Велико Варшавско херцогство начело с краля на Саксония като Велик херцог. Освен това Прусия трябва да поеме задължението да участвува в континенталната блокада, да плаща репарации и да поеме издръжката на френските окупационни части.

Сега вече императорът е безспорния владетел на Европа. Освен Франция директно под негово управление са териториите на Белгия, на Северна и на голяма част от Централна Италия, на Далмация. Германските земи, Холандия, Швейцария, Неапол и Великото Варшавско херцогство са ръководени от него марионетни държави, а Русия, Дания и Испания (на теория) са негови съюзници. Обединителното начало в тази „Нова Западна Империя“ е Континенталната блокада. Наполеон знае, че за да установи постоянна хегемония над Европа, е необходимо да се пречупи решителността на Англия в борбата против него. Той няма друго средство за това и блокадата се превръща в идея-фикс на неговото съзнание. Той почва да изисква все по-строг и по-всестранен контрол от своите съседи и сателити, което го води до нови анексии и нови войни.

Следващото голямо начинание на Наполеон предвижда разгромяването на Португалия, последната съюзничка на Великобритания в Европа. Лоялността ѝ е осигурена с по-ниските мита, които плаща при вноса на своите вина и вълна. Императорът разглежда действията срещу Португалия и като първа стъпка към завладяването на целия Иберийски полуостров. На последвалите събития, безпри-

мерни по наглото си дзуличие, би могъл да завиди дори Хитлер. Постига се споразумение (с таен договор във Фонтенбло), че Португалия ще бъде разделена на три, като едната трета ще получи испанският министър Годой, другата трета – сестрата на испанския крал (в замяна на кралството ѝ в Етрурия), а останалата част ще се обособи като френска марионетна държава. През ноември 1807 година генерал Жуно влиза в Лисабон след мъчителен преход през Испания. Португалците не правят дори опит да се съпротивяват, кралското семейство бягства в Бразилия. На преден план сега излиза необходимостта да бъде подсилена малката френска окупационна армия и испанците разрешават на французите да доведат значителни сили в Северна Испания. През февруари 1808 година на Мюра са връчени специални тайни заповеди и е назначен за „Генерал-лейтенант на Испания“.

От 1795 година Испания защитава Френската революция и се бие на страната на Франция срещу Великобритания, традиционния си противник. Някои испанци с „по-напредничави“ възгледи горещо одобряват този съюз. Но повечето ненавиждат Карл IV и управлението на Годой, любовник на царицата, когото французите държат в ръцете си с подкупи и заплахи. Опозицията срещу Годой и Карл се отнася изцяло враждебно към Франция и е групирана около грубоватия Фердинанд, принц на Астурия, който се надява да заеме трона на баща си. През март 1808 година Годой е свален и Карл е принуден да абдикира. Новият крал, несигурният във властта си Фердинанд VII, моли Франция за династичен съюз. Той предлага да се ожени за една племенница на императора, но впоследствие я намира неподходяща.

Мюра и Френската „Армия за наблюдение“ се разполагат на гарнизон в Мадрид на 23 март. Те са инструктирани от Наполеон да „плашат краля, принца и всички останали“. „Кажете им – уточнява императорът, – че не си в течение на събитията и чакаш моите заповеди.“ Мюра казва на Фердинанд, че не е упълномощен да го признае за крал, поддържа най-добри отношения с Карл IV и кралицата, съветва всички да отидат във Франция и да искат намесата на Наполеон като арбитър. С големи надежди Карл, Годой и Фердинанд заминават за Байон. Тук императорът в първите дни е много любезен, опитва се да убеди Фердинанд да върне короната на баща си, след това упражнява натиск върху Карл IV да абдикира, а накрая изпраща и тримата във

Франция почти като пленници. (Наполеон вече е предложил Испания на своя брат.) Испанците не закъсняват да изразят протеста си, без да се съобразяват с петдесетте хиляди френски войници около Магрид. На 2 май жителите на столицата вдигат въстание, на което стават жертва 700 французи. Мюра потушава бунта с картечен огън и ръкопашна атака, като избива около 1200 души и след това разстрелва още 200, които е взел в плен.

Сега въстава цяла Испания, френските войници биват нападани и убивани навсякъде. Маршал Бесиер обръща в бягство основните испански сили при Риосеко на 14 юли, оставя на бойното поле 20 000 испанци и предава Магрид на „крал Хосе“ – Жозеф Бонапарт – с когото Наполеон заменя Бурбоните на испанския трон. Но в същото време генерал Дюпон е отрязан от другите френски части и принуден да се предаде при Байлен с 20 000 души, а Сарагоса продължава геройски съпротивата си. Британски експедиционни сили, водени от сър Артър Уелсли (бъдещия херцог Уелингтън) разбиват бързо Жюно и превземат Лисабон. През септември 1808 година французите се оттеглят от испанските области северно от Ебро.

Новините разгневяват страшно Наполеон, който незабавно се връща в Париж и се отправя към Испания с армия от 150 000 души. Той разгромява испанците при Бургос, Еспиноса и Тудела, а след една чудесна атака на полските улани при прохода Сомосиера си пробива път към Магрид и на 4 декември влиза в столицата. Англичаните под командването на сър Джон Мур бягат, преследвани от французите през прохода Гуагарамма в отвратително време. Императорът чува в снежната буря как неговите войници го проклинат, но невъзмутимо продължава настъплението си, тъй като не среща съпротива. Но когато стига до Асторга, той решава, че е подчинил полуострова, предава командването на маршал Султ и по най-бързия начин се прибира в Париж.

Причините да напусне Испания са твърде сериозни. Императорът подозира, че Талејран заговорничи срещу него, но още не е открил конкретни доказателства. Разочарованието му от папата става все по-голямо. Френските войски окупират Рим в 1808 година, а в следващата папата ще бъде обявен за затворник. Той е отказал да признае Жозеф Бонапарт най-напред за крал на Неапол, а след това за крал на Испания, не е наредил на папските държави да се включат в Континенталната блокада срещу англичаните –

крайъгълния камък на императорската външна политика. По същото време Австрия се превъоръжава, за да атакува Франция отново.

Австрия обявява война на 6 април 1809 година. Ерцхерцог Карл, отличен пълководец, настъпва в Бавария със сто седемдесет и пет хилядна армия. В Ратисбон Дау разполага с 50 000 души, а в Аугсбург – Масена с 60 000. Планът на австрийците е да минат между двамата и да унищожат всеки поотделно. Императорът обаче ги изпреварва, заема пролуката и маршалите се съединяват с него. На 22 април той нанася съкрушително поражение на австрийците при Екмюл. На 10 май влиза във Виена още веднъж като победител. Но на 21 май ерцхерцогът успява да го откъсне от Дау и резервните части, като подпалва със специално подготвени, пълни с барут лодки мостовете на Дунава и го изолира при остров Лобау. Това е първата сериозна несполука на Наполеон. Но след понесените тежки загуби австрийците нямат сили да го разгромят и той успява да се промъкне през укрепените позиции, с които е обкръжен. На 6 юли при Ваграм, след като Масена възпира опита му да обходи френския ляв фланг, Карл разгръща войските си на прекалено широк фронт, което позволява на императора да направи дълбок пробив в центъра. Ерцхерцогът е принуден да се оттегли, загубил 24 000 души и още 12 000 пленени от французите. Жертвите, които дава Наполеон, са 18 000 убити и ранени. С подписания договор през октомври 1809 година във Виена Австрия се разделя с около четири милиона свои поданици, отстъпвайки територии на Франция, Русия, Саксония, Варшава и Бавария.

Наполеон почва да се чувства все по-уморен от войните, които води и решава, че един династичен съюз би укрепил по мирен път позициите му. Въпреки че руският цар не се е намесил на негова страна в току-що завършилата кампания, той насочва вниманието си към руската Велика княгиня, но една клюка на Жозефина осуетява брачната му връзка с Романовия род. Опасявайки се, че Наполеон ще се разведе с нея, Жозефина казва на Мекленбург-Шверинския принц, че съпругът ѝ е импотентен. (Тя дълго разпространява слухове, че Наполеон не го бива в леглото.) Принцът уведомява вдовстващата царица и тя не се съгласява дъщеря ѝ да бъде унижена с такъв брак. Тогава Наполеон се обръща към Хабсбургите.

През тия години, анализирайки миналото, Наполеон смята за своя грешка, че не е разделил Австрийската империя на три големи държави – Австрия, Унгария и Бохемия. Това наистина е напомняне със задна дата, защото той има основания да приема, че Австрия е все още много силна, заплашва сигурността на Франция и в определен момент може да се опита да я разгроми. Но също така е допустимо той да има намерение да направи Австрийската империя свой партньор на мястото на Русия. Дълбоко в съзнанието си той може би неволно се съгласява с мнението на Талейран, че ако Австрия не съществува би трябвало да бъде измислена.

Според Наполеон, „монархията, благоденствието и интересите на моя народ, които винаги са диктували действията ми, изискват сега да оставя законно заченати деца за наследници на трона, даден ми от провидението“. В края на 1809 година той се развежда с Жозефина, за да се ожени за ерцхерцогиня Мария-Луиза, дъщеря на Франц II, внучка на Мария-Антоанета. Сватбата е насрочена за март 1810 година във Виена. В този период Наполеон на няколко пъти изразява съжалението си, че е принуден да изостави Жозефина, „моята любима съпруга“, като заедно с това рисува нейния характер. Той казва, че тя „безкрайно обича лукса“ и е „готова винаги да лъже“, но го „боготвори“ и умее по необикновен начин „да го насърчава“ в работата му.

Вместо да му гарантира мир и сигурност, бракът на Наполеон с Мария-Луиза засилва предположенията, че скоро ще има война между Франция и Русия. Цар Александър не само говори, но искрено вярва, че „следващата стъпка на Бонапарт ще бъде да ни върне в горите“. На банката след официалната брачна церемония в Париж княз Метерних, специалният пратеник на австрийския император, демонстративно вдига наздравица за „Краля на Рим“, титла, подобна на която са носели някога наследниците на Свещените римски императори. В този момент изглежда Метерних е убеден, че Наполеоновата хегемония в Европа ще бъде непоклонима.

Но лошите новини идват сега от Иберийския полуостров. Сър Артър Уелсли разбива французите при Талавера през 1809 година, след като Масена не успява да го изтласка от Торес Ведрас. В Холандия Луи Бонапарт проявява такава самостоятелност, че Наполеон го застава да абдикира и през 1810 година присъединява кралството му към Френска-

та империя. В Рейнската конфедерация и окупирана Прусия ненавиждат французите, които не са организирали своите интендантски служби и осигуряват издръжката си с грабежи. Даже императорът има проблеми с окупацията на папските земи, защото в същото време мъчително иска да постигне споразумение с главата на римокатолическата църква. Все през тази 1810 година маршал Бернагот, когото Бонапарт винаги е подозирал в нелоялност, става наследник на шведския престол. Вече е много трудно да се поддържа Континенталната блокада, колкото и силен натиск да се оказва на руския съюзник.

Въпреки всички трудности обаче, самонадеяността на Наполеон няма граници. Бракът му с австрийската ерцхерцогиня и раждането на неговия син и наследник на трона през юни 1811 година предизвиква почти еуфория във Франция. Големият историк на Наполеон Фредерик Масон деликатно изтъква, че „до женитбата си Мария-Луиза имаше такъв социален талант, с който госта се гордееше“. За какво става дума? „Тя можеше да движи ушите си, без да потрепва нито един мускул на лицето ѝ. В този смисъл тя нямаше кой знае колко други начини да се забавлява, като се изключи голямата ѝ любов към бiliarда“. Императорът взема уроци от своя шамбелан, за да играе на бiliarд с нея. Друг проблем е, че Мария-Луиза не понася затоплени помещения, докато Наполеон не обича да стои на студено. Но той все пак е влюбен в нея, тя отговаря на неговите чувства, макар да е двадесет години по-млада. Безспорно за това допринася и нейната силна сексуалност, която обаче я прави уязвима и за други мъже. (През 1814 година, когато императорът отсъствува, генерал фон Найпер я съблазнява.) Наполеон се къпе заедно с нея, яде с удоволствие гозбите ѝ – безкрайна поредица сметанови сосове, от които дебелее. Масон изтъква, че Мария-Луиза „не е точно жената, която той си е представял като принцеса“. За него тя е по-скоро символ на един статут, свидетелство, че е признат от другите монарси. Очакването на бъдещия Наполеон II, „Краля на Рим“, подхранва илюзиите му. В това отношение твърде важно е, че мнението му за австрийците, и по-точно за родствениците на неговата съпруга бързо се променя. (Между другото той, както сам казва, ги „обсипва с диаманти“.) По израза на Хитлер простият факт, че една императрица-австрийка сядат на френския трон „неизбежно накърнява националната гордост на

французите". От политическа, както и от френска гледна точка, бракът с представителка на Хабсбургите не може да се оцени другояче, освен като сериозна грешка.

След принудителното си уединение Фуше се връща отново в правителството. Той се противопоставя на една война с Русия, докато Испания не е завладяна, защото според него е неразумно да се водят едновременно военни действия на Пиринеите и на Неман. Императорът отхвърля тези възражения и не си дава труд дори да прочете меморандума, който Фуше му представя. „Ние няма да изпадне в критично положение“ – казва той на ужасения Фуше. – „Това е политическа война. Испания ще падне веднага щом ликвидирам английското влияние в Санкт Петербург. Нуждая се от 800 000 войници и ще ги имам. Ще поведе цяла Европа след себе си. Европа днес е само една пропаднала стара курва, която ще прави всичко, каквото искам, когато разполагам с 800 000 души“. Наполеон успокоява Фуше: „Погледни на войната с Русия като на обикновена война, в името на доброто и на душевния мир на всички, в името на общата сигурност“. И добавя: „Какво да правя, когато властта, която имам, ме тласка към завладяването на света?“ След това разкрива истинските си планове: „Аз ще осъществя сега само един начален стадий. Но ние ще стигнем до общоевропейски закони, общ европейски върховен съд, обща валута, единна система за мерки и теглилки. Аз ще направя от европейските нации една нация и Париж ще стане столица на света“.

Бележките, оставени от Фуше, се потвърждават и от спомените на абат Прат за разговора му с Наполеон през ноември 1811 година. „За пет години аз ще стана господар на света. Остана само Русия, но аз ще я унищожа.“ Париж трябва да бъде център на вселената и се предполага, че ще се простира до Сен-Клу. „Искам да го превърна в град с два, три, дори четири милиона жители, в нещо приказно, в нещо колосално, в нещо непознато досега. Големината на обществените сгради ще съответства на населението му.“ Той съжالياва, че е невъзможно да се пренесе църквата Св. Петър от Рим и да бъде издигната отново на брега на Сена.

Има сведения, че Наполеон в известни моменти изпитва безпокойство от мащаба на замисляната операция, но остава до края убеден, че войната с Русия е неизбежна. Той казва, че предпочита мирното решение на въпросите, но за да стане това царят трябва да му се подчини. А във

Военната си победа той не се съмнява нито за миг. Неговите планове са голяма територия от Руската империя да стане марионетна държава с название Смоленско велико херцогство. Той смята, че ще убеди шведите да не атакуват Санкт Петербург, ако обещае да им даде Финландия и Прибалтика.

Западните сили са поразени от факта, че Вермахтът завладява без видими усилия един народ като полския, „тази велика мъжествена нация“, по думите на Чембърлейн. Чуждестранните наблюдатели не отчитат, че Полша е много по-слабо въоръжена от своя противник. Фюрерът и неговата армия в очите на всички изглеждат непобедими. Френският Генерален щаб, в който очевидно не е останало нищо наполеоновско, се ръководи от бездейна, отбранителна стратегия, чийто девиз е: „Ние ще победим, защото сме по-силни“.

Съюзниците не предприемат никакви действия до април 1940 година, когато един френско-британски експедиционен корпус прави десант в пристанището Нарвик в Норвегия с цел да блокира германския внос на желязна руда от Швеция. Акцията обаче е разгадана предварително. Корпусът е изпреварен от 2000 елитни войници от австрийските планински части, предвождани от нацисткия генерал Дитл (един от любимите офицери на Хитлер), които успяват да отблъснат 20 000 британци и да задържат Нарвик. В същото време една още по-малка германска част превзема Осло, а Дания е прегазена от един-единствен батальон на Вермахта. За няколко седмици нов десант на десетхилядна германска армия завладява цяла Норвегия, макар че срещу нея стоят превъзхождащи я френски и британски сили. Фюрерът отначало се безпокои много за предприетите действия, но всичко завършва с пълен успех. Общеизвестно е, че тази забележителна кампания е вдъхновявана от решения, които той лично е вземал.

На 10 май 1940 година генерал Фон Бок завладява Холандия и Белгия. Холандците се предават почти без съпротива. Съюзниците очакват основният удар да дойде оттам, защото разполагат чрез шпионски канали с плана на немското командване. Впрочем, в него се повтарят идеите на Шлифен от 1914 година за атакуване на Париж през

Белгия. С една трета от обединените си части французи и британци се насочват към Белгия, за да пресрещнат противника. Но германците нанасят своя главен удар на друго място. Немските войски се придвижват към центъра на съюзническите сили, преминавайки през планините и горите на Ардените и през река Мьоза между белгийските укрепления при Лиеж и линията Мажино. Тук никои не ги очаква, защото теренът се смята неподходящ за моторизирани части и зоната се охранява от слабовъоръжени поделения, предимно кавалерийски. Генерал Герг фон Рундщедт с 50 германски дивизии атакува на 13 май. Той се устремява веднага към пристанищата на Ламанш, като помита светкавично десния фланг и тила на съюзническите сили, които са отишли на север. Любопитно е, че по време на тази атака 1500-те немски танка се зареждат с гориво от крайпътните бензиностанции. Те се движат почти безпрепятствено напред и френските войски, които срещат по пътя си, се предават на тълпи. На 20 май морският бряг е достигнат. Англичаните остават отрязани в Белгия заедно с най-добрите френски бойни дивизии.

Настъпва един от най-драматичните моменти на войната. Близко 338 000 британски и френски войници се евакуират през Дюнкерк. Чърчил определя тази операция като „чудодейно избавление“, защото между 24 и 26 май Вермахтът спира настъплението си. Няма съмнение, че ако военните действия биха продължили, целият британски експедиционен корпус би бил напълно смазан, а Великобритания почти сигурно е щяла да се предаде. Преустановяването на настъплението, което дава възможност на съюзниците да се подготвят за отбрана около Дюнкерк, е наредено лично от Хитлер. Някои смятат и досега, че той взема това решение, за да не доведе англичаните до крайност в тяхното отчаяние. В действителност причините са много по-прости. Както през 1914-1918 година настъплението на Източния фронт се проваляло често поради преумора на конете, така в тази война към 24 май почти половината германски танкове във Франция са повредени. Все още съществува и опасността от контраатака на оцелелите две трети от френската армия, макар Гьоринг да уверява фюрера, че неговото Луфтвафе може бързо да унищожи обградените в Дюнкерк войски. От своя страна и генерал Рундщедт съветва да се даде възможност на пехотата да настигне откъснатите се напред бронирани части.

Ако се правят аналогии, трябва да се каже, че решението на Хитлер би било одобрено от Наполеон, който никога не разпилява войските си. Неоправдани са само опасенията на немците от английската авиация. На практика тя успява да осъществи превъзходство във въздуха и да направи възможна евакуацията едва на 4 юни.

В сраженията на Западния фронт до това време съюзниците са дали близо половин милион жертви, докато загубите на Вермахта са едва 25 000 души. На 10 юни цели съединения от германски бронирани части пресичат Сена, а четири дни по-късно влизат в Париж. Италия вече е обявила война на Франция и италианската армия настъпва от юг. Осемдесетгодишният маршал Петен, който през 1917 година е спасил френската войска от разгром, а през 30-те години е предлаган да застане начело на властта, става държавен глава. За да избегне, както сам казва, участието на Полша, той иска примирие. То е подписано на 22 юни в същия железопътен вагон и на същото място в гората Компьен, където германците са подписали примирието през ноември 1918 година. Отвън оркестри свирят „Дойчланд юбер алес“ и „Хорст Весел“. Според подписания акт в Югоизточна Франция се установява режимът на Петен, със столица Виши, докато северозападните територии, където е разположен Париж и основните индустриални райони, минават под немско управление със запазена местна полиция и администрация. Френската армия е разпусната и предава всичките си оръжия и муниции. Французите-военнопленници остават в Германия до края на войната. Хитлер председателства церемониите по примирието, но по-късно не участва в парада на победата в Париж, защото не смята това за необходимо.

Факт е, че изумителната победа над Франция се дължи на решението, взето лично от Хитлер против съветите на неговите генерали, да се атакува през Ардените. Той отхвърля подготвения план за нападение откъм Белгия като прекалено ясен и навярно очакван от противника. По щастлива случайност генерал фон Манщайн, който преди това е изпаднал в немилост и прехвърлен в Полша, след като е разработил своя план за настъпление именно през Ардените, успява да се срещне с фюрера и да го запознае с предложенията си. Фюрерът вече е имал идеи за действия в тази зона, затова възприема ентузиазирано плана на Манщайн и оказва давление върху Вермахта да го разгледа

отново и приеме. Интересно е, че в полската кампания той не се е намесвал нито веднъж, оставяйки планирането и осъществяването на военните действия на своите генерали. Единствено решението за Нарвик е негово.

Генерал Йогл, който изготвя военните планове на Вермахта, отдава на Хитлер цялата заслуга за победата. Той пише: „Човекът, който успя да окупира Норвегия пред очите на британския флот с явното му морско превъзходство, който със значително по-малобройни сили порази страшната военна мощ на Франция... отхвърли предложението на Генералния щаб за широко обкръжаване (през Белгия, както предвижда планът на Шлифен), налагайки се във военното ръководство отначало внимателно, но след това все по-упорито и твърдо“, Йогл добавя: „Първо неприятелският фронт се деформира, после рухна Холандия, Белгия и накрая Франция. За обикновените войници това изглеждаше като чудо“.

От този момент нататък Хитлер взема връх над висшите командири във Вермахта, за което го голяма степен съдейства и Йогл. „Неуморимият дух на Хитлер винаги пръв откриваше най-важното в тъмното бъдеще и то много преди очите на военния му щаб да са забелязали нещо конкретно или заплашително в мрака.“ Въпреки това често се твърди, че Фюрерът не може да се смята за истински пълководец, тъй като никога не е предвождал своите войски. Забравя се, че почти всички големи пълководци на двадесетото столетие са ръководели военните операции от своите щабове. Неотдавна Джон Кигън публикува една студия, в която разглежда как някогашните велики пълководци са съумявали да оставят у своите войници впечатлението, че воюват рамо до рамо с командирите си, че в битката ги води един способен на всякакви подвизи герой. По-късно обаче, подчертава Кигън (който изпуска в обзора си Наполеон), през втората половина на деветнадесетото столетие, генералите стоят на разумно разстояние от „зоната на смъртоносния обсег“, а с въвеждането на съвременните оръжия командват изобщо от дълбокия тил. Този стил на военно ръководство се отрича след Първата световна война, защото се смята, че дава възможност на генерали като Хейг да пращат хиляди хора на смърт без никакъв риск за себе си. Според Кигън Хитлер успява да убеди войските си, че е влязъл като митически герой в смъртната схватка със злите сили в света. За това допринеся и

умелата пропаганда на Гьобелс. Повярвали във високата морална стойност на своите бойни действия, немците се бият с всички сили и „до последния патрон“. Впрочем, и сам Хитлер е искрено убеден в своето предназначение да спаси света от злото.

Тук е важно да се напомнят думите на Клаузевиц: „За да се доведе до успешен край една цяла война, или отделни големи бойни действия, които наричаме кампании, трябва да се знае подробно и точно политиката на държавата във всички нейни направления. Воденето на войната и политиката в този момент съвпадат и генералите са едновременно държавници“. В случая с фюрера държавникът става генерал и, както пише Лидл Харт, стратегията и политиката се съчетават в една личност: „В този смисъл той има същите предимства като Александър и Цезар в древността, или като Фридрих Велики и Наполеон в по-ново време. Това му дава неограничени възможности, с които щабният стратег не разполага – да подготви и да разгърне всички необходими средства за постигане на желаните от него цели“.

В затвора в Нюрнберг генерал Йодл прави почти същия коментар като Лидл Харт. „Стратегията е най-висшата форма на ръководство по време на война“, пише той. „Тя включва определянето на външната и вътрешната политика, на военните операции и икономическата мобилизация, на пропагандата и ръководството на масите, като поставя всички тези жизненоважни аспекти на всенародните усилия за спечелване на войната в хармония със задачите и политическата цел на военните действия.“ Той подчертава, че войната е водена фактически от фюрера, че за всички висши германски офицери стратегията е била до края „забулена тайна“.

Йодл също така изтъква, че още първите победи изпълват Хитлер с високомерно самочувствие и той вече не допуска нито едно негово решение да бъде отхвърлено от Висшето командване. Не можем да не се съгласим с Йодл, който обяснява все по-пълното откъсване на Хитлер от действителността през последните етапи от войната с твърде ранните му победи, които граничат почти с чудо. (Това се отнася и за военната кариера на Наполеон.)

След войната Лидл Харт интервюира мнозина германски генерали за впечатленията им от Хитлер. Повечето от тях смятат, че той е имал „вроден усет за стратегия и

тактика", която при това се отличавала „с оригиналност“. На друго мнение е генерал Франц Халдер, началник на германския щаб. Неговият дневник е пълен с неласкави записки. „Подценяването на неприятелския потенциал, неговата вечна слабост, започва да придобива гротескни форми“, пише той през 1942 година. „Болезнено преиграване и пълна неспособност да проумее възможностите на един ръководен апарат характеризират неговите така наречени качества на водач.“ Разочарованият от Хитлер генерал фон Типелскирх твърди, че заповедта за спиране на германското настъпление пред Москва през 1941 година е „негово лично дело“. Според друг боеви командир, генерала от танковите войски фон Мантойфел, който през 1944 година, когато положението става все по-отчайващо, има възможност да вижда фюрера много често и няма добро отношение към него, Хитлер е „магнетична и наистина хипнотична личност“. Той „беше чел много военна литература и обичаше да слуша, когато се говори на военни теми... Като се съчетае това с личния му войнишки опит през последната война, би могло да се каже, че имаше добри познания от най-ниската степен на военното дело“, уточнява генералът пред Лигл Харт. „Той беше изключително добър, когато трябваше да се прецени как се чувстват войските“, но от друга страна „нямаше понятие за по-висши стратегически и тактически комбинации... Той не разбираше как действат армиите“. Мантойфел казва, че Хитлер е бил готов да изслуша всеки войник с боен опит и практически идеи. За разлика от него, щабният генерал Алфред Йодл – който не се отделя от Хитлер през цялата война – пише в 1946 година, че „Хитлер не приема съвети под каквато и да е форма“. Йодл обаче е убеден в необикновената пълководническа дарба на Хитлер, която „направлява неговите действия, както е направлявала преди него всички герои на историята“.

Както вече бе отбелязано, фюрерът, за разлика от императора, се интересува от всяко техническо нововъведение. Йодл се удивлява не само от факта, че той вниква в най-гребните детайли от производството на оръжия и муниции, но и „от изумителните му технически и тактически виждания, които го правят всъщност създател на най-модерни въоръжения за армията. Лично на него се дължи навременната подмяна на 75-милиметровите противотанкови оръдия с 37-милиметрови и 50-милиметрови. Той решава вместо късите оръдия на танковете да се монти-

рат дълги 75-милиметрови и 88-милиметрови. Новите модификации на „Пантера“, „Тигър“ и „Тигър-II“ са разработени също по инициатива на Хитлер“. Негови са идеите и за психологическото въздействие на оръжията: вдъхващите ужас сирени на пикиращите бомбардировачи „Щука“ са подсказани от фюрера. Фелдмаршал фон Манщайн потвърждава думите на Йодл: „Хитлер разбираше веднага и абсолютно точно ефективността не само на нашите нови оръжия, но и на противниковите, оценяваше бързо какви са възможностите за тяхното производство“.

По време на краткото си пребиваване в Париж три дни след подписване на примирието Хитлер посещава гробницата на Наполеон в Инвалидите и дълго стои там мълчалив. По-късно коментира, че собственият му гроб трябва да бъде поставен високо и поклонниците да гледат нагоре, а не надолу, както е при императора. Той не се задоволява само с това посещение. Както се знае, синът на Наполеон „Орлето“, на теория Наполеон II, е погребан с Хабсбургите във Виена. На 15 декември 1940 година, в 1,30 часа сутринта ковчегът с тленните му останки, ескортиран в снежния мрак от германски мотоциклетисти, пристига в Инвалидите и е предаден на Републиканската гвардия, за да бъде погребан до своя баща.

Англичаните са много смутени от сгромолясването на Франция с нейната армия, известна като най-добрата в света. Висши английски офицери предупреждават: „Ако германците успеят с моторизираните си средства да нахлуят в страната, нашата армия не разполага с необходимата мощ да ги прогони“. Но през май става важна промяна: Чърчил наследява Чембърлейн на министър-председателското място. Той признава, че „много хора се страхуват дали ще оцелеем, като виждат как други държави и кралства са разкъсвани на части за няколко седмици или даже за няколко дни от силата на нацистката военна машина“. За щастие, Великобритания е естествено защитена от морето, разполага с големи икономически ресурси и е способна – както се е видяло през 1914-1918 година – за кратко време да превърне своите граждани във войници. През тези дни Хитлер прави официална декларация, че не иска да воюва с Великобритания и гарантира запазването на Британската империя – в съответствие с неговата философия за расите и историята. Целите му остават неизменни –

разгром на болшевизма и юдаизма, завладяване и колонизиране на Западна Русия.

На 16 юли Фюрерът издава Директива № 16: „Тъй като Англия, въпреки безнадеждното си военно положение, не проявява желание за разбирателство, аз реших да подготвя десант в тази страна и ако е необходимо, ще го осъществя“. Той възнамерява да окупира цяла Англия. Операцията с кодово название „Морски лъв“ предвижда разгръщане на широк фронт от Рамсейт до зоната на запад от остров Уейт.

Още по това време много германски офицери предполагат, че Хитлер в последна сметка няма да се реши на този десант. След войната Рундщедт си спомня: „Гледахме на това като на някаква игра, защото беше ясно, че никакво нахлуване не е възможно, когато нашата флота не може да ни осигури защита нито при преминаването на Ламанш, нито по-късно при подвоза на подкрепленията. Военновъздушните ни сили не бяха способни да поемат тези функции“. Лично Рундщедт се е отнасял по начало скептично към идеята за десант. „Имах чувството, че фюрерът всъщност не искаше да нахлува в Англия. Не му стигаше смелост. Неведнъж той казваше: „На суша съм герой, но по вода съм страхливец.“ Хитлер определено се надяваше, че англичаните ще започнат преговори за мир.“ Известно е и от други източници, че през 1940 година Рундщедт нарича операцията „Морски лъв“ „безсмислица“. А според Лигл Харт висшите германски офицери, между които и генерал Блуменрит, смятат в интимен кръг операцията като блъф на Хитлер за сплашване на англичаните.

Но Рундщедт признава, че са направени „сериозни приготовления“. По Директива № 16 се работи методично, макар че Хитлер никога не поставя на разглеждане въпроса за по-нататъшния ход на бойните действия след евентуално успешния десант. Едва към края на годината той започва да разбира огромните затруднения, пред които е изправен. Все пак в продължение на още няколко седмици фюрерът и някои от висшите военни твърдят, че в крайна сметка операция „Морски лъв“ има добри изгледи за успех. Причина за това е убедеността на Вермахта в своите безгранични възможности след светкавичния разгром на Франция, смята Йодл. Той пише: „Само преди осем седмици всички щяха да приемат заповедта на Хитлер като блънуване на луд човек“. Генералът обаче допълва, че всички са разтревожени от

„непредвидимите морски загадки“. В края на краищата Фюрерът си позволява да се вслуша в професионалните препоръки – може би за първи и единствен път по време на войната – и се отказва от окупацията на острова. „Предупрежденията на командващия морските сили (адмирал Рьодер), заедно с преценката, която му бях изготвил, решиха изхода от тази дилема“, коментира Йогл.

Ако се разгледат от днешна гледна точка събитията може да се каже, че Хитлеровият план за окупация има даже по-малки шансове за успех от Наполеоновия. Но все пак той не е изцяло неприложим. Непосредствено след Дюнкерк Чърчил предупреждава британския народ, че няма пълни гаранции срещу нашествието:

„По времето на Наполеон същите ветрове, които биха пренесли неговите войски през протока, можеха да отдалечат и корабите от блокадата. Винаги е съществувал някакъв шанс и именно той подклажда и подвежда въображението на много тираны от континента.“

Той припомня пред Камарата на общините как Императорът „стоя цяла година по булонското крайбрежие с плоскогънните си кораби и Великата си армия“. През септември той информира нацията, че има струпване на кораби и шлепове в пристанищата от Хамбург до Брест и многобройни немски войски очакват да бъдат натоварени. Някъде през октомври той съобщава, че неприятелят разполага с достатъчно кораби, за да прехвърли по море „половин милион войници за една нощ“, но смята, че есенното време е неподходящо за подобен преход и „над нашия остров ние имаме пълно господство във въздуха“.

По мнение на фюрера може и по други начини да се победи Великобритания. Още през ноември 1939 година той издава Директива № 9, с която налага „Континентална блокада“. Отначало той се надява да задуши британската икономика, като атакува пристанищата и търговските кораби. По-късно, през май 1940, по негова инструкция Кайтел издава приложение към директивата, с което се заповядва да се разруши британската индустрия и да се потопят корабите, внасящи храни. Целта е „да се сломи съпротивителната сила на народа“. Въпросните действия заместват операцията „Морски лъв“, която дискретно е забравена. Както императорът преди много години, така и Хитлер разбира, че отказът на Великобритания да се предаде създава много опасни затруднения. По думите на Лидл

Харт „очевидно Хитлер в тези дни почва да мисли като Наполеон, че съществува заговор между Англия и Русия, макар че в действителност нищо такова няма“. За разлика от императора обаче, който решава да се бие с Русия, за да сломи Великобритания, фюрерът гледа на Съветския съюз като на свой основен и най-зъл противник.

Затягайки обръча около Великобритания, Хитлер взема мерки да засили своя контрол в Средиземно море. В Директива № 18 той съобщава, че Испания трябва да бъде включена във войната и да се завладеет Гибралтар и Гибралтарския проток. Той е сигурен, че генерал Франко ще разреши преминаването на немските войски през Испания, тъй като му е помагал много в Гражданската война. „Операция Феликс“ е насрочена за 10 януари, а атаката срещу Гибралтар – за месец по-късно. Най-неочаквано обаче на състоялата се на 10 октомври 1940 година на испанската граница среща генерал Франко отказва да сътрудничи. По-късно Фюрерът характеризира срещата като по-неприятна от най-дългата визита при зъболекар. Малко след това Кайтел обявява, че „Операция Феликс“ се отменя, „защото няма необходимата политическа обстановка“.

Хитлер се вижда принуден да се бие на още един фронт поради слабите боеви качества на италианските си съюзници. През февруари 1941 г. генерал Уейвъл отблъсква нахлулата в Египет италианска армия и напредва 700 километра в Либия. Десет италиански дивизии са разбити, 130 000 души взети в плен. Британското морско присъствие в Средиземноморието нараства тревожно – през ноември 1940 година италианската флота понася големи загуби в Таранто. Налага се генерал Ромел и неговият Африкански корпус да бъдат изпратени в Африка.

През пролетта на 1941 година Хитлер господства над Европа от Скандинавия до Пиренеите и от Атлантика до Балканите. През ноември Румъния става негов съюзник, макар че трябва да даде половин Трансилвания на Унгария и малка част от Добруджа на България. Нейният Кондукатор маршал Антонеску – който неотдавна е заменен на престола крал Карол с непълнолетния крал Михайл – се нуждае от подкрепа за полуфашисткото си управление. За Германия съюзът с Румъния е от голямо значение. Макар армията ѝ да няма високи качества, страната разполага с добри залежи от нефт. Унгария се присъединява същия месец с доста резерви, изразени недовусмислено от нейния министър-пред-

седател граф Телеки, Словакия просто няма друг избор. Югославия приема съюза с Германия, въпреки че регентът принц Павел не изпитва симпатии към нацизма (както погрешно се твърди) и има като граф Телеки лоши предчувствия за бъдещето. През месец март се присъединява и България, нейният изключително способен ръководител цар Борис не вижда друга алтернатива. На Балканите единствено Гърция, яростно атакувана от Италия, остава враждебно настроена. Испания запазва статута си на необвързаност, но много от министрите на Франко не крият пронацистките си чувства. Скоро Финландия ще се съюзи с Германия. Швеция и Турция проявяват достатъчно добронамереност. Сега нацистката ос е със световен обхват – той получава формален израз през септември 1940 г., когато Германия, Италия и Япония подписват Трестранен пакт, който ги задължава да си помагат при осъществяване на експанзионистките си програми.

Неочаквано обаче Хитлер трябва да изпраща войски на фронтове, към които няма особен интерес. През 1938 година Мусолини, вдъхновен от успехите на фюрера, завладява Албания. През октомври 1940 той нахлува и в Гърция. Но това не е светкавичната война на немската военна машина. Италианците са отблъснати обратно в Албания и през декември вече мислят за примирие. През януари Хитлер се съгласява да ги извади от трудната ситуация, отчасти защото англичаните помагат на гърците, отчасти поради странното си донкихотско отношение към Мусолини – в едно писмо той го уверява, че ще бъде „неотлъчно до него в добри и лоши времена“.

Преди да се намеси в Гърция, Хитлер е въввлечен в още един конфликт. Антигермански настроени офицери в Югославия свалят правителството на принц Павел през март 1941 година. Хитлер реагира необикновено бързо. Той атакува на шести април и само единадесет дни по-късно, след светкавична кампания, водена според инструкциите на Хитлер с „безмилостна бруталност“, Югославия се предава. Сега германците могат да нападнат гърците от север. Гърция слага оръжие на 24 април, в края на май англичаните са прогонени и от Крит. По това време Лигл Харт в себе си е убеден, че неговата страна не може да спечели тази война.

Хитлер е сигурен, че ще постигне също такава светкавична победа и срещу Русия. В Директива № 32 той обяснява: „След разгрома на съветските въоръжени сили

Германия и Италия ще владяят във военно отношение Европейския континент – като се изключи временно Иберийския полуостров. За нас няма да съществува никаква сериозна заплаха по суша“. Именно тогава ще стане възможно „дебаркирането и окончателният разгром на Великобритания“. Хитлер разглежда войната с Русия като логически извод от неговата „философия“: пълен триумф на тевтонците над славяните и начало на нова Германска империя. Той вижда конфликта и като сблъсък между националсоциалистическата система и болшевиизма, който е предал страната му през 1918 година. Той не предполага да срещне особени трудности: „Ние ще разбием с ритник входната врата и цялата прогнила система ще се срине“. Освен това тази война ще демонстрира открито ръководната роля на Германия в континента. Хитлер е искрен, когато се хвали в една реч през октомври 1941: „В реговете на нашите немски войници, споделяйки тяхната кауза, вървят италианци, финландци, унгарци, румънци, словаци и хървати; испанците участват като доброволци в битката; белгийци, холандци, датчани, норвежци и дори французи воюват на един фронт с нас“. Наистина, много хора от народите, които Фюрерът е завладял или подчинил на целите си, ненавиждат комунизма повече от нацизма – както например френската СС дивизия „Карл Велики“.

Както е твърдял Метерних през 1811-1812, така и през 1941 година се смята, че Русия е обречена. По-голямата част от нейния ръководен офицерски състав е избит в периода 1937-1938 г., а през финско-съветската война всички са станали свидетели колко лесно финландците се справят със съветските сили. Известно е, че Сталин се страхува от Германия и приема с робска покорност всяко нейно искане за доставки на суровини. Американското разузнаване преценява, че в случай на война Съветският съюз не би издържал повече от три месеца. Английските предвиждания са още по-мрачни – шест седмици.

Причините, поради които Императорът и Фюрерът нахлуват в Русия, са донякъде различни. Наполеон недовъзмислено посочва, че предприема военните действия, за да укрепи Континенталната блокада. С други думи, той напада Русия, защото преди всичко иска да разгрои Великобрита-

ния. Главната цел на Хитлер е да изгради нова Германска империя. И двамата обаче мислят сред успешното завладяване на Русия да се насочат към богатствата на Британска Индия.

Интересно е, че отначало нито Наполеон, нито Хитлер имат намерение да завладяват Европейския континент, макар че така твърдят съвременниците им. Императорът стига до това решение постепенно, след като се убеждава, че Европа не го приема и никога няма да се съгласи с хегемонията му. Същото се отнася и за Хитлер. При него съществува и допълнителният мотив, че трябва да се отстранят преградите по пътя на неговата завоевателна политика на Изток. И двамата се стремят към мир с Великобритания с напълно искрената, но погрешна убеденост, че „двете най-мощни нации в света“ нямат причини за конфликти. Не е трудно да се разбере защо мислят по този начин. Една безкрайна война с явно непобедимия Бонапарт би довела английската икономика до разруха. Би трябвало да се хвърлят огромни средства за флота и за подпомагане на съюзниците от континента, докато търговията и индустрията ѝ очевидно ще търпят най-тежки загуби. Не е случайно, че британски държавници като Фокс открито задават въпроса каква е нуждата от конфликта с Наполеон. Поради същите или най-малко подобни причини Великобритания оставя Хитлер да руши Съветска Русия с надеждата, че ще съхрани себе си, без да пропилее ресурсите си и да подкопае основите на Империята в битката на живот и смърт.

Трябва да се признае, че ако министър-председател е някой друг, а не Уинстън Чърчил, съществува реална възможност Великобритания да сключи мир с Германия през 1940 година. Но както Наполеон, така и Хитлер решават в момента да играт една и съща фатална карта. По ирония на съдбата те вземат това решение, за да избегнат войната на два фронта.

НА РУСКИЯ ФРОНТ

Според мен Хитлер напада Русия, защото се намира в абсолютно същото положение като Наполеон. И двамата смятат Великобритания за най-силен и най-опасен противник. И двамата не вярват, че ще разгромят Англия, ако нахлуят в британските острови. Но и двамата са убедени, че Англия може да бъде принудена да приеме много от техните искания, ако имат пълно господство в Европа, тъй като тогава тя не би разчитала на военен съюзник в континента. Както Наполеон, така и Хитлер смятат, че този съюзник е Русия.

Генерал УОЛТЪР УЪРЛИМОНТ

Висшите офицери вече се питаха: „Кога ще спрем?“ Те си спомняха какво се беше случило с армията на Наполеон. Много от тях започнаха да препрочитат мрачната равносметка на Коленкур от 1812 година. Тази книга влияеше изключително много върху умовете през 1941 година. Все още

*виждам фон Клюге да върви с мъка през
калта от притихналия в сън лагер на
частите до своя щаб и там да стои пред
картата с книгата на Коленкур в ръка. И
това продължаваше ден след ден.*

Генерал ГЮНТЕР БЛУМЕНТРИТ

В опита си да завладеят Русия Наполеон и Хитлер се самоунищожават. Докато императорът започва тази война в отговор на новите политически обстоятелства, фюрерът винаги е смятал това нашествие като осъществяване на нацистките идеали. И при двамата решението е взето с немалък вътрешен страх, макар че са опиянени от предишните си военни успехи и от мегаломанията, която ги е обзела.

Всеки от тях нахлува в Русия с далеч по-многобройни сили, по-добро въоръжение и по-опитен командирски състав от противника. Армиите им са събрани от цяла Европа. Главната цел в плановете им е обща: да атакуват Москва и Санкт Петербург, като императорът използва помощта на шведите, а фюрерът – на финландците. И двамата започват офанзивата доста късно през годината – императорът отлага, защото очаква царят да се съгласи с неговите искания, а фюрерът трябва неочаквано да воюва с Гърция и Югославия – което ги изправя пред изпитанията на една изключително свирепа зима. И единият, и другият водят настъплението на много широк фронт. Войските на Наполеон са толкова разгърнати, че той изгубва всякакъв контрол над равнодушните си австрийски съюзници. Хитлер напредва с три армейски групи, които имат различни крайни цели и това безспорно отслабва силата на офанзивата.

В 1811 година французите са твърдо убедени, че Континенталната блокада е нанесла сериозни щети на британската икономика. Освен европейските, Великобритания губи и пазарите в Латинска Америка, които, пренаситени с английски стоки, отказват да приемат нови доставки. От друга страна контрамерките, взети от Кралския морски

флот срещу блокадата, вбесяват Съединените щати и обявената в 1812 година от президента Медисън война срещу Великобритания я лишава от североамериканските пазари. Настъпва време, когато Темза е пълна с кораби, претъпкани с неразпродадени стоки. Фабриците за памук, стоманолеярните и корабостроителниците спират работа. Лирата се обезценява – стойността на книжните пари спада с 18 процента и много банки затварят вратите си. Разширява се безработицата, цените на хляба се повишават след лошите реколти от 1809 и 1811 година. Започват вълнения и размирици, отново се разбиват тъкачни машини от последователи на лудитите. Сега вече изключително важно значение придобива активното участие на цяла Европа в Континенталната блокада. Императорът смята, че изборният от него път е правилен и победата над Великобритания му изглежда близка.

Русия страда от блокадата почти колкото Великобритания – тя не може да продава зърното, желязото, медта, каляя, гървения си материал, кожите, конопа, катрана и растителните масла, за които има пазар в Англия. Царят подчертава публично тежкото състояние на руската търговия. Макар че знае това, Наполеон иска от него да конфискува стоките от всички неутрални кораби, влезли в балтийските пристанища, което означава разорение на още стотици фирми. Александър отказва да изпълни искането и продължава да си затваря очите пред тайната търговия с Великобритания – тя се върти в Рига, например, със същата интензивност както в нормални години.

Отношенията между Франция и Русия постепенно стават все по-трудни. Царят не само не подкрепя Императора срещу австрийците през 1809 година, но и отказва да му даде сестра си за жена. Освен това той е сериозно обезпокоен от разширяването на Великото Варшавско херцогство – една от последиците на 1809 година и се страхува, че французите могат да възстановят Полското кралство. Царят е разгневен и от женитбата на Императора за Мария-Луиза, довела до френско-австрийски съюз. Възникналата взаимна дружба в Тилзит се изпарява. Наполеон продължава да твърди, че Александър е по-интелигентен от всеки друг европейски монарх, но също така го смята за византиец („истински грък от упадъчна Византия“), толкова „повърхностен и лицемерен, че никой не може да каже дали е искрен или не“. От своя страна Царят има големи

опасения от високомерните амбиции на предишния си приятел за световно господство и сега се вслушва внимателно в предупрежденията на Талеѳран, които стигат до него по тайни канали. През декември 1811 година Александър практически се оттегля от участие в Континенталната система. Незабавно Императорът анексира Олденбург, управляван от Велик херцог, чиято съпруга е сестра на царя. С това действие обаче той няма за цел да провокира Александър, а просто иска да затвори последния слаб пункт по германското крайбрежие.

През 1811 година Наполеон придвижва все повече и повече части към Северогерманските земи и Великото Варшавско херцогство, концентрирайки ги близо до руската граница. Макар че продължава да се отнася с презрение към изразяваните от Фуше страхове, у него заедно с мегаломанията има моменти на реализъм. По-късно той ще твърди, че не е искал война с Русия. „Знаех така добре както всеки друг, че Испания е един мъчителен тумор, който трябва да бъде излекуван, преди да се хвърля в тази ужасна война, в която първото сражение беше на 500 левги от нашата граница... Безспорно е лудост да започнеш война за нещо, което може да се получи с мирни преговори.“

В началото на войната обаче той мисли другояче. Според него Испания ще рухне веднага, щом се ликвидира британското влияние в Санкт Петербург. Пред граф Нарбон той казва, че с един страшен удар в сърцето на Руската империя ще спечели на своя страна „тези слепи и апатични маси“ (крепостните селяни). След като Москва падне, продължава Наполеон, и Царят поиска мир или бъде убит от своето обкръжение, една нова държава ще заеме мястото на руската империя, а френско-руската армия, минавайки през Тифлис, ще завладее Индия и сложи край на британското господство. „Признавам, че това ще бъде експедиция с гигантски мащаби, но тя е напълно осъществима в деветнадесетото столетие.“ Въпреки всичко обаче, на моменти той мисли разумно и очевидно се стреми да избегне конфликта с Русия. Когато през 1812 година руснаците настояват Франция да изтегли войските си от Прусия, той отговаря на техния посланик: „Вие се държите точно като прусаците преди Йена“, но все още не смее да обяви война и се надява да намери мирно решение.

През пролетта на 1812 година, по покана на Императора, коронованите европейски владетели се събират в Дрез-

ден. Идват Императорът на Австрия, кралете на Прусия, Бавария и Саксония, мнозина по-дребни монарси. Тази среща е апогеят на Наполеоновата слава. Но в действителност единствен кралят на Саксония приема безрезервно съществуващото положение в Европа и е наистина лоялен към Наполеон. Участниците в срещата трудно крият своето недоволство от наложеното им чуждо владичество, а германците дори декларират, че присъствието на френски войски на техни територии е съвсем неприемливо. В същото време руснаците не проявяват никакво желание за сътрудничество.

Някои пруски офицери не могат да преглътнат съюза на техния крал с Наполеон, който очевидно е насочен срещу руснаците, бившите им съюзници. Тридесет от тях подават оставка и преминават на служба при Александър. Между тях е майор фон Клаузевиц, който незабавно е назначен в щаба на армията.

Още преди да започне руската кампания на Наполеон двама важни съюзници го изоставят. Турция, възмутена от предложението му Русия да вземе Молдавия и Влашко, сключва примирие с Царя в Букурещ на 28 май и освобождава голяма част руски войски за действия срещу французите. Още по-сериозни последствия има измяната на бившия Наполеонов маршал Бернагот, който е станал шведски принц и наследник на престола. Шведите са загубили Финландия, присъединена към техния традиционен неприятел Русия през 1809 година, а в 1811 година Франция завладява шведска Померания, за да усилва блокадата. Императорът смята, че кронпринцът ще се възползва от всяка възможност да спечели благоразположението на бъдещите си поданици, като възвърне на Швеция Финландия, Естония и Померания и затова с готовност ще приеме да атакува Русия от север, завземайки Санкт Петербург. Но Бернагот, който съчетава в себе си хитростта с безскрупулните амбиции, не само ненавижда Наполеон, но вече като Фуше и Талейран не се съмнява в близкия край на неговото владичество. В Букурещ, където е в качеството си на официален арбитър между Русия и Турция, той постига споразумение с руснаците и англичаните да му отстъпят Норвегия вместо Финландия. През август Бернагот се среща с руския цар в Або, Финландия и се съгласява изпратените да му помогнат да завземе Норвегия 3000 руски войници да се върнат в родината си, за да засилят войската на Витгенщайн. Така

Санкт Петербург е спасен. Години по-късно Наполеон ще каже, че той би паднал, ако го атакува дори само един шведски кавалерийски патрул.

„Великата армия“, която се съсредоточава в Германия, брои около 675 000 души. Само една трета са французи. Петдесет хиляди са от Италианското кралство, 30 000 – от Неапол, 150 000 – от Рейнската конфедерация, 60 000 – от Великото Варшавско херцогство и 30 000 – от Австрия. Има датчани, швейцарци, хървати, дори португалци и испанци. Войските разполагат със 150 000 коня (включително кавалерията), 30 000 фургона и 1200 оръдия. Наполеон обаче пресича Неман на 24 юни само с 250 000 души. Фронтът на настъплението е широк около 70 километра, австрийците са далече на югоизточния фланг и Императорът почти не може да ръководи действията им. Пробивът се осъществява от три групи армии – едната се командва лично от Наполеон, втората от Еужен Боарне (сина на Жозефина), а третата от Жером Бонапарт, с помощта на маршал Даву.

Наполеон стои дълго време в Дрезден, надявайки се, че цар Александър ще бъде сериозно обезпокоен от този спектакъл. Забавянето му се увеличава с още три седмици във Вилно, където руснаците се разрушили своите складове и той трябва да се погрижи за снабдяването на армията.

Силите на цар Александър са значително по-малобройни – в най-добрия случай не надвишават 200 000. Те са разделени на две основни групи, ръководени от командващи, които нямат бойната закалка на Наполеоновите маршали. Барклай де Толли, който защитава направлението към Санкт-Петербург, е известен с прекалената си предпазливост. Принц Багратион, на когото са поверени подходите към Москва, е дързък и войнствен. Шестдесет и осем годишният Кутузов, който скоро ще бъде назначен за главнокомандващ, е по-боязлив и от Барклай, твърде стар, за да се справя с тежките си задължения и Императорът сполучливо го нарича „Вдовицата“. В щаба на Кутузов служи Карл фон Клаузевиц. От неговите бележки се знае, че това лято горещините са необикновени и войниците от двете страни падат по време на преходите. Той допълва, че липсва вода, по цяла седмица никой не се мие, често се налага да пият от кални локви.

Когато след около две седмици Наполеон подновява кампанията, армията му е не повече от 182 000 души –

останалите са въвн от строя поради болести и глад, както и поради липса на фураж за конете. Той би могъл да има по-голяма войска. Поляците се надяват да бъде възстановено тяхното кралство до срещата на Наполеон с представители на парламента във Варшава, на която той казва, че макар да уважава техния патриотизъм, вече е поел задължението да предостави Галиция на Австрия. Всъщност той изобщо не желае да възкреси полската държава. Когато резултатът от срещата става известен, безброй поляци, които дотогава са готови да жертват всичко за него, остават по домовете си.

Напълно разбит от Даву, Багратион се оттегля и се присъединява към Барклай, за да отбраняват Смоленск. Градът пада в ръцете на французите на 17 август, руснаците го опожаряват и отстъпват към Москва, опустошавайки местата, през които минават. Изплашен за съдбата на столицата, Царят заменя Барклай с Кутузов и заповядва да се даде на всяка цена решително сражение. Кутузов избира изключително добра позиция при Бородино, в равнината край река Москва. Построяват се гигантски укрепления за батареите, свързани с яки редути на двата фланга и защитени фронтално от дълбока клисура. В този момент императорските войски са 133 000 души, а руските – 120 000. И двете армии имат по 500 оръдия. В 4,00 часа сутринта на 7 септември, използвайки гъстата мъгла, французите атакуват по цялата фронтова линия. Започва дълга и мъчителна битка между достойни един за друг противници, която продължава дванадесет часа. Наполеон я нарича „най-ужасната от моите битки“. Руснаците са принудени да изоставят много от позициите си след ожесточените атаки на Мюра, Ней и Еужен Боарне. Един от фланговете им е заобиколен от упорития Даву. Към четири часа следобед обаче те още се държат на бойното поле. Императорът има възможност да им нанесе удар, ако вкара в боя Гвардията си, но решава да я запази за непредвиден случай. До този момент той е загубил вече 30 000 души, включително 40 генерали. При една следваща атака той знае, че ще претърпи нови загуби от руснаците, които според неговото признание се бият много храбро. Клаузевиц смята, че постъпва правилно, макар победата му да е „половинчата“. По-важното е, че противникът му се оттегля, без да има намерение да даде нова битка и пътят към Москва, неговата голяма цел, е открит. Наполеон оставя руснаците

да отстъпят необезпокоявани. те са дали 50 000 жертви, между тях и княз Багратион.

На 14 септември Великата армия влиза в Москва. Още същата нощ лумват пожари, вероятно по заповед на губернатора, и само за няколко дни четири пети от града изгаря до основи. Голямата част от населението предварително е евакуирана. Наполеон се настанява в Кремъл и предполага, че Царят незабавно ще моли за мир след загубата на столицата си. Но Александър просто се премества във втория си столичен град Санкт Петербург – запазен благодарение на съюза му с шведите – и чака зимата.

На 13 октомври започват първите големи студове. Седмица по-късно Императорът напуска Москва с армия от 80 000 войници и 50 000 от тиловите части.

На 24 октомври Кутузов се опитва да му презгради пътя при Малоярославец на около стотина километра западно от Москва, но е разбит.

Наполеон се оттегля по пътя, по който е дошъл. Той е подценил руската зима. Когато на 9 ноември Великата армия стига до Смоленск, където се надява на храна и топли дрехи, тя не намира нито едното, нито другото поради неразбории в снабдяването. Кошмарният поход трябва да продължи. Снегът непрекъснато вали, температурите безмилостно падат, изключително острият студ не само покосява огромен брой хора, но унищожавайки цялата растителност, лишава конете от храна и те измират един след друг, което води до изоставане на обозите с всички провизии в тях. Маршал Даву е обкръжен от Кутузов при Краснов, но императорската гвардия се намесва и го спасява. (Руски партизански герой описва така действията на Гвардията: „Тя мина през нашите казашки редове като четирипалубен боен кораб през рибарски лодчици.“)

На 25 ноември изтощената от глад Велика армия и преследвачите ѝ стигат до Березина. Наполеон успява с блестящ маньовър да заблуди руснаците къде ще премине реката. По негова заповед са построени с дървен материал от къщите на село Студиенка два моста, всеки от които е дълъг около 50 метра. В това героично дело по-голямата част от сапьорите му се удавят или загиват от студ. Брегът се отбранява успешно от войските на Витгенщайн, малко по-далече маршалите Ней и Удино отблъскват частите на адмирал Чичагов, а под закрилата на нощта Наполеон се прехвърля през Березина. На другата сутрин ариегардът и

тиловите части се струпват на мостовете, за да последват Императора на отсрещния бряг. Единият от мостовете обаче се срутва и хиляди войници се издавят. В същото време руските оръдия обстрелват другия мост и избиват около 30 000 души. Температурите продължават да се понижават и само в следващите три дни студът взема около 20 000 нови жертви. На 5 декември Наполеон напуска армията си при Молодечно и бързо тръгва към Франция с шейни и екипажи. Две седмици по-късно той пристига в Тюйлери, неочакван от никого и веднага издава бюлетин, с който успокоява французите, че „здравето на Императора не е било никога по-добро“.

Завръщането му е ускорено от опита за преврат, подготвен в неговото отсъствие от почти смахнатия републикански генерал Мале, който е успял да привлече на своя страна много парижани. Почти никой не се е обявил в защита на сина му и този факт особено разтревожава Наполеон, защото показва, че режимът му вече не е популярен. (Превратът е замислен от републиканци и роялисти, които изглежда са искали първо да възстановят Републиката, а после да върнат Людовик XVIII.) Знаейки добре, че само от Париж може да гържи здраво в ръцете си не само Франция, но и Австрия, Наполеон оставя Великата армия изцяло под командата на Мюра. Той го инструктира да отбранява левия бряг на Неман, укрепявайки се във Вилно, където има достатъчно храна, грехи и муниции. Но Мюра е изпуснал нервите си и не престава да отстъпва, докато не стига дълбоко във вътрешността на Германия.

Великата армия дава 380 000 жертви, останалите живи са вече грохнали хора със завинаги разбито здраве. Историкът Жомини отхвърля твърденията на Наполеон, че е победен само от опожаряването на Москва и от студа – „Аз унищожих армии, но не можах да надвия огъня, ледовете, вкоченяванията и смъртта“. Според Жомини пълководецът на Великата армия е причина за нейното поражение, а не зимата. Наполеон наистина допуска непоправими грешки: той е можел да възстанови Полското кралство, не е трябвало да стои толкова дълго в Москва, при добра организация на тила би могъл да задържи оттеглянето си от Смоленск. Но самият Император мисли, че това е „най-добрата, най-изкусната, най-разумно и методично водената кампания под мое командване“.

Не друг, а авторитет като Клаузевиц поддържа същото мнение. В книгата си „За войната“ той пише, че всеки, който се възхищава от предишните кампании на Бонапарт, ще оцени по достойнство и действията му в Русия. „Тази кампания се проваля не защото той настъпва много бързо или навлиза прекалено дълбоко в противниковата територия, както е прието да се смята, а защото се изчерпват единствените средства за успех... Само чрез съкрушителни удари и завладяване на Москва Бонапарт можеше да уплаши правителството, да разклати лоялността и непоколебимостта на народа“. Той се проваля, защото нито правителството, нито народът изгубват равновесието си от френското нашествие. Но колкото и да смята решението да се завладее Русия за погрешно, знаменитият военен философ твърди, че Наполеон просто няма друг избор. „Вместо да утежнява положението си с безкрайно скъпа отбранителна война на Изток, каквато той вече води на Запад, Бонапарт опитва единствения начин да постигне своята цел: с изключително смел удар да застава изумения си противник да поиска мир.“

Нещо повече, Клаузевиц, който при това е бил в щаба на Кутузов, мисли, че Императорът е имал известен шанс да победи. „Ако през 1812 година, преди или след превземането на Москва Бонапарт имаше сили да преследва руската армия по пътя за Калуга и да ѝ нанесе поражение, което да ѝ струва около 120 000 души, както направи с австрийците през 1805 година и прусаците през 1806, завладяването на столицата сигурно би довело до мир, макар че огромната част от страната още не е покорена“.

Клаузевиц подчертава, че загубите на руснаците от „Генерал зима“ са почти колкото на французите. Армията, която преследва Наполеон и в чиито редици той служи, тръгва от Калуга със 120 000 души и пристига във Вилно с 30 000. „Известно е – пише той – колко малко жертви бяха дадени в реалните боеве през този период.“ Той продължава да мисли, че французите са могли да постигнат решителна победа: „Един последен удар означаваше пълно поражение на руската армия в предприетата от Наполеон кампания; Император Александър не разполагаше с друга армия и мирът щеше да бъде естествена последица от победата“.

През февруари 1945 година Фюрерът споделя с Мартин Борман, че преди да нападне Русия е размишлявал „дълго и мъчително за Наполеон и неговия опит“. Странно би било, ако не е чел анализите на Клаузевиц за 1812 година. Дори това изследване да се възприеме от окуражителната му страна, в него не се скрива, че кампанията завършва с поражение. Но в същото време не може да не се признае, че на тази тема великият теоретик е доста неясен и неопределен. По този повод Лигл Харт казва, че той е възприел „философски начин да се изразява, без да развива докрай своите истински мисли“. „Навярно само един от сто негови читатели може да проследи тънкостта на неговата логика или да запази равновесие сред философското му жонгльорство. Но всеки ще запомни оглушителни фрази като „Има само един инструмент за водене на войната – сражението“. В случая едва ли би могло да има по-опасна препоръка. Но за нещастие нито един друг германски военен теоретик, макар и не от този калибър, не е писал нещо за 1812 година.

Хитлер обяснява също на Борман, че е бил винаги против войната на два фронта, но се е убедил, че планът му за нашествие във Великобритания е ненадежден. Единственият шанс сега е във възможността да се изпреварят събитията и да се отнеме инициативата от англичаните. В последна сметка и Клаузевиц посочва, че е необходимо конфликтът „да се доведе до крайния му изход преди да настъпят по-лоши времена или поне да се действа непрекъснато, за да се печели някакво предимство“. Логично е предположението за ненавистта на руснаците към сталинизма, „ако не са вече апатичните крепостни роби“. Има основания и да се смята, че колкото обширна да е страната, тя е безкрайно по-централизирана, отколкото през 1812 година и от един добре насочен удар би се разпаднала бързо. Проблемите, свързани с разстоянията и разтегнатите комуникации, не представляват особена трудност за съвременния автомобилен, железопътен и въздушен транспорт.

В дневника си от 16 юни 1941 година Гьобелс обяснява по-подробно причините, които подтикват фюрера да нападне Съветския съюз: „Москва възнамерява да стои вън от войната, докато Европа се изтощи и обезкърви. След това Сталин ще тръгне да большевизира Европа... Русия би ни нападнала, ако сме слаби и тогава ще трябва да се бием на два фронта. Ние ще избегнем това, като поемем инициати-

вата със съкрушителен удар. Само след победата можем да се надяваме, че гърбът ни е защитен. Аз смятам, че боеспособността на руснаците е по-слаба, отколкото мисли Фюрерът." Гьобелс добавя, че Съветският съюз е необходимо да бъде разбит преди Германия да започне решителната атака срещу Великобритания с масово използване на авиацията. „Болшеvizмът трябва да бъде разгромен и с това Англия ще загуби последния си възможен съюзник на Европейския континент.“

Независимо от дълго подготвяните планове за завладяването на Източна Европа и шумно прокламираната ненавист към Съветския съюз, Хитлер също като Императора има моменти, в които изпитва сериозна тревога. Гьобелс пише, че в дните преди обявяването на войната срещу Русия, той живее „в неопишимо напрежение“, но в самото навечерие отбелязва в дневника си: „Решението вече е близко и Фюрерът, изглежда, е изоставил страховете си.“

Много малко са хората, които се досещат за истинските намерения на Хитлер към Съветския съюз. Хитлер не се доверява никому. Само веднъж, провокиран от външната политика на Сталин той се провиква, че мисията на неговия живот е войната със Съветския съюз. Но въпреки това, както и Гьобелс забелязва, той наистина се страхува неимоверно много от перспективата за война на два фронта. Имало е моменти, в които се е надявал, че руснаците ще му помогнат да съкруши Великобритания. Едва някъде през юли 1940 той за пръв път споменава пред висшите офицери на Вермахта, че през пролетта на идната година замисля настъпателна кампания срещу Русия, с която иска напълно да унищожи Съветския съюз. Безпокойството на Хитлер от неотдавнашните действия на Сталин е обяснимо. Русия не само поглъща Източна Полша, но през юни 1940 година се възползва от войната на Германия срещу Франция, за да откъсне от Румъния Бесарабия и Северна Буковина. Това изпълва със сериозна тревога Фюрера, тъй като застрашава снабдяването му с нефт. Русия е хвърлила око и на Финландия, откъдето взема никел. Хитлер настанява свои войскове части в Румъния под формата на „военни съветници“ и във Финландия под претекст, че осигуряват пътя за Норвегия.

Неочаквано Франко му създава сериозни проблеми. Испанският каудило отказва да разреши на германските войски да минат през страната му и с това проваля немския

план за атака на Гибралтар. През ноември 1940 година Фюрерът предлага на Съветския съюз да се присъедини към Тристранния пакт, сключен между Германия, Италия и Япония, като в замяна му предоставя Цариград с Галиполи и Персия. Но руснаците искат твърде много – галеч повече от това, което ми се предлага. Те настояват допълнително да им се дадат бази в България, да се обявят Финландия, Румъния и Турция в сферата на техните интереси, да получат морска база в Дания. Претенциите им са и за арабските и персийските петролни полета. Като капак на всичко те поставят условието германските войски да се оттеглят незабавно от Румъния и Финландия.

Съветската алчност окончателно затвърждава решението на Хитлер. На 18 декември 1940 година той издава Директива № 21, „Операция Барбароса“. Крайната цел, която се посочва в нея, е „да се издигне бариера пред Азиатска Русия по главната линия Волга-Архангелск“. „Оцелелите индустриални райони в Русия могат да бъдат унищожени по-късно от авиацията, ако е необходимо“. (Съветският съюз отвъд Урал според Директивата става част от японската империя.) Операцията трябва да започне на 15 май 1941 година, но е отсрочена заради югославската и гръцката кампания. (Знаейки за дългото пребиваване на Императора в Дрезден и Вилно, което отлага началото на военните действия през 1812 и води до поражението, Фюрерът нарежда на „уважавани историци“ да опровергаят публично този факт и да обявят, че всъщност Наполеон е тръгнал само един ден след войските си.) Когато германските сили прекосяват съветската граница на 23* юни, съветската армия е напълно изненадана от нападението, макар че западните държави са правили опити да предупредят Сталин. Когато немският посланик в Москва граф фон Шуленбург връчва нотата за обявяването на войната, Молотов пита: „С какво заслужихме това?“ В същото време три групи армии вече настъпват на един фронт от близо 3000 километра. Централната група, под командата на маршал фон Бок си пробива път към Москва с 930 танка. Фелдмаршал фон Рундщедт се насочва към Краков и Курск със 750 танка, а на североизток фелдмаршал фон Лееб атакува към Ленинград с 570. Настъпващите от север финландски части трябва да се съединят с войските на Лееб.

* Авторът греша, нападението почва на 22 юни, призори - Б. пр.

Отношенията между Хитлер и човека, който ръководи „Барбароса“, в никакъв случай не могат да се нарекат гладки. Главнокомандващият фелдмаршал фон Браухич се смята за висш съветник по военните въпроси на държавния глава, а Фюрерът се държи с него като с подчинен, който трябва просто да изпълнява нарежданията му. Нещата се усложняват още повече от противоречивия характер на Браухич – той е едновременно много умен и крайно предпазлив, неуверен в решенията си и извънредно упорит. Военните му възгледи са изградени от Първата световна война и той, естествено, има склонност към позиционните действия. Такива разбирания споделят и командващите на трите групи армии Рундщедт, Бок и Лееб, които също клонят към шейсетте. Лееб е баварски благородник, експерт в областта на отбранителната стратегия, който се е ужасявал дори от мисълта за война с Русия. Йохан Попиц го нарича „почти вкаменелост“. Генерал Халдер, началникът на Генералния щаб, има много съмнения в държавническите и военни способности на Хитлер и тайно го ненавижда. С педантична точност той изпълнява плана „Барбароса“ и смята, че неговата единствена и крайна цел е превземането на Москва. Казано най-общо, в началото на войната висшият ръководен състав на Вермахта (с изключение на Рундщедт) не работи в пълно съгласие с фюрера. Това става по-късно, когато начело застават хора като Молд и Шьорнер. Има основание да се смята, че конфликтите между Хитлер и Върховното командване са причина за много от неуспехите и в последна сметка за поражението във войната.

За разлика от Генералния си щаб, Фюрерът не е определил Москва като главна цел на военните действия. „Само напълно закосвенели мозъци, които живеят с идеите на миналите столетия, могат да възприемат превземането на столицата като цел, заслужаваща внимание.“ Той заявява на група генерали през август 1941 година, че дори да са чели Клаузевиц, не разбират принципите на военната наука. „Аз също съм чел Клаузевиц и помня неговата аксиома: Първо унищожих армията на неприятеля, и след това окупирай столицата му“. Наистина, Москва не представлява важна цел сама по себе си. Ако обстоятелствата се бяха стекли другояче през 1941 година, той би могъл да изпълни главните си стратегически задачи: освен превземането на Ленинград да откъсне Русия от нейните кавказки петролни кладенци,

от украинската ѝ житница и от промишлеността в Донецкия басейн.

Войските на германците и техните съюзници, нахлули в Русия, наброяват общо три милиона души – 118 пехотни дивизии, 19 бронирани дивизии и 15 моторизирани. Срещу тях стоят 178 дивизии, от които 40 моторизирани и 20 кавалерийски. Немските 3550 танка срещат 10 000 руски танка, от които 2000 са отлични, но другите са твърде стар модел. На книга 3350 самолета на Luftwaffe са значително по-малко на брой от 12 000 на Червената армия, но съветските самолети отстъпват твърде много в техническо отношение. Три съществени слабости парализират действията на руснаците в началото на войната. Първо, те нямат добре организирано военно разузнаване. Второ, разположили са трите групи армии една зад друга – най-задната на около 350 километра от границата. Трето, офицерският им корпус е деморализиран – в чистките между 1936 и 1938 година са избити повече генерали и полковници, отколкото през цялата война.

Не може да не се отбележи, че на германските войски изрично е заповядано да действат с най-груба бруталност. Женевската конвенция не се прилага. Предалите се или заловени руснаци не само не се третират като военнопленници, но комисарите трябва да бъдат „разстрелвани на място“ според една заповед на Германското командване от 6 юни. В специално приложение към Директива № 33 на фюрера се обяснява на германските войници, че ще могат да държат в подчинение обширни територии само ако „наложат такъв терор, който да откаже населението от всякаква мисъл за съпротива“.

В първите дни германците помитат всичко пред себе си си. За малко повече от седмица те пленяват 150 000 души, 600 оръдия и 1200 танка. Генерал Халдер, закоравял песимист, пише в дневника си на 3 юли: „Не е пресилено да се каже, че още в първите две седмици войната срещу Русия е спечелена“. Рундщедт нахлува в Курск през септември, а целият Кримски полуостров (с изключение на Севастопол) пада в ръцете на германците до средата на ноември.

Но Лееб е спрял в Естония. Хитлер заповядва на Бок в центъра, независимо от протестите му, да изпрати бронирани части от своя западен и северен фланг в помощ на Рундщедт и Лееб. Това задържа Бок в Смоленск около два месеца. Решението на Фюрера е критикувано, но по всяка

Вероятност е правилно. Бок се нуждае от време, за да презгледва и ремонтира танковете си, докато подкреплението позволява на Рундщедт да постигне изумителни успехи – руснаците са напълно изненадани, защото атаката идва от неочаквана посока и с необикновена сила. На север Лееб също се придвижва напред и завладява Шлиселбург, което отваря пътя към Ленинград. Настъплението обаче е прекратено и се започва втората руска столица да бъде обградена и изолирана. Никои не взема под внимание, че тя е почти превзета. Бронирани части са върнати на Бок, за да поднови действията си към Москва, наречени „Операция Тайфун“ в края на септември. Сега той има 2000 танка, а пред него стои почти единствено пехота.

Въпреки успехите, германските загуби към 8 октомври възлизат на около половин милион души – повече, отколкото всички жертви, дадени между септември 1939 година и започването на „Операция Барбароса“ през юни 1941. Есенните дъждове по това време вече превръщат неасфалтираните руски пътища в реки от кал, танковете затъват, снабдяването се затруднява изключително много – както през 1812 година складовете не могат да се придвижат по-напред от Смоленск. Настъплението на Бок и централната група армии обаче продължава. Обградени са и ликвидирани две големи съветски съединения при Вязма и Брянск, взети са в края на октомври още 600 000 пленници. Руското правителство напуска Москва, където избухват и вълнения. Но Сталин остава в столицата и поверява на генерал Жуков нейната отбрана. Както Императорът, така и Фюрерът, и всички – вероятно и повечето от осведомените за положението руснаци – смятат, че Русия ще рухне едновременно с падането на Москва, центъра на нейната нервна система. Бок започва решителния, както той го нарича, удар на 15 ноември от позиции, които в някои пунктове са на 50-60 километра от московските предградия. По това време обаче дъждовете преминават в сняг, става много студено. Бок хвърля неразумно в боя бронирани части и много от танковете бързо се повреждат или излизат от строя. „Операция Тайфун“ постепенно се задъхва, макар че някои съединения стигат на тридесет километра от Москва. Гудериан предприема по заповед на Бок яростна атака, но от 600 танка през дълбоките снегове успяват да минат едва 50. Температурите падат до 35 градуса под нулата, не могат

да действуват и повечето от оръдията. На 5 декември Бок разполага всички свои части за отбрана.

Германското командване изчислява жертвите си вече на три милиона души – убити, ранени, болни, замръзнали. Снегът е убил повече хора от противника, ранените замръзват и умират в болничните си легла. Войските нямат необходимото зимно облекло, защото Хитлер им е обещал, че ще се върнат за Коледа у дома си. Есенната кал се е стегнала в твърда като камък земя, дъждовете са се превърнали в страхотни снежни виелици. При тези температури маслото замръзва в двигателите и камионите и танковете не тръгват, докато под тях не се запали огън. Даже наблюдателните уреди стават неизползваеми. Загубват от глад, както в дните на Наполеон, почти всички коне. (Рядко се взема под внимание колко голяма е била зависимостта на Вермахта от конния транспорт – по-специално в обозите.)

Руснаците, които знаят как да се справят с такива условия, контраатакуват. Войски в бели маскировъчни дрехи и качени на ски – много от тях прехвърлени от Сибир – разбиват десетки немски части по разгърнатия на хиляда и петстотин километра фронт. Казаци, които носят фуража със себе си, действат както през 1812 година, прерязват съобщителни и продоволствени пътища, внасят паника и проникват почти до Смоленск. Често е невъзможно да се стреля със замръзнало оръжие или да се приготви храна, от студа хората губят ръце, крака, уши, носове.

За отстъпление без заповед от Главното командване на Вермахта командващите на трите групи армии са освободени от длъжностите си. Общо около 50 висши офицери загубват своите постове. Браухич, който от тревога получава сърдечна криза, е отстранен на 19 декември и в същия ден Хитлер се самообявява за главнокомандващ. Към средата на декември Гудериан е принуден да отстъпи около 80 километра от първоначалните си позиции, като се оправдава с понесените тежки загуби и твърди, че хората му са направили „всичко, което е по силите им“. Той е освободен моментално. Хитлер издава заповед, с която забранява категорично каквото и да е отстъпление и изисква фронтовата линия да се задържи на всяка цена. Генерал Йодл е възхитен от тази заповед – в противен случай според него Вермахтът би претърпял трагедията на Великата армия. Заели „таралежови“ позиции около градо-

ве-крепости като Курск, Таганрог и Новгород, немските войски успешно отблъскват атаките на противника, като се оставят да ги обхожда. Те се снабдяват по въздуха, поддържат помежду си радиовръзка и взаимно си помагат. През януари 1942 контранастъплението на Червената армия отслабва и спира. Тя също е дала десетки хиляди жертви, както Кутузов загубва три четвърти от войската си през 1812. Освен това фронтът се е разширил много, някои руски съединения са излезли напред и позициите им могат успешно да бъдат контраатакувани.

Провалът на действията, които целят да се превземе Москва, се приписва от някои автори на Хитлер. Често го сравняват с истеричен шофьор, оставен на задната седалка. Халдер, началник на Генералния щаб, се оплаква от неговите постоянни интервенции, които той, педантичният професионалист, възприема като лична обида. След войната в книгата си „Хитлер като военачалник“ той по същество отрича способностите на фюрера във военното дело. От своя страна Хитлер е убеден, че неговите генерали го предават. Лидл Харт разпределя вината по равно. Той смята, че „най-фаталната причина са споровете през месец август между Хитлер и неговите високоставени генерали за по-нататъшния ход на военните действия; изгубва се не само изключително ценно време, но настъпва учудваща обърканост на най-високо равнище в Германското командване“.

Освен това Лидл Харт твърди, че „Барбароса“ не успява само защото движението на германската армия става изцяло с моторни превозни средства, а не се използва и железопътният транспорт. По разкаляните есенни пътища на Русия камионите с гориво, муниции и храна не могат да следват танковете. „Ако бронираните части бяха снабдявани чрез железопътния транспорт те щяха да стигнат до жизнено важните центрове на Русия още през есенните месеци независимо от калта.“ Той подчертава, че ако Съветският съюз имаше пътищата на Франция или дори Югославия, щеше да бъде прегазен също толкова бързо и оцеляването му безспорно се дължи на „дългия период на примитивност“, в който е живял. Лидл Харт посочва още един фактор за неуспеха: германците подценяват огромния резерв от войски, с които разполагат руснаците. Още в средата на август Халдер записва в дневника си: „Ние

изчислявахме силите им на 200 дивизии, а вече установихме 360”.

Без съмнение, важна причина за провала на операцията е и липсата на добри отношения между Хитлер и генералите, за което вече се спомена.

Мненията за качествата на Хитлер като военен винаги ще бъдат противоречиви, но определено трябва да се изтъкне, че той се справя с критичното положение през декември по-добре от своите генерали. Командирите на трите групи армии, всички значително над средната възраст, не само са по-чувствителни към студа, но имат и възможността да видят непосредствено, със собствените си очи, състоянието на своите войски. Като хора, способни да съчувстват, те са наистина потресени от ужасяващо ниските температури и страданията, които понасят войниците им. В същото време Хитлер, с изключение на едно кратко пребиваване в Мариупол, прекарва този период в Германия и няма достатъчна представа за действителността. По-късно той казва на Шпеер: „Знаех, че всяко отстъпление би означавало да ни сполети поражението на Наполеон”. Както Императорът, и той остава напълно безразличен към съдбата на хората, които са на бойното поле.

Според Клаузевиц е опасно да се атакува опитен противник, когато е зает добри позиции, дори ако нападателят е специално екипиран и подготвен за такова действие. Хитлер по всяка вероятност е информиран, че войниците му се увиват с вестници под куртките и панталоните, че нямат зимно облекло и се навличат с чували, но той се интересува единствено от качеството на въоръжението им и от редовното им снабдяване с муниции по въздуха. Въпреки всичко, той е убеден в тяхната боеспособност и в готовността им да отблъснат контраатаките на противника.

До края на своя живот Наполеон смята за най-блестяща кампанията си от 1812 година, макар че преди да прекоси Березина се е провикнал: „Така е, когато човек прави грешка след грешка”. Всъщност факторът, който проваля Наполеон, не е нито зимата, нито подпалването на Москва, а запазването на руската армия. Ако в този смисъл решение-

то на Императора да напусне руската столица не може да се приеме като проява на неговия военен талант, по мнението на много автори заповедта на Фюрера да се задържи фронтът, въпреки нечовешките условия, е безспорно един от неговите звездни мигове. Генерал Типелскрих, който е враждебно настроен към Хитлер, твърди, че заповедта да не се отстъпва е „единственото му велико решение“. Той продължава: „В тези критични моменти войските си спомняха какво са слушали за оттеглянето на Наполеон от Москва и за последвалата трагедия на армията му. Това им влияеше много и всяко наше отстъпление бързо би прераснало в паническо бягство“. Хитлер наистина спасява германската армия от съдбата, сполетяла френската, макар че има предимството, за разлика от Императора, да снабдява войските си по въздуха.

Но по-важна е една съществена прилика между дватама в този момент. Нито един от тях не помисля да ограничи своите загуби в по-нататъшните си действия или поне частично да признае своя неуспех. Наполеон упорито отказва да върне територии или да се оттегли от Германия, Фюрерът никога – дори през 1944 година – не обсъжда възможността да възстанови руските граници отпреди „Операция Барбароса“. Наполеон и Хитлер не могат да правят разумни компромиси и това ги води към гибел.

КОНТИНЕНТАЛНАТА БЛОКАДА – КРЕПОСТТА ЕВРОПА

Той започна да вярва, че има нещо свръхчовешко в неговите способности, че стои над всички и всякакви закони... Той се самообожестви и очакваше човечеството не просто да му се подчинява, а да му се възхищава и да се прекланя пред неговите дяволски действия.

ЛОКХЪРТ,

„История на Наполеон Бонапарт“, 1829

Но Германия ... ще бъде истинска Германия само ако се разгърне в цяла Европа. Ние ще загинем, ако нямаме власт над Европа. Германия – това е Европа.

ХИТЛЕР пред РАУШНИНГ,

август 1932 година

Мечтата за единна европейска държава вълнува умовете още от древността. Карл Велики възстановява Римската империя, германците поддържат образа ѝ до

деветнадесетото столетие. Наполеон и Хитлер успяват да обединят Европа до известна степен. През пролетта на 1945 година, по време на кошмарния си разгром, Фюрерът смята себе си за „последния шанс на Европа“ и допълва: „Тя не би могла да бъде завладяна само с чар или с убеждаване – трябваше да я похитя“.

В известен смисъл Императорът съживява идеята за Западната империя, като обяснява претенциите си с факта, че е получил правата си на суверен направо от народа по подобие на римските императори. Неговата „Континентална система“ обхваща територия, която отговаря на централната и най-важната част от днешната Европейска общност. Франция е погълнала Белгия, Холандия, южната част на Рейнската област, германското крайбрежие на Северно море, Пиемонт, Тоскана, папските държави и Илирия. Наполеон освен това е протектор на Рейнската конфедерация, негови родственици управляват Испания и Италия като подопечни крале. Западна Полша е също васална. „Аз почнах от нищо и станах най-могъщия владетел в света“, казва Наполеон и добавя: „Европа лежи в краката ми“.

В сравнение с Наполеон, Хитлер е по-голям почитател на Карл Велики. Той вижда в него германеца. През 1942 година казва на Хитлер, че „Карл дер Гросе“ е един от най-великите мъже в историята, а неговата държава „векове наред е възприемана от народите в Европа като наследник на световната империя на Цезарите“. (На конгреса в Нюрнберг през 1935 година Хитлер е представен с думите от надписа върху меча на Карл Велики.) Идеята на Хитлер да създаде „Велика германска империя на германската нация“ предполага обединяването на всички земи, управлявани някога от Карл Велики, като към тях се прибавят териториите на Изток чак до Урал. Самият Трети райх, който Хитлер пряко ръководи, се простира на запад до Ламанш и включва Холандия, Белгия и Люксембург, а на юг стига до река Сома, обхващайки половината Бургундия. На север Фюрерът възнамерява да присъедини по-късно Дания и Норвегия.

Наполеон и Хитлер са реалисти и виждат, че им е необходим партньор, който да им помага в управлението на Европа. Отначало Наполеон се надява, че тази роля би могла да поеме Русия, но не успява да се разбере с царя и се обръща към Австрия. Хабсбургите приемат с готовност предложението за династичен съюз, който обещава взаимна изгода – Наполеон ще се присъедини към старите европейски монар-

хии, а Австрия може да се надява да получи нови територии за сметка на Русия. Хитлер също намира партньор, който го подкрепя в амбициите му за хегемония в Европа – фашистката Италия.

Създателите на Наполеоновата и на Хитлеровата империи не предвиждат експанзия извън Европа. Близко преди век Емил Буржоа публикува изследване за външната политика на Наполеон, в което твърде красноречиво твърди, че той има намерение да завладее нестабилната Отоманска империя. Според него Наполеон мечтае да отиде и по-далече. Не случайно Императорът е предричал, че „чуждо нашествие ще отнеме Индия от англичаните“. (По негово мнение индусите не са способни да се управляват, „те никога няма да пораснат, ще си останат винаги деца“.) Фюрерът също храни подобни надежди, макар не така категорично. Той започва преговори с Великия Мюфтия и проявява нескриван интерес към иракските петролни залежи. Отношението му към Индия обаче остава неопределено. Той говори пред сътрудниците си, че „индусите са единодушни в желанието си да отхвърлят британското иго. Някои от тях биха предпочели болшевиизма, други нямат нищо против да опитат с нас“.

С всеки изминат ден Императорът се превръща във все по-пълновластен диктатор. Той е изцяло опиянен от властта – не я споделя с никого, не позволява да го критикуват, не може да става дума за някаква опозиция. Трибунаът, последната съветническа институция, останала от конституцията на Сиѝс, напълно бездейства и през 1807 година преставва да съществува. Сенатът не се осмелява дори да обсъжда декретите на императора. На министрите се пречи да вземат общи решения, те са насърчавани да работят съвсем самостоятелно и да си съперничат за благоволенето на Наполеон. Хора, които изразяват резервирано отношение към неговата политика като Талейран, Фуше и Шатал, са заплашвани непрекъснато с уволнение. В резултат настъпват много често големи бъркотии и за елементарни действия са необходими двойни усилия. Но особено важно е, че още отначало Наполеон успява да създаде атмосфера на страх и недоверие. Свещеникът Сирил Джексън, който посещава Париж през 1801 година по време на Консулство-

то, пише, че „главната цел на Бонапарт е да насажда подозрение между всички и навсякъде, смятайки, че това е най-добрият начин да гържи положението в ръцете си“. С течение на годините не само Франция, но цялата Велика Империя започва да живее в страх.

„Наполеон винаги е готов да действа срещу амбициите на своите генерали или народното недоволство; В първия случай, той ги мести от един гарнизон в друг, във втория изпреварва събитията“, казва граф Шаптал, който пет години е министър на вътрешните работи. Той описва как Императорът гържи своите висши офицери на разстояние от себе си – „почти не разговаря с тях и рядко ги поздравява, макар че ги обвива с почести и имена, за да му бъдат верни“. Той добавя, че Наполеон има привърженици, които не обича и не им вярва. „Недоверчив по природа, той изисква от тях сякаш подчинение и гържи да изпълняват заповедите му незабавно и безпрекословно. Тези хора са най-опасни, защото тяхната първа реакция при някаква заплаха е ужасна“.

„Добродетелта, приятелството, вярата в бога, ентузиазмът бяха според неговия любим израз „вечните врагове на европееца“ – пише мадам дьо Стал. Той възприема хората като „предмети, а не като близки човешки същества“. Според Метерних Императорът е твърдо убеден, че „в обществения живот всеки се ръководи от собствените си интереси.“

„Ние бяхме роби на този ужасен човек“ – се оплаква Декре, министър на флотата. – „Той владееше нашето съзнание и ни гържеше понякога с желязна ръка, понякога с кадифена ръкавица. Никои не знаеше какво ще му се случи от днес до утре и затова не можеше да му се изплъзнеш. Когато хванеше веднъж някого, той вече не го изпускате“.

При сравнението на Наполеон с Хитлер особено полезно е описанието, което дава на Императора Иполит Тен (1828-1893). Един от забравените „велики умове“ на Франция от деветнадесетото столетие, той се цитира, но рядко се чете. На левите сили не се харесва, защото отрича революцията, а десницата не може да му прости, че осъжда Императора. По общо признание той е чудак. (В своята „История на английската литература“ твърди, че краката на англичаните са станали дълги, защото е трябвало да се справят с тресавищата в своята страна.) Но въпреки това портретът, който дава на Наполеон в „Произходът на

съвременна Франция“, не е неправдоподобен. Той го описва като човек, завладян от злите сили, като чужденец, който в най-голяма степен е аморален егоист. Мечтата му да управлява Европа донеся на французите големи страдания.

„В своята страна той иска не само неоспорван контрол над цялата изпълнителна и законодателна власт, но нещо повече, стреми се да унищожи всеки морален авторитет, да задуши общественото мнение и да изолира всяка индивидуалност. Така систематично бива разрушавана още в зародиш всяка инициатива – в сферата на духовното, на религията, образованието, благотворителността, литературата, на местното или областно управление – която в момента или в бъдеще би могла да обедини хората срещу него, или дори да ги привлече завинаги на негова страна. Добър тактик, Наполеон старателно пази тила си – по време на битките за завладяването на Европа той е сигурен, че никой във Франция не може да го свали, защото никога враждебните елементи не биха събрали достатъчно сили срещу него.“

Коментирайки тези речове, Гейл пише през 40-те години, че днешните читатели ще открият приликите между Хитлер и Наполеон. Една от най-важните е посоченият от Иполит Тен стремеж на Наполеоновия режим „да смаже напълно индивидуалността на човека или на група другояче мислещи хора, да ликвидира местното самоуправление, да не допуска нови инициативи и нови политически цели“. (Трябва да се посочи, че Гейл изтъква тези оценки на Иполит Тен, макар че изобщо не споделя неговата интерпретация на Наполеон.)

Императорът не може ни най-малко да бъде подозиран, че споделя „расовата“ псевдофилософия, която вдъхновява Хитлер в изграждането на имперския Трети райх. Единственото вдъхновение, което движи Наполеон, не е нищо друго освен мания за величие. Но въпреки това той проектира в някои райони на Европа – например в Южна Италия – да изпрати френски заселници, които да получат благороднически титли и да управляват областта. Създаването на нова аристокрация във Франция несъмнено е също негова идея. Това става най-често чрез смесени бракове между стари френски благороднически фамилии и хора със скромен произход, които са заслужили с подвизите си благоволенето на Императора. Министърът на полицията лично изготвя списъка на подходящите момичета от благороднически

семејства, в които са посочени физическите им данни, интелигентноста и образованието им. Голям број от тях са принуждавани насила да се омъжат за „новите хора“, както Наполеон нарича своите любимци. Откриват се много училища като Френската политехника, новите „лицеи“ и Императорският универзитет, които внедряват в сознанието на потомците си имперски принципи. („Ако човек не е научен още от детските си години да бѣде републиканец или монархист, неверник или вярващ, в државата никога няма да се изгради еднина нация.“) Среќу новите средни училища обаче има сериозна съпротива от родителите, които не одобряват полувоенните начала на обучението. Тен пише, че атмосферата там е почти „казармена“. През 1808 година Наполеон изготвя още едн списък – нај-известните семејства от благородническите крѳгове и тежката буржоазия трѳбва да изпраќат синовете си във военната академия „Сен Сир“.

Ако Тен правилно тѳлкува фактите, новата образователна система на Наполеон води към общество, което безспорно е предшественик на характерниот за двадесети век тоталитаризъм: „Още от нај-ранна възраст обучението е системно, продѳлжително и неотклонно; използват се всички методи – уроци, примери, практически упражненија – за да се запечатат в младите умове известни принципи, да се моделира сознанието на подрастващите изцяло в рамките на „националната доктрина“, едн социален и политически катехизис, којто изисква преди всичко фанатично подчинение, искрена вярност и готовност за саможертва в името на Императора“.

Всеки ще си помисли, че Фюрерът е чел Иполит Тен.

Но независимо от всичко, режимът на Наполеон има широка поддрѳжка. Твѳрде дълго време народът се радва на материално благополучие, а освен това не може да се каже, че французите са напълно равнодушни към идејта да станат господари на Европа. Тѳј като сраженията са се водили далече от френската територија, те не са изпитали истинската тежест на войните. Има, разбира се, и елемент на примирение със съществуващите обстоятелства, поне до 1813 година. Императорът използва придобивките на револуцијата, но не ѳ слага крај (както понекогаш претендира). Много от обществените въпроси оставаат нерешени и оплетени. Поради това голямата част от французите все по-определено предпочитат едн монолитен авторитет

пред мъчителната несигурност на следреволюционното време. Няма съмнение, че много от хората, които приемат Империята, тайно копнеят за реставрация на Бурбоните или за република, но не искат това да стане с гражданска война – единствения начин, с който подобна промяна може да се осъществи.

Имперска Франция е не по-малко полицейска държава от нацистка Германия. Заглавието и съдържанието на „Една тъмна афера“, роман от Балзак за политическите преследвания в дните на империята, сякаш предвещава декрета „Нощ и мъгла“ от 1941 година, който дава право да се ликвидира без следа всеки заподозрян в неприязън към хитлеристката власт.

Нямат брой почитателите на Наполеон, които се възхищават от законите, събрани от него в така наречения Наполеонов кодекс. В действителност този кодекс увенчава почти едновековния труд на мнозина специалисти по право и е започнат по времето на Людовик XIV, който е истинският му вдъхновител. „Модерният Юстиниан“ го поправя по свой вкус. На Фюрера изобщо не се налага да създава нови закони, Германия разполага с чудесен правен кодекс, който почти без промени е в сила и до днес във Федералната република.

По време на империята полицейският режим е по-тежък, отколкото при Консулството. Савари доказва, че има много по-тежка ръка от изтънчения Фуше. Новата администрация с голямо старание провежда всички репресивни мерки. Десницата, единствената опозиция, която е останала, замлъква напълно. След смъртта на Кадугал в 1804 година роялистите нямат смелостта да организират нови заговори и дейността им се ограничава със салонни клюки. Само набожните католици между тях изразяват все по-голямото си недоволство от лошото отношение на Наполеон към папата. Не може обаче да се отрече сериозната, макар и мълчалива съпротива на Талејран и Фуше. Двамата ясно виждат, че прекомерните амбиции на Императора могат да разрушат създадения от него режим. В тяхното поведение като във фокус се отразяват чувствата на новата аристокрация, която почва да се безпокои за своите богатства. Но заслужава да се отбележи, че никой не предприема каквото и да е предизвикателно действие до края на Наполеон, като се изключи трагикомичния опит на генерал Мале.

Цензурата задушава всичко. В Париж, и то не винаги, са разрешени само четири вестника (през 1799 година са седемдесет и три). Всеки от тях се чете от министъра на полицията преди да се отпечата, макар че повечето от публикуваните материали се дават от официалните власти. Това понякога върши и самият Наполеон. След 1802 година е забранено разпространението на всички британски вестници. „Ако пресата не се цензурира, не бих се задържал на власт“, казва не на шега Императорът. От 1800 година се налага цензура и на театралните пиеси, броят на театрите е сведен до осем в 1807 година. Разпространителите на книги нямат право да продават произведения, които не са престояли при цензорите поне седмица. През 1810 държавата поставя под контрол книжарниците и печатниците – книжните магазини в Париж са ограничени до 60 и са редовно проверявани от полицията. Печатарите трябва задължително да положат клетва, че няма да печатат нищо, което е насочено срещу интересите на държавата. В пощите се създават отдели, където писмата се задържат и преглеждат. Правят се всички усилия да се повлияе на интелектуалния живот. Наполеон не харесва недостойните за доверие представители на интелигенцията и не веднъж ги нарича „метафизици“, „идеолози“ и „вредители“. През 1803 година Факултетът за хуманитарни и точни науки в Париж е затворен. Бележката на Императора, че министърът на вътрешните работи трябва да направи нещо, за да предотврати упадъка на литературата разкрива схващанията му и е трудно да се отхвърли мнението на мадам дьо Стал, че Наполеон се интересува от писателите дотолкова, доколкото те увековечават неговата слава. От друга страна, не може да не се признае, че той ентусиазирано подкрепя класическия френски театър и актьори като Талма, взема под свое покровителство модерни за времето си композитори като Чимароза и Паузиело. Книгите на Шатобриан, известен враг на режима; е разрешено да се отпечатват, ако в тях няма нищо политическо; властите са принудени да се съобразяват, че преследването на толкова популярен писател не би останало без неприятни последствия.

Наполеон успява да си осигури сериозна подкрепа от страна на църквата, убеждавайки френските духовници да призовават в своите проповеди селяните да не бягат от задължителната военна служба. И все пак Наполеон никога не постига абсолютна власт върху католическата инсти-

туция, макар че според неговите думи иска да направи Париж „метрополия на католицизма, център и водач на вярващите, както е в сферата на политиката“.

По време на разногласията с папа Пий VII през 1806 година, Наполеон декларира: „Ако папата иска да осъществи намеренията си, той би трябвало да вижда в мен Карл Велики – като него аз обединих короните на Франция и на Ломбардия“. Няма съмнение, че той мисли след победата над Русия и подчиняването на цяла Европа да покори накрая и църквата. Непрекъснато той настоява папата да бъде винаги на негово разположение, да отговаря на всяко негово повикване. „Аз можех да стана най-главното лице в църковната йерархия, защото тя беше в ръцете ми“, пише Наполеон на остров Света Елена. В неговите планове е да създаде византийски тип връзка между светската и духовната власт, като за папата се предвижда ролята на послушен патриарх. Но Пий VII, който е готов да помири католическата вяра с революцията и цитира дори Русо в проповедите си, категорично не приема подобна идея. Той отказва да съдействува на Континенталната блокада и Наполеон в 1808 година окупира папските държави, а през май следващата година анексира и Рим под претекст, че някога е бил част от империята на Карл Велики. Папата отлъчва Императора от църквата, след което незабавно е арестуван и затворен в Савона. През 1811 година той подписва конкордат (диктуван от Наполеон), но се смята, че прави това под въздействието на морфин, даден му като успокоително, защото твърде скоро се отказва от документа. Поставянето му под строг надзор във Фонтенбло през 1812 година също не сломява неговата съпротива. Само необикновената твърдост на вече стария духовен глава на католическата църква попречва на Наполеон през 1813 година да премести Светия престол в Париж или Авиньон. (Почти невероятен е фактът, че през 1817 година същият Пий VII се обръща с призив към съюзниците да освободят неговия мъчител от Света Елена.) Като последица от конфликтите между Наполеон и папата много вярващи започват след 1809 година да смятат Императора за враг на християнството. Някои духовници дори открито осъждат от църковния амвон войниците, които той води.

Католическата опозиция намира отчасти опора в недоволството от „философстванията“ (както католиците ги наричат) на Волтер и Русо. Боналд пише през 1796 година, че

терорът се спотайва зад елегантното многословие на Просвещението, както чумата често се крие в угващите от Изтока подправки. Очевидно идеалите, провъзгласявани в младите години на Императора, вече излизат от мода.

Режимът безспорно се отличава с импозантност, в която обаче има немалко безвкусица. В Париж сред многото други забележителности е изградена Триумфалната арка, Борсата, храмът „Маглената“ („Храма на славата“) и Огдон, както и такива елегантни улици като „Рю гьо Риволи“, „Рю де ла пе“ и „Рю Суфло“. Лувърът е обновен, конете от „Сент Марко“ във Венеция са поставени в Тюйлери, а колоната – на площад „Вандом“. Между не така показните нови сгради са кланицата и градските хамбари, които гарантират евтина храна на работниците от столицата. Императорът възнамерява да строи много повече – предвижда обширен нов „Дворец на Римския крал“, който да бъде по-голям от Люксембургския, както и нова сграда за операта. Организирант се блестящи военни паради. За разлика от тях гворцовите спектакли безпогрешно издават елементарността на техните създатели.

Императорската гвардия – Старата гвардия, Средната и Младата – се състоят от най-преданите защитници на режима и на неговия архитект. Наполеон подбира хората си с изключително внимание, знае всичко за тях, грижи се за повишението и заплатите им, разжалва ги, когато се провинят. Той язди пред техните редици по безбройните бойни полета и тържествените паради под звуците на енергичния, макар и шумен марш, наречен „Да вървим напред“. Наполеон често си го тананика, защото го смята марш на победата.

Необходимо е да се изтъкне, че имперска Франция е изумително добре организирана за война по стандартите на времето, дори по-добре, отколкото нацистка Германия. Със забележителна изобретателност тя се справя с икономическите затруднения, които възникват от блокадата срещу Великобритания. Прекъснатите доставки на захарна тръстика от Западноиндийските колонии се компенсират от захарно цвекло, което започва да се отглежда във Франция. Липсата на гървен материал от балтийските държави за направата на дългите корабни мачти се преодолява с изобретяването на мачти, съставени от няколко части. Военната индустрия цъфти, защото работниците в нея са освободени от военна повинност. Само през 1806

година са произведени 270 000 броя различни видове оръжия. Независимо че големите атлантически пристанища като Нант и Бордо са сериозно засегнати от намаления търговски обмен, в тях необикновено бързо се разгръща индустриалното производство, с изключение на тъкачниците за памучни платове, които зависят изцяло от вноса. Недостигът от стоки се запълва до известна степен от все по-широка контрабандна дейност, към която властите проявяват голяма търпимост. Главните затруднения са в селата. По-голямата част от мъжете са в армията, няма кой да работи и селските жени са принудени дори да орат. През 1809 година Императорът се опитва да подобри положението с чуждестранна работна сила, като използва австрийските военнопленници, но в твърде ограничен размер. Колкото и усилия да полага Франция, не може да се отрече, че тя страда от усмирителната риза, която английската кралска флота ѝ е надянала. Само пиратски кораби и контрабандисти успяват с героични действия да стигнат до френските брегове.

През всички тези години във Франция все пак има относително благоденствие, французите живеят със самочувствието, че са най-могъщата нация в света и се гордеят искрено с подвизите на Великата армия, която превзема всички европейски столици. Но заедно с това постепенно се зараждат и все повече завладяват обществото нови, твърде сериозни и обезпокоителни тенденции. Не става дума за корупцията и подкупите (всички вече са натрупали огромни богатства, от императорското семейство и Талейран, до най-обикновения армейски доставчик), а за явления, при които атмосферата на несигурност се свързва със засилването на репресиите. Новите аристократи вече определено се страхуват от авантюрите на Наполеон, защото не се съмняват, че неговата власт ще рухне в момента, когато военното щастие му изневери. Във връзка с това режимът не се чувства достатъчно сигурен и полицията почва да се меси във всичко и навсякъде. Разпръсват се най-безобидни събирания на хора, има строг полицейски час. Издават се учудващи наредби, като например забраната да се свири с ловджийски рог в кръчмите или изискването на специален документ от жените, които са облекли мъжки грехи. Улиците гъмжат от агент-провокатори, които нарочно предизвикват безредици, за да открият недоволните от режима.

Те биват арестувани обикновено през нощта, брутално разпитвани, затваряни или екзекутирани.

В същото време императорът съзнателно глези работниците в Париж, защото усеща безпокойство при спомена за Революцията, която е преживял на младини. Но и те жестоко страдат от непрекъснато обявяваните набори в армията, от кръвния данък, както са го наричали. Синовете на богатите имат възможност да се откупят срещу сума, която надвишава десетократно едногодишната работническа заплата. Около 9% от включените в наборните списъци постъпват именно така. По-малко ощастливените от съдбата младежи си режат пръстите или дори си вадят очите, за да избегнат военната служба. Дезертърите са издирвани от жандармерията и само през 1812 година броят на заловените достига 60 000 души. Много от тях се крият в горите или по мазетата, а семействата им плащат тежки глоби за бягството им. Шатобриан описва как цели села с отчаяни викове протестират пред залепените списъци с новобранци, как бащите се вземат за заложенници, когато синовете им не са се явили на сборния пункт. Той описва също как „случайните минувачи се събират на тълпи пред дългите списъци на осъдените на смърт и като обезумели търсят имената на свои деца, братя, приятели и съседи“. От 1813 година императорът започва да събира набори от мъже над 60-те и юноши под 15-годишна възраст. Те служат в полка, който носи името на Мария Луиза, императрицата. За тях Наполеон веднъж казва, че „единственото, което могат да правят, е да пълнят болниците и да лежат край пътищата“.

Проблем за страната са не само дезертърите, но и войниците, които изпълняват своя дълг в армията. Париж и всеки по-голям френски град гъмжи от шумни, перчещи се и буйстващи военни, предимно кавалеристи. Почти непрекъснато пияни, те се бият помежду си, нападат гражданите, разбиват магазините, задирят жените. Далече не всеки във Франция се е възхищавал от прекрасните униформи на Великата армия.

В завладените територии положението е, разбира се, много по-лошо. За да се усмирят недоволните от френската окупация първоначално се използва общо груба сила, а след това с отделни прояви на добре пресметната жестокост населението се държи в безпрекословно подчинение. Наполеон се радва на всяко предизвикателство срещу него,

защото то му дава възможност да открива неприятелите си и да смазва тяхната съпротива. Въстанието в Магрид през 1808 година и зверското му потушаване от Мюра е онова, към което той се стреми. Същата година Наполеон инструктира брат си Жозеф, когото е направил крал на Неапол: „Бих искал неаполитанската гган да въстане. Докато не им дадете поучителен пример, никога няма да бъдете техен господар. Във всяка завладяна страна трябва да има въстания.“ Испанската съпротива е посрещната със зверски репресии; дори в усмирените вече райони се вършат екзекуции, които по своята жестокост могат да бъдат сравнени с ужасяващите рисунки на Гоя. В Южна Италия французите не са толкова брутални, но и там бесят, опожаряват, грабят. Въпреки това наполеоновите гаулайтери в тези провинции – брат му Жозеф и маршал Мюра – не успяват да създадат новата класа от френски благородници, както е наредил императорът. Навсякъде грабежите са всекидневно занимание на завоевателите. Най-много са разграбени Испания, Португалия, Неапол. Маршали като Султ сякаш предугаждат страстта на Гьоринг към произведения на изкуството.

Между кралете, които Наполеон налага, са Жозеф Бонапарт, който управлява в Неапол и после в Испания, Луи Бонапарт – в Холандия, Жером Бонапарт – във Вестфалия, Мюра – в Неапол и Еужен де Боарне – в Северна Италия. Първите трима, издигнати на трона само защото са братя на Наполеон, са твърде посредствени и мекушави, за да се сравняват с хитлеровите гаулайтери. Безскрупулни като тях са другите двама, короновани също по семейни причини (единият е зет, другият доведен син на императора). И петимата не успяват да съберат около трона си повече от една шепа хора, готови да им сътрудничат. В Испания поддръжниците на Жозеф са либерални и свободомислещи благородници, последователи на Просвещението, които се надяват, че ще бъде сложен край на фанатизма и изостаналостта в Испания от времето на Бурбоните. Ако се приеме, че те са искрени, необходимо е да се допълни, че групата им е твърде малобройна и повечето от испанците ги смятат за предатели. В Холандия Луи Бонапарт се опитва да приближи към себе си мнозина холануски благородници и защитава холануските интереси, но по мнението на императора прекалено ентусиазирано. За да не рухне търговията на държавата му, той отказва да засили блокадните мерки и се противопоставя на действията, предприемани от френски-

те власти. Освен това насърчава контрабандистите и приема в холандските пристанища всички американски кораби, които транспортират британски стоки. Последствията не закъсняват. През 1810 година Луи Бонапарт е принуден да абдикира и кралството му е анексирано към Франция. Другият брат в Касел, Жером Бонапарт, за кратко време показва, че е абсолютно негоден да управлява.

Историците остро критикуват Наполеон, че е раздавал кралски корони на членове от своето семейство. Гейл ги нарича „извънредно неприятни хора“. Освен това изтъква, че един монарх олицетворява своята нация, а поставените на трона крале от Наполеон си оставали през цялото време французи. Императорът обяснява действията си с необходимостта „да хвърля котви“ в различни части на Европа, за да направи новата монархия във Франция по-приемлива за света. Но като цяло Наполеоновите монарси са учудващо безпомощни и не допринасят нищо за заздравяването на империята. Всички, с изключение на Мюра и Еужен де Боарне, трябва да имат загърба си маршали като Даву във Вестфалия, Масена, Мармон, Султ и Сюше в Испания, заедно с цивилни съветници като Фревил в Магрид, или граф Дор, който едновременно е министър на войната и на флотата в Неапол. Грижата за спокойствието в завладените земи е поверена и на френските дипломатически посланици, а френските щикове и френската полиция не влизат в сметката.

Най-тясно свързаният с Императора сателит е Фредерик Аугустус в Саксония. Той е робски предан не само защото е издигнат в кралски сан и му е дадена титлата Велик херцог на Варшава, но и защото се надява, че ще получи и полската корона, принадлежаща някога на дядо му. (С Конституцията от 1791 година той е определен за наследник на престола в Полша.) Другите германски сателити като кралете на Бавария и Вюртемберг тайно ненавиждат своите френски господари и един ден ще ги предадат.

Поляците посрещат сърдечно Императора като техен освободител. „Ние се прекланяме пред вас“, приветства го пфалцграфът на Гниежно в 1807 година. „Ние възлагаме всичките си надежди на вас – човека, който съгражда и разрушава империи, който усмирява високомерието и възстановява нашата страна, който дава законите на света“. През 1812 година поляците са убедени, че Наполеон ще върне тяхната стара монархия. Но императорът няма

никакво намерение да влиза в конфликт с австрийците, окупирани по това време една трета от полската територия. Той не е искрен, когато на остров Света Елена казва: „Обстоятелствата бяха по-силни от желанията ми. Аз наистина се надявах, че ще мога да възстановя Полското кралство, което щеше да възпира безкрайните амбиции на руските царе.“ В действителност поляците – с изключение на неговата красива и благородна любовница графиня Валеvска – го интересуват дотолкова, доколкото могат да му дават пари или да го снабдят с фураж за конете, които теглят оръдията му.

Прусия не е марионетна или васална държава, но фактически е окупирана. Френски гарнизони са разположени на всички стратегически важни места и се издържат изцяло с пруски пари (сумата достига 160 милиона франка). Императорът декларира, че ще изтегли войските си, когато се установи мирът в Европа, включително мирът с Великобритания.

Макар че от покорените земи, независимо дали са окупирани територии или васални държави, Наполеон взема войници и огромни парични средства, създаденият от него обществено-икономически механизъм започва да проявява сериозни слабости на всички равнища. Императорът се опитва да ги управлява лично, доколкото му е възможно. Той вече посвещава значително време не само на военните, но и на всякакви икономически проблеми. Особена грижа му създава изхранването на зле платените войски в гарнизоните, където няма френска администрация. Там войниците трябва да се препитават сами, което означава, че нямат друг начин да се снабдят с храна, вино, фураж и всякакви продукти освен чрез конфискация или открит грабеж на местното население. Често пъти дори сламата от покривите на къщите е смъквана и използвана като фураж за конете. В окупираните територии няма военна полиция, което дава възможност на пияни и арогантни главорези да вършат най-големи безобразия. Не остават по-назад и корумпираните френски полицаи, които придружават армията. Те всяват ужас, където се появят. (Традиционната германска неприязън към французите датира не от времето на опустошенията, нанесени от Людовик XIV, а от Наполеоновата окупация.) Все по-чести и по-многочислени стават военните набори, данъците са непосилни, открито се присвояват суровини, хранителни продукти и луксозни предме-

ти, конфискува се собствеността, крадат се произведения на изкуството. Австрия и Прусия плащат огромни обезщетения. Военната повинност се е превърнала в мъчително бреме, малцина от войниците се завръщат в родните си места. Те разказват за ужасните страдания, които са преживели.

Непокорните са много повече от склонните да сътрудничат с французите. В Испания се води истинска гражданска война. Докато в Северна и Централна Италия населението изглежда примирено със съдбата си, в Калабрия борбата на тайните освободителни движения не стихва. В Германия положението е по-сложно. Макар да знае, че германците го ненавиждат, Императорът, според собствените му думи, има добро отношение към тях. „Можех да измъкна огромно обезщетение от германците за нанесените ми щети от войната и това щеше да бъде напълно справедливо. Но аз положих големи усилия да избягна всякаква жестокост, защото ги уважавам.“ С известно раздражение той се оплаква: „В продължение на десет години бях принуден да воювам на тяхна земя, а те не успяха нито да разберат моите цели, нито да прозрат плановете ми да им предоставя истински, значителни придобивки.“

Наполеон прави впечатление на някои от романтиците в зараждащото се движение „Буря и натиск“ („Щурм унд гранг“), вдъхновява отделни автори на музикални и драматични творби, но общо взето германските композитори и драматурзи дълбоко го ненавиждат. Непрекъснато расте и омразата към неговата окупационна армия, която през 1806 година достига 200 000 души. Журналистът Палм от Наумбург публикува анонимно памфлет под заглавие „Германия и нейното дълбоко унижение“. Наполеон нарежда всички продавачи на книги, при които се намира памфлетът, да бъдат разстреляни. Палм, който живее на неутрална територия, е задигнат от френската жангармерия и незабавно екзекутиран. Андреас Хофер, който предвожда 40 000 тиролци в борбата им срещу прехвърлянето на областта от Австрия в Бавария, е заловен и разстрелян. Полковник Дорнберг, който безуспешно се опитва да завземе Касел, има същата участ. Пруският полковник Шил без разрешение от своя крал нахлува с полка си да завладее Вестфалия, но е отблъснат, обграден при Щралунг и с всички свои войници заклан.

Но, ако цитираме Гейл, „какво представляват екзекуциите на Палм и Хофер, какво означава суровостта, проявена от Наполеоновата армия в много германски и испански градове в сравнение с онова, което трябва да изстрадат в наше време всички окупирани от хитлеристите земи?“

В Европа на Наполеон и Хитлер владее една и съща обща несигурност. Ръководителите на държавите живеят непрекъснато в страх, че могат всеки момент да бъдат нападнати и завладени. От друга страна, и двамата диктатори знаят, че им са нужни нови победи на бойното поле, за да оцелеят. Всеки от тях презира и не се съобразява със своите поданици до такава степен, че французи и германци фактически се превръщат в обикновени слуги на самонадеяните им амбиции. Народите в завладените земи изобщо нямат стойност в техните очи. И двамата изграждат изумително сходни йерархии.

„Берлин трябва да стане истинският център на Европа, столица на всички“, казва Хитлер в 1941 година. Неговата „Нова Европа“ не е нищо друго освен империя като Наполеоновата. Макар че нейният създател се въздържа да се обяви за „Кайзер Адолф I“, той достатъчно добре съзнава монархическата си роля и старателно чете Вилхелм II, чиито четири тома държи при себе си. В Главната квартира през цялата война. Хитлер обаче не се грижи да остави потомство като Наполеон и не се стреми да установи отношения, които да го представят в благоприятна светлина пред света. Той управлява завладените земи с райхкомисари, които в голямата си част са му познати от много години, „стари партийни борци“, като Ханс Франк и Алфред Розенберг. Цайс Инкварт действа в Холандия точно както фюрерът очаква и той го описва като „изключително умен човек, гъвкав като змиорка, дружелюбен и в същото време твърд и неотстъпчив“. Хитлер се безпокои (поне що се отнася за Холандия), че този „северогермански педант, който фанатично държи на дисциплината“, може да „помрачи популярността“ му. Фюрерът няма подобни задръжки по отношение на Полша и Русия. Бившият мюнхенски адвокат Ханс Франк управлява полското Генерално губернаторство от Вавел като дълбоко корумпиран тиранин, а Ерих Кох тероризира Източна Прусия и присъединените към нея руски територии с такава садистична жестокост, че надвишава дори хитлеристките стандарти. Бившият гражданин на Руската империя Алфред Розенберг – на когото е поверена властта в разположените на изток земи – изпитва известни симпатии към своите „поданици“, но неговият господар иска от него само яростни репресии и унищожения, които войските на СС безмилостно провеждат. „Палачът“ Райнхард Хайдрих се проявява като много умел заместник-райхпротектор в Бохемия, давайки на чешките работници толкова висок жизнен стандарт, че съюзниците сериозно се разтревожават. Фюрерът е много доволен от постиженията на Йозеф Тербовен в Норвегия, която той смята за „най-трудния комисариат на Райха“. Нацистите се ползват

също от ценната помощ на главните си колаборационисти като Вудкун Куислинг в Норвегия, Антон Мусерт в Холандия, Леон Дезрел в Белгия и Анте Павелич в Хърватско.

Хитлер има сателити както и Наполеон. Между тях е не само Италия, но и Финландия, Унгария, Румъния, управляваната от Виши Франция и отчасти Испания. Те са основата на неговата „Нова Европа“ и това до голяма степен напомня за Императора, който гледа по същия начин на германските държави и Великото Варшавско херцогство. В листата на най-сигурните си съюзници след Мусолини Хитлер нарежда генерал Антонеску, румънския „кондукатор“. На последно място той поставя регента на Унгария адмирал Хорти и по всяка вероятност е в основата на подмяната му в 1944 година с кръвожадния Ференц Салаши, както и на процеса, който осъжда сина на Хорти на смърт.

В Германия Хитлер не среща съпротива. Всички още помнят генерал Лудендорф, създателя на германската военна машина, който също действа като диктатор, подкрепян единствено от националистическата Отечествена партия. Освен това от потребителска гледна точка животът в нацистка Германия е доста приятен. От завладените земи се внасят луксозни неща като скъпи кожи, шампанско, алкохолни напитки от известни марки, великолепни парфюми. Учудващо е, че националната икономика остава немилитаризирана, за разлика от 1918 година. Жените не са задължени да работят в заводите (както във Великобритания) и лесно могат да наемат домашна прислужница. Огромната бюрокрация, която създава Хитлер, за да държи понискостоящите от него ръководители в ръцете си и да ги настройва един срещу друг (както прави и Наполеон), открива възможности за много хитреци да избягнат военната служба, заемайки добре платени длъжности, неподлежащи на мобилизация. Така даже във военновременните условия Фюрерът успява да затвърди още повече абсолютната си власт над германците.

Но всеки живее в непрекъснат страх от Гестапо. По силата на декрета „Нощ и мъгла“ от 1941 година службите за сигурност могат да ликвидират хора без съд и по този начин изчезват безследно всички заподозрени в отрицателно отношение към режима. Опозицията се ограничава в десните кръгове, главно между родственици и близки, които си вярват един на друг. Група офицери със знатно потекло заговорничат срещу Хитлер още от 1938 година, а през 1942

замислят да го убият, но планът им остава неосъществен. Хитлер смътно подозира дейности от подобен род, но не ги смята за заплаха в момента. Единственият сериозен заговор да се свали Хитлер се организира едва когато голяма част от висшите офицери осъзнават близкия и неминуем разгром на Германия. Преди това, до 1944 година, цялото офицерство е вярно на Фюрера. По същия начин преданите на Императора храбреци не променят отношението си към него до 1814 година, когато ги обзема страхът, че Франция ще бъде унищожена.

Отношението на Хитлер към Вермахта е доста сложно. Той гържи своите офицери настрана от политиката, пречи им с всички средства да се намесват в нея, дискредитира лидерите. Веднага след като фелдмаршал фон Бломберг се оженва за една машинописка от Министерството на войната се разкрива, че тя е позирала за порнографски снимки. Генерал фон Фрич несправедливо е обвинен в хомосексуализъм. Но във всеки случай армията е предразположена да приеме новия режим, защото ясно се виждат неимоверно нарасналите шансове за повишаване в по-горен чин. Големи възможности се откриват също в Луфтвафе и във войските на СС. Но Хитлер никога не успява да подчини Генералния щаб, макар че в 1941 година сам се произвежда за главнокомандващ. До последния момент висшите ръководни офицери остават верни на своите традиционни идеи за силна Германия в границите от 1914 година, не искат военни авантюри и не одобряват решението на Фюрера да завладее Русия. Те се опитват да го убият към края на войната през юли 1944 година. Даже и след този злощастен неуспех, довел до безпощадна разправа с генералитета, в сградата на Генералния щаб в Берлин не може да се чуе поздрав „Хайл Хитлер“.

Папа Пий XII, който заема папския престол в 1939 година, съзнава каква изключителна опасност представлява Фюрерът за човечеството. Загрижеността му стига дотам, че той става посредник между британското правителство и група немски генерали, опитали се година по-късно да свалят Хитлер. Научавайки за враждебните действия на папата, Фюрерът се провиква: „Ако бях на мястото на Дуче веднага бих влязъл във Ватикана и щях да изхвърля всички оттам.“ В отговор Пий XII облича швейцарската сигвардия в модерни военни униформи и ги въоръжава с автомати. Освен това той написва тайно писмо за времен-

на абдикация, която трябва да влезе в сила, ако Гестапо го арестува. С това той смята да избегне кризата, настъпила в ръководните среди на папството след като Наполеон арестува Пий VII. Когато Мусолини пада от власт в 1943 година Фюрерът решава да се разправи окончателно с папата, но след това размисля и се отказва от намерението си.

В самия Райх духовенството не смее да изрази открито неодобрение на режима също като католическите свещеници във Франция по времето на Наполеон, макар че сравнението не е съвсем точно, защото официално френската империя е християнска държава. Когато граф фон Гален, епископ на Мюнстер (наречен „Лъвът“), изобличава действията на Гестапо, Хитлер не го премахва, защото знае, че с това ще го направи мъченик на вярата. Понякога в изказванията си Фюрерът повтаря Наполеоновия възглед за ролята на католицизма: „Църквата е сигурно необходима на народа“. Алберт Шпеер си спомня, че я нарича „силен консервативен елемент“. След войната Хитлер възнамерява да „кастрира“ католицизма и да го превърне в слуга на националистическата идея.

Фюрерът предприема решителни опити да изгради нова германска „аристокрация“. Създават се специални средни училища, където всекидневно и старателно се внедряват в младите арийци принципите на хитлеризма. „Учениците в тези училища трябва да бъдат подбрани между най-добрите представители на младежта в Германския Райх“, декларира Хитлер. „Моята цел е да създам един елит, който ще се отличава с великолепа физика, добре формирани характери и съобразителни умове.“ За пример му служат британските училища от такъв род и Хитлер смята, че лесно ще ги надмине в това отношение. Резултатите не са особено насърчителни. Младежите, завършили германските подобия на Итън, се проявяват като фанатични нацисти, но едва ли могат да бъдат обявени за елит – много от тях са отхвърлени като кандидати за офицери в СС.

Окупираните страни се управляват от пълномощници на Райха или от военни коменданти. Навсякъде властта над почти гладуващото население се крепи изцяло от Вермахта и Гестапо, които ожесточено реагират на всяко действие, предприемано от появилите се съпротивителни движения. Както империята на Наполеон европеизира Великата армия, така и към хитлеристките въоръжени сили се присъединя-

ват военни части от покорените държави. Това се отнася и за войските на СС, които нерядко се превръщат в своеобразен чуждестранен легион. В завладените територии се шири принудителният труд, хиляди хора се отвеждат в немските фабрики.

Страните на изток имат по-лоша съдба от другите. Несъмнено Фюрерът намира оправдание на своето решение да заличи Полша от картата на света в „За войната“, където Клаузевиц я описва като „татарска държава“, която не може да се разглежда като европейска, като член на обществото от европейски нации. „От стотици години тази страна (Полша) е престанала да изпълнява независима роля на европейската политическа сцена и е само ябълка на раздора... Полша, ако не е разделена, би трябвало да бъде руска провинция.“ Хитлер също говори с презрение за „нестабилното политическо положение и безотговорната обвързаност“ на нейните лидери и не се учудва, че Полша е претърпяла „безшумен крах“ в края на осемнадесетото столетие. В своето време Клаузевиц при това не пише „като войник от експанзионистично настроената Прусия“ на Хохенцолерните, а се опитва „да вижда нещата такива, каквито са в действителност“. Ясно е, че подобни становища на знаменития военен писател не могат да се възприемат другояче освен като призив за действие от неговия ученик в ХХ век.

Померания, Силезия и областта около Познан са присъединени към Райха. Живеещите там поляци са депортирани в Генералното губернаторство, управлявано от Варшава като германска колония, а на тяхно място са заселени 750 000 германци. Нацистките окупатори упорито се стремят да унищожат полската аристокрация, интелигенцията и духовенството. Училищата и университетите са закрити. През октомври 1939 година двадесет представители на стари фамилии от национален мащаб са разстреляни в Кошчани. През ноември всички студенти от един факултет в Краков са поканени да обсъждат академични проблеми, но са прибраны от Гестапо и избити. През октомври 1941 година само в Познанската област са разстреляни 74 духовници, а други 450 са изпратени в концентрационни лагери под предлог, че могат да оглавят съпротивата на интелигенцията. По-далече на изток разправата с духовниците е още по-страшна. Не е по-розово положението и на другите слоеве от населението. Всички по-издигнати хора – земевладелци,

адвокати, учители – живеят всеки ден под заплахата на разстрел. Поляците с еврейски произход са събрани в гета. Още по-голям е броят на депортираните или отведените като работна ръка в Германия. Всеки полски гражданин извън пределите на Генералното губернаторство е задължен да носи жълто „П“, наподобяващо жълтата звезда на евреите. По думите на Фюрера „За поляците трябва да има само един господар – германците“. Неговата политика има за цел да превърне полската нация в маса от оскотели роби, но не довежда до никакъв резултат, защото среща героизма на полската съпротива. Парадоксално е, че навярно един режим от типа на Виши би намерил значителна подкрепа у поляците, които горят от нетърпение да видят своите сънародници освободени от руснаците.

Положението в окупирана Русия е сложно и до голяма степен объркано. Докато Хитлер иска да направи от всички славяни роби, много армейски офицери и дори висши нацистки ръководители съчувстват на украинските националисти и руските белогвардейци, подкрепят техните идеи и действията им. Но общо взето както украинците, така и руснаците са подложени на неописуеми жестокости.

В края на 1945 година оберщурмбанфюрерът от СС Гюнтер д'Алкен казва по време на разпита на полковник Чарлз Боклерк от английското разузнаване: „Ние бихме могли да наберем милионна руска армия и да завладеем Русия без всякакви трудности“, добавяйки, че му е било възложено да се заеме с тази задача. Д'Алкен е бил от най-влиятелните нацисти, Хитлер дори го взема за шафер на сватбата си. Според д'Алкен контактите с видни украински националисти са направени още преди операцията „Барбароса“, но след завладяването на Украйна са прекъснати като безпредметни. Все пак националистическите елементи получават привилегията да бъдат затворени в концентрационни лагери с по-добри условия. Милиони руснаци през 1941 година, а и хиляди по-късно, се предават, защото изобщо не споделят идеите на марксизма-ленинизма. Райхсминистърът на Изтока Алфред Розенберг, германски балтиец, роден като поданик на руския цар, отчаяно моли Хитлер да раздели Русия на националните си компоненти, както Централните сили са се опитвали да направят след Брест-Литовския договор от 1918 година, но не им е достигнало време. Фюрерът обаче предвижда да създаде четири райхскомисариата – Източен, Украински, Кавказки и Московски, в които

славяните-роби, управлявани от германски заселници, да бъдат третирани като животни. Той неохотно се съгласява със сформирването на антисъветска армия под командата на генерал Власов, но тя е определена като Войска от най-нисша категория и в съответствие с това е много зле екипирана. Д'Алкен е убеден, че ако към нея са се отнасяли както трябва, още хиляди руснаци биха били включени заедно с германците в бойните действия и Германия би спечелила войната не по-късно от 1943 година.

Излишно е да се споменава, че евреите не са могли да се надяват на каквато и да е милост. Няма съмнение, че това е изрично нареждане на Хитлер. Преди 1941 година той наистина мисли да ги изгони от немските територии и да ги засели всички в някое отдалечено място като остров Мадагаскар, вместо да ги избива. Необикновеното разширяване на неговата империя обаче прави това невъзможно. Шрам съвсем основателно отбелязва, че „неговият антисемитизъм се е превърнал във всеобхватна и абсолютна мания, която почти напълно замъглява способността му да разсъждава“. Хитлер се смята, според същия Шрам, за „едва ли не средновековна личност, която преследва дявола навсякъде“. Той заключава: „В крайна сметка всички опити да се обясни безпрецедентната и неизмерима сила на Хитлеровия антисемитизъм се сблъскват с необяснимото.“

Съществува теория, според която истинската отговорност за „крайното решение“ (систематичното унищожаване на евреите) носи не фюрерът, а Химлер. Според поддръжниците ѝ Хитлер не се е замислял за логическите последици от антисемитската си идеология в една разраснала се империя, че „крайното решение“ влиза в действие без негово знание. Като доказателство се посочва липсата на каквато и да е документ, който да показва, че е замесен в тия зверства. Но в действителност методите, използвани срещу евреите, са прилагани и преди това, и не само срещу полския елит. Хитлер е безмилостен към всички, които не се вметват в неговата представа за расово идеалния свят. В Германия през 1939 година са умъртвени в газове камери хиляди умствено недоразвити хора и само протестите на Църквата прекратяват убийствата. Подложени са на систематично унищожение освен евреите и циганите – в нацистката империя около 25 процента от тях загиват в газовите камери. Невъзможно е такъв всевиждащ и везде-

същ Властник, който държи всичко в ръцете си, да не знае какво става в неговия Райх.

За щастие, при Наполеон няма дори следа от идеята за унищожаване на евреите, която изповядва Хитлер. Освен че изобщо е добре предразположен към евреите, Наполеон никога не дава на Фуше властта, която има Химлер, нито му влияе толкова силно, колкото фюрерът въздейства на своя министър. Макар и демоничен по характер, Фуше определено е личност със свои собствени възгледи, докато Химлер без Хитлер е нищо.

И увете империи достигат забележителни успехи, но заедно с това донасят огромни нещастия на народите в Европа. Както ще се види по-нататък, те изправят своите създатели пред повече проблеми, отколкото те могат да разрешат. Извънредни мерки за сигурност, многобройни войски и огромен административен апарат са необходими, за да се държат в подчинение завладените и негодувачи народи и да се предотврати отделянето на неохотно присъединили се съюзници.

Самото съществуване на Континенталната блокада и Крепостта Европа поражда кълновете на тяхното сгромолясане, независимо, че разрушаването им става със силата на оръжията.

ЯЗВИ

„Няма завоевание, което може да бъде осъществено в съвсем кратки срокове.“

КЛАУЗЕВИЦ

„За войната“

„Трябва да се помни, че Наполеон, който е професионален стратег, така се заслепява от успехите си, че допуска едни и същи фатални грешки на едно и също място.“

БАЗИЛ ЛИДЛ ХАРТ

„От другата страна на хълма“

Наполеон и Хитлер водят война на два фронта, а понякога и на повече. Както бе посочено, „испанската язва“ на Наполеон (заедно с продължаващата заплаха от Великобритания) оказва влияние на решението му да атакува Русия – за да избегне именно двустранен конфликт. Фюрерът също като Наполеон смята, че завладяването на Русия ще му позволи да елиминира Великобритания. И двамата се провалят, създавайки сами условията за поражението си. Отказът им да сключат мир поне на един от фронтовете, колкото и блестящо да използват своите изчерпващи се ресурси, е направо самоубийствен. Нещо повече, всеки от

тях допуска и допълнителни грешки на по-второстепенните фронтове.

В спомените си от остров Света Елена Наполеон сам признава:

„Злощастната война в Испания ме разори. Целият обрат на съдбата ми започна оттам. Испанската война развали репутацията ми в Европа, умножи трудностите и показа на английските войски как трябва да се бият срещу мен, ако искат да постигнат успех. Самият аз водех на практика обучението на английската армия на Полуострова.“

Въпреки че обстановката в Испания изисква присъствието на Наполеон, той не може да си позволи да губи време. Клаузевиц смята, че той би сломил Испания независимо от английската намеса още през 1808 година, но не е смеел да пренебрегне Австрия. Същият автор изтъква като забележителен факта, че французите успяват все пак да се задържат на Полуострова при създалите се обстоятелства и отдава това само на тяхното „голямо физическо и морално превъзходство“, което съзнават австрийците.

Големите беги за Наполеон в Испания идват не от Уелингтън, а от испанското съпротивително движение. Клаузевиц подчертава ужасяващите възможности на партизанските действия, които лично е наблюдавал в Русия: „Испанците показват с упоритата си съпротива какъв ефект може да има общото въоръжаване на нацията и въстанията в широк мащаб.“

Хитлер, изглежда, е бил убеден, че марксистките идеи са унищожили руския национализъм. Тази грешка му струва прекалено скъпо. Като Императорът не приема подадената ръка от поляците, така и Фюрерът отхвърля всяка мисъл за подкрепа от страна на украинските националисти или антикомунистическите кръгове на руснаците.

Братът на императора Жозеф – „Дон Хосе Първи“ – не е на висота в ролята си на испански крал, а и маршалите му не плашат Уелингтън, който е превъзходен пълководец, еднакво блестящ като стратег и тактик. Положението все повече се влошава. По думите на Клаузевиц във войната участва „целият испански народ“ и допълва, че в 1812 година примерът на испанците вдъхновява руснаците. Наполеон

потвърждава този факт: „Испанците се бият масово така, както всеки достоен човек защитава честта си“. Той признава тежестта на проблема още отначало, но не прави нищо, за да го реши. „Необходими са огромни средства за умиротворяването на Испания – се оплаква той, – защото нито един испанец не подкрепя моята кауза.“ По време на австрийската кампания през 1809 година Иберийският полуостров е в кървав хаос, заг всеки храст е скрито заредено оръжие. Неизброими са малките, но безпощадни битки, в които загиват близо 300 000 френски войници.

Редовните испански войски са командвани от стари генерали с демодирани схващания за водене на боя и са разгромявани във всяка битка. Но успехите на французите се превръщат в пирови победи, защото разбитите и разпърснати испански части се присъединяват към многобройните отреди на съпротивата, които са предвождани от неконвенционални, но отлични командири. Всеки ген френската армия губи по стотина души, а в периода между 1809 и 1814 година загиналите са общо около 180 000. Загубите, които нанася Уелингтън, възлизат на 45 000 души, като в това число се включват пленниците.

Най-важната задача на британските експедиционни сили е да поддържат и насърчават испанската съпротива. Уелингтън разполага с около 20 000 души срещу повече от 100 000 французи и обикновено избягва битките, задоволявайки се да превръща страната в пустиня и да принуждава противника да гладува. За нещастие на Наполеон, неговите командващи не координират нападателните си действия, а си съперничат взаимно за лъвския пай от отпусканите им пари, провизии и войскови резерви. С течение на времето те стават необикновено алчни, заобикалят се с разкош като източни сатрапи. (Питър Гейл пише, че Испания за тях е учебен полигон по безотговорност и самоуправство.) Наполеон не може да ги контролира от хиляди мили разстояние. Той не преценява и факта, че в случая е непригоден обикновеният начин за изхранване на войските му извън пределите на Франция. За разлика от англичаните, които редовно се снабдяват по море и обозът им се носи от 6000 мулета, французите разчитат само на онова, което успеят да намерят по пътя и да го сложат в раниците си. Политиката на Уелингтън да подпомага съпротивата и да изпепелява всичко след себе си се оказва гибелна за окупаторите. Той има възможност да се появи където е нужно с малобройни-

те си войски, докато французите трябва да се справят с огромна площ и да защитават твърде разтегнатите си комуникации.

Понякога Уелингтън също атакува. През юли 1809 година той разбива маршал Виктор при Талавера, но е принуден да се върне в Португалия, преследван от превъзхождащи го френски сили. След победата си над австрийците Императорът посвещава повече време на испанския проблем – до 1812 година, – макар че лично не оглавява борбата. Той изпраща Масена да прогони англичаните от португалската им база. След продължителни боеве при Бусако Уелингтън се оттегля към Торес Вергес и заема укрепени позиции пред Лисабон. Масена не успява да преодолее укрепленията и след месец е принуден да се прибере обратно, защото войските му гладуват и са деморализирани.

Междувременно съпротивата става все по-страшна за французите – тя унищожава даже цели техни части, които преследват Уелингтън. Около 90 000 войници са необходими само за охрана на пътя към Франция. Армията на Султ трябва да гържи в подчинение Андалусия и не може да помогне на Мармон, който замества Масена. През 1811 година в Испания има около 370 000 френски войници. На следващата година Уелингтън успява да завладее Родриго и Бадахос, разгромява Мармон при Саламанка през юни и за кратко време дори превзема Магрид. Французите събират всички свои сили и го изгонват от испанската столица, но след това разполагат войските си на обширна територия и дават възможност на съпротивата да се разгърне с нова сила. Когато Наполеон решава да се оттегли от полуострова след отстъплението при Москва, френските войски са напълно обезкървени. Краят на военната авантюра в Испания идва през лятото на 1813 година, след разгрома на маршал Жордан при Виттория.

Самият Жозеф Бонапарт се оплаква от „ужасното отношение“ на френските военни губернатори към неговите и без това „зле настроени поданици“. Сравнително спокойствие има единствено в четирите анексирани към Франция провинции северно от Ебро. Навсякъде другаде се проявява нечовешка жестокост както от едната, така и от другата страна. Дори Императорът е отчаян от развоя на събитията и казва пред един от офицерите на Мармон в началото на 1812 година, който му описва положението на полуострова: „Но как ще завърши всичко това?“ Той се

опитва да сключи примирие с англичаните в Испания, но прекъсва преговорите, когато Лондон поставя като неотменимо условие реставрацията на Бурбоните.

Режимът страда и от по-малки „язви“. Често се забравя, че заплахата за Наполеон е още един фронт на юг. Изгонените от Неапол Бурбони са се настанили в Палермо, където ги защитава не само Британската кралска флота, но и английски войски, които винаги могат да настъпят на север както през 1806 година, когато английски експедиционни сили след десант на континента разгромяват превъзхождащите ги френски части при Майда в Калабрия. Наполеон смята, че положението в Неапол се е подобрило, откакто е назначил за крал Мюра, който успява да си върне Капри от англичаните. Но дори и по негово време действията на съпротивителното движение не спират, което принуждава французите да съсредоточат в областта над 50 000 войници.

Великобритания остава неоспорван господар на моретата и може да дебаркира войски където и когато пожелае. Такава операция е предприета в 1809 година по време на подновената война между Франция и Австрия. Генерал Лорд Чейтъм, братовчед на Уилям Пит, слиза с армия от 40 000 души на холандския остров Валчерен (сега свързан със сушата – б.пр.) и след това превзема Флушинг на континента. Но избухва епидемия, която отнема живота на хиляди войници и това принуждава Чейтъм да върне отново хората на корабите. Макар че се проваля, експедицията до Валчерен доказва колко уязвима е Континенталната блокада.

За всекиго е ясно, че най-големите беди за Фюрера идват от Източния фронт. Там се сражават във всички етапи на войната около един милион германски войници, които представляват основната част от немските сили. През 1942 година срещу Русия се концентрират 72 процента от частите на Вермахта и две пети от Луфтвафе.

След неуспешния опит да бъде разбита Червената армия през 1941 година много от немските военачалници предлагат отстъпление. Рундщедт настоява Хитлер да се задоволи само с Полша, но Фюрерът, както Наполеон, е убеден, че

му са необходими нови сензационни победи, за да запази господството си над Европа и да доизгради Германската империя на Изток. Той събира нови войски, германските заводи увеличават производството на оръжие. През 1942 година силите на Вермахта достигат три милиона, а военната продукция е удвоена.

На 5 април фюрерът издава Директива № 41, съдържаща генералния план за настъпление през лятото. В него се предвижда групата армии от центъра да тръгне бързо напред, северната група да превземе Ленинград, а подсилена-та с много танкове южна група да пресече Дон и да овладее както кавказките петролни полета, така и проходите през планината. С това се откъсва Русия от нейния главен източник на гориво.

Противно на очакванията, този невероятно амбициозен проект, рожба на Хитлеровото въображение, е много близко до успеха. В началото на лятото контраофанзивите на Червената армия се провалят по целия фронт. През 1941 година руснаците са дали близо седем милиона жертви, а през това лято загубите им са още по-тежки. Настъплението на германците започва в края на юни и след един месец те преминават оттатък река Дон. Една част от техните сили си пробива път на юг към Кавказ, а другата напредва към Сталинград.

Като Наполеон по време на испанската кампания, Хитлер ръководи операциите от стотици километри разстояние. За разлика от императора обаче той работи не в дворцова обстановка, а между мрачните бетонни стени на Главната квартира, близо до Винаца в Украйна. Освен това е много по-оптимистично настроен от Императора. Но все пак има сходство между тях – главно в изключително ожесточените действия на партизаните и в огромните загуби, които се понасят от придобилите военен опит руски войски.

Фюрерът признава, че „бандитизмът“, както той нарича партизанските действия, е почти толкова опасен, колкото и Червената армия. В Директива № 41 от 18 август 1942 година той нарежда да се печели доверието на местното население, да се проявява към него „твърдост, но и справедливост“ и да се имат винаги предвид елементарните му жизнени нужди, защото в противен случай още повече хора ще се присъединяват към партизаните. Но в същото време

той предупреждава „да не се разчита на никакво доверие и симпатия“ от страна на жителите в окупираните земи.

Руснаците не могат да изоставят Сталинград, защото със загубата му ще се прекъснат основните снабдителни линии в страната. Германците започват настъплението си на 1 септември и се придвижват напред на много тесен фронт, с което рискуват да бъдат обкръжени. Руските войски защитават града с изумително, себеотрицание, превръщайки неговите фабрики и къщи в истински крепости. Те продължават да се бият и след като горящите отломъци на сградите падат върху главите им. Неописуемо ожесточени боеве се водят навсякъде – в подвали, тунели, асансьорни шахти, канали.

В същото време Червената армия успява да съсредоточи към хиляда танка и свежи войски от близо един милион души в района на Сталинград. Превъзходството ѝ над германските сили става две към едно. На 19 и 20 ноември тя предприема класическа операция „клещи“ от двете страни на града и обкръжава 250 000-на немска армия. Фюрерът вярва, че положението може да бъде спасено както през миналата зима и заповядва на командващия генерал фон Паулус да остане на позициите си, докато обкръжението не бъде разкъсано. Предвижда се снабдяването на армията с боеприпаси и провизии да става по въздуха, но задачата надхвърля възможностите на Луфтвафе. Манщайн контраатакува. Макар че към Коледа той стига на около 70 километра от града, не може да пробие обръча и операцията завършва с неуспех. Фон Паулус е произведен в чин фелдмаршал с надеждата, че това ще му даде импулс по-скоро да се самоубие, отколкото да вдигне бяло знаме. На 30 януари 1943 година обаче той се предава заедно с 24 генерали. В същия период германците започват с доста затруднения да се измъкват и от Кавказ.

Най-сериозните и добре информирани германски офицери разбират, че войната не може да бъде спечелена. Въпреки че съзнават това и фронтът се простира на повече от 2000 километра, те продължават да ръководят битките на своите войски със забележително умение. През март 1943 година Гьоринг казва на Гьобелс: „Фюрерът остаря с петдесет години за три и половина години война“, но е решен повече от всякога да го следва и да се сражава за победата.

В района на Курск голям руски клин се е врязал в германския фронт и през юли 1943 година шестдесет и

четири немски дивизии атакуват в изпълнение на „Операция Цитадела“. Огънят на червеноармейските танкови оръдия обаче не само разравя дълбоко терена, но и пробива бронята на устремилите се напред германски „Пантери“, „Тигри“ и „Фердинанди“. След едноседмични боеве, в които губят 2500 танка, германците отстъпват. Неуспехът на „Операция Цитадела“ доказва, че Хитлеровия „руски фронт“ е неудържим. Към края на 1943 година германците са отблъснати 350 километра назад, русите си възвръщат такива ключови градове като Смоленск, Брянск, Киев и Харков, изолирайки германските и румънски войски на Кримския полуостров.

Фюрерът, също като Наполеон, има други фронтове. Те са безспорно по-малки, но му отнемат значителни сили и средства. Най-важният от тях е Атлантическият (няма аналогичен фронт по времето на Наполеоновите войни). Германските подводници полагат продължителни и много успешни усилия да принудят Великобритания да гладува, като прекъснат снабдяването ѝ по море. Фюрерът не ръководи пряко тези действия, но диктува стратегията. В Директива № 23 от февруари 1941 година той подчертава, че потопяването на търговските плавателни съдове е по-важно от атаките срещу вражеските бойни кораби и изисква да се използват минните заграждения наравно с торпедирането. „Съкращавайки вражеския корабен тонаж – казва се в директивата, – не само ще се засили блокадата, която има решаващо значение за изхода на войната, но ще бъдат възпрепятствани неприятелските действия в Европа и Африка.“ До пролетта на 1943 година англичаните не могат да се справят със заплахата от подводниците, а след това постигат прелом в борбата срещу тях само с американска помощ.

Италианците отварят на Хитлер два фронта на суша. Най-напред те го въвличат в конфликта в Северна Африка, а после в самата Италия, където ролята се разменят след дебаркирането на съюзниците в страната. В Директива на Фюрера от януари 1941 година се посочва, че Германия трябва да се притече на помощ на италианците от „стратегически, политически и психологически съображения“. Само месец по-късно генерал-лейтенант Ервин Ромел пристига в Либия със своите войски, известни като „Африкански корпус“. Още в деня на пристигането си той се включва в бойните действия. Макар по-малобройни и винаги с далеч по-малко танкове (понякога мястото им се е заемало от

камуфлирани автомобили „Фолксваген“), съединените германско-италиански сили разбиват в няколко сражения англичаните и ги прогонват от Либия. През юни 1942 година Ромел превзема стратегическото военно укрепление Тобрук и Хитлер го произвежда фелдмаршал. Ромел се подготвя да нахлуе в Египет, като крайната му цел е да завладее Суецкия канал. Абверът (германското военно контраразузнаване) се опитва в това време да въвлече туарегските племена от Сахара в конфликт с англичаните.

Фюрерът обаче не е подготвен – нито може да си го позволи – да превърне Северна Африка в голям фронт. Той обещава да изпрати значителни подкрепления, но те не идват. Ромел пише, че ако разполага с тях, „ние ще бъдем достатъчно силни да разбием англичаните в Египет през пролетта на 1942 година, да настъпим към Ирак и да отрежем достъпа на руснаците до Басра“. Въпреки настояванията на Йодл, Хитлер не отделя войски за превземането на Малта и базираните там английски подводници се справят почти безпрепятствено със задачата да спрат доставките за Африканския корпус. Всички надежди за завладяване на Египет и Суецкия канал пропадат през есента на 1942 година при Ел Аламеин, където Монтгомери с огромно превъзходство в хора, моторизирани части и авиация отблъсква германците и след това започва преследването им.

Без съмнение в Ервин Ромел могат да се открият много от чертите на Наполеоновите маршали. Приликата не е само в голямата пълководческа дарба. Ромел, или „Лисицата на пустинята“, както го наричат, се намира изцяло под влиянието на Фюрера, което се дължи може би на сравнително скромния му произход. На много кинопрегледу може да се види как той раболепничи пред Хитлер. Това се потвърждава и от дневника му. Англичаните го смятат за „най-изтъкнатия немски офицер на Втората световна война“. (Американците не посочват в това отношение нито едно име.) Благодарение на доктор Гьобелс, за когото Ромел е „еталон за характер“, фелдмаршалът става необикновено популярен сред германския народ. Фюрерът също така цени този нацистки рицар и герой от войната. За разлика от него, Наполеон никога не би допуснал подобна популярност, защото е ревнив към успехите на своите пълководци.

Победите в Северна Африка подхранват илюзията на Хитлер, че тя може да бъде удържана, особено след поражението над американците през февруари 1943 година. През март обаче Ромел взема отпуск по болест и напуска Африка. Твърде възможно е той да предвижда разгрома на Африканския корпус през май. Фюрерът губи 240 000 опитни бойци, които биха били безценни на някои от другите фронтове.

Нахлуването на англичаните и американците в Италия през втората половина на 1943 година довежда до свалянето на Мусолини от крал Виктор Емануил и върховния фашистки съвет. Превратът доказва проникателността на Хитлер и Наполеон да не възстановяват монархиите, защото те винаги ще бъдат против тях. Макар че почти всички италианци минават на страната на съюзниците, командващият германските войски в Италия фелдмаршал Кеселринг – блестящ пълководец, често пъти наричан „Уелингтън на XX век“ – успява с великолепно маневри и умело използване на италианския терен да задържи твърде дълго напредването на англо-американците.

Значението на регион като Балканите никога не се забравя от Фюрера. След разгромяването на Африканския корпус той непрекъснато се опасява, че съюзниците ще атакуват в тази посока, за да отклонят част от силите, сражаващи се срещу руснаците. В действителност Чърчил наистина предпочита настъплението да се насочи към „уязвимите слабости“ на Европа и открито защитава становището, че трябва да се завладее първо Югославия, а след това Италия. Югославските партизани се сражават срещу германците още от 1941 година и много хитлеристки дивизии са принудени да поддържат реда в територията вместо да бъдат изпратени на другите фронтове. Действията на окупаторите се подкрепят само от хърватите и усташките фашисти, водени от офицери на старата австро-унгарска армия, които искат да си отмъстят на сърбите за унижението от 1918 година. Германците разчитат също на албанската СС дивизия „Скендер бег“, както и на части от българската авиация. Но дивите планини и гъстите непроходими гори в района са идеални за партизанска война и дори изпратените специални части за водене на планински боеве не успяват да се справят с партизаните. Хитлер, въпреки всичко, не смее да се изтегли от земи, които са толкова близо до Италия и румънските петролни извори.

Той признава в тесен кръг, че партизаните са не по-малко опасни от редовната войска.

Унгария е друга Ахилесова пета на Хитлеровия режим. Управляващите страната унгарски аристократи не изпитват по начало симпатии към Хитлер, макар че са много по-непримирими противници на болшевиизма. Фюрерът инстинктивно не ги харесва и не им се доверява, чувства се даже обиден от церемонния старомоден немски, на който му пише регентът адмирал Хорти. Хитлер не може освен това да забрави, че в 1941 година министър-председателят в правителството на Хорти граф Телеки се застрелва в знак на протест срещу въвличането на страната му в операцията за превземането на Югославия. За Фюрера е важно и владеенето на Карпатите, които са естествената преграда пред всяко нахлуване в Балканския полуостров. През пролетта на 1944 година той окупира напълно Унгария.

В късните етапи от своята кариера Наполеон и Фюрерът допускат военните им сили да се разгърнат в наистина огромен мащаб, без да се съобразяват, че в момента всеки войник им е безкрайно нужен. По всяка вероятност е неизбежно увлечението им по ирационални и неосъществими стратегически цели. Ако бяха постъпили по друг начин навярно биха успели. Дългогодишните конфликти изтощават войските им, подкопават духа на войниците, а самите те стават все по-самонадеяно гръзки и отдалечавайки се прекалено от действителността вече не могат да вземат правилни решения. Изцяло им липсва сега гъвкавостта и приспособимостта както в политиката, така и в дипломацията.

БИТКИТЕ НА НАРОДИТЕ 1813 И 1944

Хитлер е така разпънат между Африка и Русия, че тези две първоначални цели се превръщат в антиподите на една дилема и създаването се напрежение ускорява неговия провал по начин, твърде сходен с Наполеоновия.

БАЗИЛ ЛИДЛ ХАРТ

„Стратегия“

Клаузевиц би одобрил усилията на Хитлер да използва в първите години въоръжените сили като инструмент на своята политика, но непременно би отбелязал, че прекомерните му цели превръщат конфликтите в тотална война, надвишаваща възможностите му да я доведе докрай.

МАЙКЪЛ ХАУЪРД

„Влиянието на Клаузевиц“

Накрая и Императорът, и Хитлер се озовават срещу коалиции, чиято мощ далеч надвишава тяхната. Въпреки това те продължават войната и има моменти, в които нейният изход не може да се предвиди. В 1813 година, в битката с Русия, Прусия, Австрия и Швеция на един фронт и с Испания и Англия на друг, Наполеон все още може да разгроми първите и да задържи развитието на конфликта с вторите. Неговите противници наистина се страхуват, че той е много силен, независимо от отстъплението в Русия. Именно поради тази причина след поражението си в Германия той успява да сключи договор, с който запазва голяма част от своята империя.

Той воюва за своята мечта да възглави една европейска монархия, макар че тази негова идея обединява по-голямата част от Европа против него. Хитлер също се сражава за своята империя и за своята хегемония, като се представя за най-големия борец срещу болшевизма. Ако Императорът се бе оттеглил в „естествените френски граници“ (с Рейнската област, Алпите и Пиренеите) през първите месеци на 1813 година, преди неприятелите му да успеят да мобилизират, съюзът им сигурно би се разпаднал, защото Русия, Прусия и Австрия щяха да се скарат за разпределението на териториите в Източна Европа и Германия. Независимо от безусловната капитулация, която искат съюзниците през януари 1943 година, ако Хитлер се бе оттеглил в Полша в границите от 1941 година, Сталин може би щеше да се споразумее с него и да се насочи към своите цели в Близкия изток. Но нито Наполеон, нито Хитлер могат да допуснат такъв сериозен удар по техния престиж. Двамата знаят с каква радост поданиците им биха посрещнали мира и се страхуват, че ако им го дадат, те могат да поискат политически свободи. Нито един от тях не помисля за каквото и да е намаляване на свръхраздутата им територия.

Разликата е главно в отношенията с Америка. През 1812 година Съединените щати влизат във война с Великобритания поради създадените от нея пречки за свободното движение на американските търговски кораби, но повечето североамериканци искрено ненавиждат Императора. По онова време обаче те са малочислени, твърде бедни и много отдалечени. През 1940 година положението е съвсем друго. Както Бисмарк е предрекъл, решаващият фактор на двадесетото столетие е фактът, че американците говорят

английски и колкото да се стремят да избягнат чисто европейските конфликти, никога не могат да стоят настрана от тях. В действителност не те, а Хитлер обявява войната с тях. Той прави тази стъпка от вярност към японските си съюзници, която може да се определи като донкихотовска. Ходът е далеч по-лошо пресметнат от нашествието в Русия и води до пълния му разгром. Мнозина смятат, че ако не го бе направил, навярно би успял да гържи англичаните в бездействие и да завладее Съветския съюз. Трябва да се признае, че той не е победен чак до късните етапи на войната, даже тогава, когато англо-американските сили дебаркират на континента в 1944 година. А при по-добро стечение на обстоятелствата немците могат да ги отблъснат по цялото протежение на плажовете, както става при Омаха. Всъщност едва след като съюзниците излизат извън пределите на предмостията може да се каже, че десантът е факт. Но и в този момент Хитлер не се замисля да потърси един или друг край на войната. Причината, разбира се, е и в споразумението между съюзниците за безусловна капитулация на Германия като единствена възможност за прекратяване на военните действия.

Според Клаузевиц „Крайната цел е винаги политическа и войната е само средство за постигането ѝ“. През 1944 година, а може би и по-рано, Хитлер престава да бъде почитател на знаменития военен теоретик, критикува го с ожесточеност и възприема изцяло възгледите на генерал Ерик фон Лудендорф, главнокомандващ германските войски през 1916-1918, който твърди, че войната не е „продължение на политиката, но с други средства“, а има смисъл сама за себе си и е „израз на националната воля за живот“. Това схващане ръководи фюрера във всички битки през последните месеци на войната до трагичния ѝ край за Германия.

През декември 1812 година един офицер пристига в щаба на генерал Йорк фон Вартенберг в Източна Прусия. Той му носи писмо от руския Генерален щаб, в което се съобщава, че настъплението на руската армия в най-близко време ще отреже пруските войски от френските. Разпозна-

вайки в офицера майор фон Клаузевиц, генералът извиква: „Махайте се!“ Но след като прочита писмото и изслушва убедителните думи на своя посетител, Йорк се съгласява да премине със своите полкове на страната на руснаците. Прусия е още в съюз с Франция и генералът взема решение, което „може да му струва главата“, но само три месеца по-късно пруският крал и руският цар се срещат на границата, очите им се замъгляват от сълзи и бурно се прегръщат. На 28 март 1813 година Фридрих Вилхелм III обявява война на Франция. Вместо да изгори Берлин заради това „последно предизвикателство“, както му заповядва неговият доведен баща, Еужен Боарне изтегля войските си отпътък Елба.

Разгромът на Наполеон в Русия и разпадането на Великата армия са едновременно физически и морален удар. Всички разбират, че Императорът може да бъде победен. Тази констатация оказва най-силно отрезвяващо въздействие на германците, които от години мечтаят да се отърват от безмилостните французи с техните тежки данъци, конфискации, военни набори и екзекуционни отреди. От Русия генерал Витгенщайн изпраща послание до германците, в което призовава всички класи да участват в освободителната война срещу завоевателя. „Германци, ние ви чакаме в пруската армия, в която синовете на работници се бият рамо до рамо със синовете на принцове – всяко класово различие е заличено от думите „крал, свобода, чест и родина“. Това е езикът на Френската революция с обратен знак. Германският национализъм се разгаря из цялата страна, мощно звучат патриотични песни. Избиват се френски войници и всяка нощ части от съпротивата правят успешни акции. Френските офицери почват да нощуват извън Касел с цялата плячка, която могат да съберат в екипажите си.

Прусия и Русия мобилизират през пролетта. Подценяваният като воин и политик Бернагот разбира, че е настъпил моментът да унищожи стария си съперник. Шведите, „балтийските прусаци“, известни като отлични войници, са готови да го последват. Той дебаркира с 35 000 души при Щралзунд, минава през Мекленбург и се присъединява към съюзниците. В същото време Уелингтън продължава безпощадния си поход през Испания към Пиренеите.

Но Императорът още не е победен. Независимо от загубите в Русия, той събира нова армия много по-бързо от неприятелите си – половината от руснаците са от друга-

та страна на Висла, а прусаците не са успели да мобилизират напълно своите сили. На хартия всичко при Наполеон изглежда изключително добре: полева армия от 150 000 души и 372 оръдия, както и други 75 000 души и 85 оръдия в различните гарнизони. Освен това той може да ползва резерви, описвани като „непълнен чек за човешки материал“. Във войските на императора обаче вече няма закалени в битките войници и дори зрели мъже – повечето от военния състав са петнадесетгодишни момчета. Загубите в Русия се отразяват особено на кавалерията – Наполеон разполага едва с 8000 конника, възседнали третокласни коне.

Метерних също не е убеден, че с Наполеон е свършено. Той е склонен дори да му помага, защото е зет на австрийския император. Освен това австрийският канцлер се безпокои от пруските амбиции и германския национализъм, опасява се, че руското присъствие в Европа ще наруши равновесието на силите. Той е даже готов да гарантира сигурността на Рейнската конфедерация (включително управляваната от Наполеон Вестфалия), ако Франция отстъпи Варшава, Ломбардия и Илирия на Австрия и се оттегли от Рейнската област.

Към края на април 1813 година императорът е готов да действа, войските му са събрани около Майнц. Както винаги, неговият план е да нанесе удар колкото е възможно по-бързо. Той смята да се насочи към Данциг и след като премине Елба и завладее мостовете по долното течение на Висла да прекъсне връзката между руските и пруските сили. Целта му е да ги разбие преди Австрия да се е намесила. Но той не взема предвид нито ниската боеспособност на своите войски, нито недостига на кавалерия, който го лишава от информация за движението на вражеските войски. Той също така вече не може да разчита както в предишните години на сигурните прикрития от големи и подвижни кавалерийски части пред себе си, които му дават възможност да извършва необезпокоявано своите маньоври.

Движейки се с обичайната си бързина, Наполеон се насочва на изток към Саксония, където съюзниците са окупирали Дрезден, столицата на крал Фридрих Аугустус. Той атакува при Люцен на 1 и 2 май и въпреки че една трета от френските патрони и шрапнели се оказват негодни, разбива Витгенщайн и Блюхер, които след поражението се

оттеглят откъд Елба. (В тези боеве майор фон Клаузевиц е ранен зад ухото.) Трябва обаче да се изтъкне, че съюзниците нанасят големи загуби на Наполеон и се измъкват, без да дават в плен нито един боец или оръдие. На 6 май Императорът влиза в Дрезден и възстановява правата на Фридрих Аугустус. Три седмици по-късно при Бауцен той отново побеждава съюзниците, макар че губи 15 000 души срещу 10 000 на противника. В това сражение маршал Ней не изпълнява точно дадените му заповеди и съюзниците се спасяват от пълен разгром, което дава повод на Императора да каже, че звездата му залязва. Той е неприятно изненадан и от непреклонното ожесточение, с което се бият прусаците: „Изглежда животните са понаучили нещо.“ Важното е, че след тези битки Наполеон вече няма противник на запад от Елба.

Свободният град Хамбург твърде ентусиазирано и неразумно напуска Рейнската конфедерация, изразявайки враждебното си отношение към Императора. Маршал Даву бързо го превзема. Той присвоява целия фонд на Хамбургската банка и събаря няколко жилищни квартала, за да изгради укрепления. Зверствата на предвожданияте от маршала разярени войски са толкова страшни, че хамбургчани си отмъщават за тях и през 1870 година.

На 4 юни Наполеон подписва двумесечно примирие със съюзниците, което е най-голямата грешка в цялата му кариера. Той очаква подкрепления от Италия – преди всичко кавалерия. В действителност пристигат 65 000 пехотинци и само 2000 кавалеристи. Ако вместо примирие той бе продължил да преследва Витгенщайн и Блюхер в Бохемия, сигурно би ги разгромил и коалицията би се разпаднала. Но сега съюзниците също имат възможност да мобилизират нови части и да чакат присъединяването на Австрия.

Според Клаузевиц Императорът неправилно преценява, че ще измами Бернагот и Блюхер, симулирайки, че заема отбранителни позиции с много дивизии, повечето от които в действителност не съществуват. Той разчита, че съюзниците няма да имат смелостта да продължат бойните действия. Сметката му излиза невярна, защото не е взел предвид ненавистта на прусаците към французите.

На 26 юни Метерних се среща с Императора в двореца Марколини в Дрезден и излага претенциите на Австрия да ѝ бъдат отстъпени вече споменатите територии. Почти веднага Наполеон навъсено му казва: „Значи искате война.“

Добре. Ще я имате." Той допълва, че ако Австрия се намеси във войната за него ще бъде лесно да сключи мир с Русия и Прусия. Австрийският канцлер настоява, че всички искат мир и на първо място френската армия. Императорът гневно извиква: „По-скоро бих умрял, отколкото да дам една педя земя! Владетелите, родени на трон, могат да си позволят двадесет поражения и пак ще си запазят короните. При мен не е така, защото аз се издигнах сам." Неуморимият Метерних му припомня, че войниците в неговата армия са почти деца и след тяхната гибел той просто няма да има кого да свика под знамената. Императорът изревава: „Хора като мен не ги е грижа, че ще загубят един милион души", а после добавя, че „ако бъда разбит, в следващия момент ще погребя света под моите руини". (В действителност, отказвайки се от Великата империя, той би могъл да запази френската корона, но сигурно би загубил абсолютната си власт; по време на Стоте дни, след като е принуден да даде конституция на страната, той казва, че никога не би се върнал, ако е можел да предвиди подобно унижение). Австрийският канцлер му предлага да отвори прозорците, за да го чуят всички. Наполеон отговаря, че от 300 000 войници, загинали в Прусия, само 30 000 са французи, останалите са поляци и германци. При тези думи неговият гост по произход от Рейнската област, припомня на Наполеон, че също е германец. Изобщо разговорът често взема твърде неприятни обрати. Императорът дори пита Метерних колко му плащат англичаните. Канцлерът му отвръща: „Вие сте обречен!"

Все пак Наполеон изпраща свой пратеник в Прага да провери какви са възможностите за мир, макар че едва ли има намерение да го подпише.

Независимо от предизвикателното си държане, Бонапарт е обезпокоен. След Бауцен той казва на Мармон: „Играта тръгна зле". Неспокойството им се споделя и от подчинените. Метерних забелязва тревогата им по време на срещата в двореца Марколини:

„Трудно ми е с подходящи думи да изразя мъчителната тревога, изписана на лицата на царедворците и блестящите в злато генерали, събрани в императорските апартаменти. Принц Нюшател (Бертие, шеф на личния състав) ми прошепна: „Не забравяйте, че Европа се нуждае от мир. Франция – на първо място. Това е всичко, което тя иска."

Мюра е толкова объркан, че за да запази и своето Неаполитанско кралство започва тайни преговори с австрийците. Но все още никой от генералите не мисли за преврат. Всички гължат кариерата си и общественото си положение на Наполеон.

На последвалата среща в Райхенбах Австрия се споразумява с Русия, Прусия, Швеция и Великобритания да обяви война на Франция, ако тя не приеме условията за мир. През юли съюзниците обсъждат на военен съвет в замъка Трахенберг в Силезия стратегията и тактиката, която трябва да следват в бъдещите си действия. Бернадот и шведският генерал граф Льовенхелм предлагат схема, по която да се водят боевете с Императора, основаваща се на опита им от времето, когато са воювали под негово командване. Те смятат, че за да постигнат успех трябва да се движат срещу френската армия в широк полукръг и да атакуват фланговете и излезлите по-напред части, като се отдръпват от секторите, ръководени лично от Наполеон. В дните, когато няма радио и тактическото решение зависи от донесенията на кавалерийското разузнаване, такава организация би му попречила да нанесе решителния си удар, с който печели своите победи.

Примирието изтича на 10 август, а на следващия ден Австрия обявява война. (Вестите за пълния разгром на французите в Испания окуражават Метерних.) Съюзниците прилагат точно новата стратегия и тактика, макар че по думите на Клаузевиц, който е в щаба на Блюхер, нямат добри позиции и действат на твърде широк фронт. На 26 и 28 август Императорът напада австрийците при Шварценберг, близо до Дрезден и със 120 000 души отблъсква 200 000-ата неприятелска армия, която дава 40 000 жертви. Преследването ѝ в познатия Наполеонов стил би довело до разгрома на съюзниците, но вечерта на 28-и Императорът се разболява от хранително отравяне и трябва да остане на легло в Дрезден. Тук му съобщават, че генерал Вандам, хвърлил се безогледно да преследва неприятеля, е разбит и е взет в плен заедно с 8000 войници, а частите на генерал Макдоналд са претърпели поражение от Блюхер при река Кацбах и са загубили 18 000 души. Лошите донесения идват едно след друго. Настъплението на маршал Удино, което трябва да попречи на Бернадот да се присъедини към Блюхер, е спряно след тежки боеве при Гросбеерен, близо до Берлин. Опитва се да блокира шведите и маршал Ней, но

също е разбит при Деневиц, като дава повече от 20 000 жертви.

Когато Императорът се вдига от леглото в началото на септември, положението е още по-лошо. Съюзническите армии са се съсредоточили и наброяват 350 000 души. Бавария също е преминала в лагера на Наполеоновите противници и нейните войски под командването на генерал Вреде, който е защитавал тила на французите, сега заплашва с възможността да ги атакува при оттеглянето им. Стопяващата се френска армия гладува и е обхваната от болести. Младите войници не могат да правят продължителни и дълги преходи, макар че се сражават храбро. След като разбира, че не може да се задържи на Елба, Наполеон изоставя Дрезден и се оттегля в Лайпциг, който е ключът към Северна Германия. Тук със своите 190 000 изтощени войници той изчаква противника, който значително го надвишава и като жива сила, и по броя на оръдията. Генералното сражение (германците ще го нарекат по-късно „Битка на народите“) започва на 16 октомври близо до Лайпциг на неблагоприятен равен терен, прорязан от много потоци, който не дава никакви тактически предимства. През първия ден съюзниците атакуват шест пъти последователно; разположените една срещу друга армии се бият с невероятна жестокост, огромни човешки маси се сблъскват лице в лице. Французите не могат да се справят с противника си. В отбрана и в нападение прусаците действат безупречно и не отслабват натиска. Клаузевиц отбелязва с гордост: „При Лайпциг Блюхер сам извоюва победата“. През втория ден на битката завалява като из ведро, има временно затишие. Наполеон е обзет от несвойствена за него апатия. Само за два часа французите са загубили 15 000 души, докато неприятелят получава непрекъснато нови подкрепления и муниции. На третия ден гъждът продължава да вали, но сражението избухва отново с още по-голяма сила. Неочаквано 3000 саксонци се обявяват на страната на съюзниците и обръщат своите 60 оръдия срещу французите. Императорските войски понасят толкова тежки загуби, че в края на деня Наполеон признава поражението си и заповядва на своите генерали да отстъпят. Когато напускат бойното поле, много от войниците, включително тежко раненият принц Понятовски, се издавят в река Елстер, опитвайки се да я преплуват (единственият понтонен мост се оказва разрушен, а обхванатите от паника

сапъори не го възстановяват). Наполеон успява да си пробие път към Франция с около 70 000 души, които приличат повече на тълпа, отколкото на редовна войска. Жертвите, които е дал, възлизат на 40 000 убити. Други 20 000 са пленени. Но най-важното е, че за първи път той претърпява пълно поражение в голяма и решителна битка.

На 9 ноември Императорът е в Париж. Великата империя вече не съществува. Рейнската конфедерация и Кралство Вестфалия са изчезнали като дим, от френското владичество там са останали изолирани гарнизони, които при това са много по-нужни във Франция. Холандия, Швейцария и Северна Италия са се разбунтували, а Уелингтън всеки момент може да мине южната френска граница. Страната е застрашена от нашествие, макар че състоянието на пътищата през зимата пречи за по-масабни военни действия. Но въпреки всичко, както предвидливо Валтер Скот пише на 10 декември, „Наполеон е от онези отчаяни играчи, които докато имат пари не стават от масата“.

В своя коментар на събитията Клаузевиц и този път изтъква, че Императорът все още може да победи. Той смята, че в отчаяните си усилия да обградят Наполеон съюзническите армии при Дрезден се отървяват от гибелното за тях сражение на няколко фронта едновременно с поражението на генерал Вандам, което принуждава Императорът да остане в града. Клаузевиц също така твърди, че ако яростната атака на французите през първия ден от боевете при Дрезден бе успяла, съюзническите сили биха били разкъсани на две и численото им превъзходство вече не би имало значение. Той познава добре нещата, защото по това време служи като офицер за свързка с руснаците в щаба на Блюхер. Тези страници от книгата „За войната“ навярно са били приятно четиво за Хитлер през 1944 година.

Удивително е, че Фюрерът и Императорът имат твърде ограничена представа за своите противници. И двамата не могат да разберат техните характерни черти нито като общества, нито като индивидуалности. Княз Метерних е изумен, че Наполеон изобщо не познава англичаните и техните институции. Той описва с какъв бяс Императорът му говори срещу управляващата Великобритания „олигархия“, която е „обречена като патрициите във Венеция“.

Наполеон изпада в ярост от обидните статии за него в лондонските вестници, докладвани от секретарите му. Въпреки това понякога той отчаяно мечтае за мир с Великобритания, дори когато е убеден, че всяко усилие в тази насока е напразно. Както бе посочено, през 1812 година в Испания той прави половинчати сондажи за преговори. Приближените му неведнъж го чуват да казва, че нещата биха били по-различни, ако мистър Фокс не бе умрял толкова ненавреме. Императорът усеща, че мнозина от визите изпитват определена симпатия към него, но не може да проумее, че тази симпатия се дължи най-вече на желанието им да уразият правителството на торите. През 1815 година той дори се надява, но напразно, че принц-регентът ще му предложи убежище. Нито за миг Наполеон не се задълбочава в особеностите на английския характер.

Както и Императора, Хитлер до края продължава да твърди, че няма неразрешими спорове с англичаните. Нещо повече, той се надява, че на острова има приятели. Между тях смята сър Осуалд Мозли и неговите привърженици, наречени „Черните ризи“, някои от които са „от най-добрите английски семейства“. За свой приятел Хитлер приема и възрастния Лойд Джордж, „човек с необикновена проникателност“, който му е казал, че „за Великобритания няма друга алтернатива освен дружбата с Германия“. Хитлер възлага наивни надежди и на Уиндзорския херцог: „Ако той бе останал на трона всичко щеше да бъде различно. Неговата абдикация бе тежка загуба за нас.“ А елегантният начин, по който е свален „този толкова здрав стълб на властта“, безспорно изненадва фюрера. (През 1944 година Гьобелс казва на Уилфред фон Оуен, че „Ако Едуард Уиндзор седеше днес на трона сигурно нямаше да се стигне до тази война, защото той много преди това би предприел необходимите решителни действия и нашите два народа щяха да се бият рамо до рамо срещу вражеския болшевишки свят вместо да се разкъсват един друг... Едуард нямаше да допусне ужаса, на който сме свидетели.“) Хитлер не само не вярва, че ролята на монархията във Великобритания е ограничена, но изобщо не е способен да разбере душевността на английския крал.

Хитлер ненавижда Чърчил, както Императорът мрази Пит, нарича го „глупава свиня, пияна осем часа в деннощията“ и използва всеки повод да го обиди. Още по-голямо е презрението му към Рузвелт – „този болен мозък“. Подигравайки се на Рузвелтовите хвалби, че във вените му тече „благородна еврейска кръв“, той казва: „Негърските черти на неговата жена явно показват, че и при нея кръвта е смесена“. Фюрерът дори не помисля, че Рузвелт през 1943 година учетворява американската армия и тя наброява вече седем милиона войници, а американските военни заводи произвеждат годишно по 50 000 самолета и 25 000 танка – цифри, които нарастват шеметно.

Императорът започва да ненавижда руския цар може би оправдано от своя гледна точка, защото се убеждава, че е лицемерен и не може да има никакво доверие в него. Той не разбира затрудненията на Александър, не проумява какви опасности застрашават един наследствен самодържец. Не е по-добро и мнението му за руския народ, той го презира и се страхува от него. След победата при Лютцен през май 1813 година Наполеон се обръща към своята армия (имайки наум, разбира се, преди всичко полските и германски части в нея): „Ние ще върнем тези татари в тяхната ужасна страна, за да не се появят никога отново сред нас. Те трябва да останат завинаги в техните замръзнали степи, царство на варварството и корупцията, в която човекът е принизен до равнището на животното“. На остров Света Елена Бонапарт пише за опасенията си, че „казаците един ден ще управляват Европа“.

Становището на Фюрера за руснаците е още по-негативно. „Славяните са раса от роби по рождение, които се нуждаят от господар“, твърди той в много случаи. Ако други раси, допълва той, не им бяха дали елементарните основи за организация, „руснаците още щяха да живеят като зайците“. В същото време обаче Хитлер искрено се възхищава от руския лидер – единствения в света, когото не подценява. Според него Сталин „изисква нашето безусловно уважение, защото всички негови действия показват, че е дяволска личност“. В интимен кръг той го нарича „звяр, но звяр от най-висока класа“ и неведнъж го определя като гений. Шпеер понякога има впечатлението, че Фюрерът изцяло одобрява режима, създаден от Сталин и смята руския диктатор почти за свой „колега“. (По време на войната в Берлин се разпространява такъв анекдот: „Каква

е разликата между нацистка Германия и Съветска Русия? – В Съветска Русия е по-студено“.)

Германското разузнаване отдавна знае, че съюзниците подготвят нахлуване във Франция, но не може да се добере до сведения нито за датата, нито за мястото на дебаркирането. С необичайната си интуиция Фюрерът се досеща, че нашествието трябва да почне от Нормандия. Много от неговите генерали обаче са убедени, че мястото на десанта ще бъде Па де Кале. Фюрерът прави компромис и разполага войските си твърде далече от брега, като смята, че ще могат бързо да бъдат придвижвани към всеки сектор. Във Франция той има 77 дивизии, повечето бронетанкови, и те по негова преценка два пъти ще надвишават силите, които съюзниците се надяват да прехвърлят през Канала. Хитлер обаче не е осведомен, че тези дивизии са в непълен състав и боевата им подготовка е съвсем недостатъчна. За командващи той назначава фелдмаршалите Рундщедт и Ромел – двамата от най-доверените му пълководци, способни да се справят с всяка критична ситуация. Според него дори ако „Атлантическият вал“ (огромни бетонни укрепления по брега) не изпълни предназначението си, очертават се великолепни възможности за танковете бързо да отблъснат съюзническите части обратно в морето. Рундщедт предлага да изостави областта южно от река Лоара и да разположи войските си на северозапад, за да може, ако е необходимо, да предприеме масивна контраатака. Хитлер не иска да слуша такива пораженчески предложения, тъй като оттеглянето от една област на Франция означава за него загуба на част от европейската му империя. Поради това той не позволява да бъде преместена нито една дивизия без негова изрична заповед. Но и планът на Рундщедт има съществена слабост: не предвижда огромното надмощие на съюзниците в бомбардировъчната авиация, която успешно би атакувала концентрираните немски войски. Ромел също като Фюрера очаква нахлуване в Нормандия и смята, че англоамериканското командване ще избере района около пристанището Шербург, за да улесни дебаркирането на подкрепления след десанта. Фелдмаршалът не подозира съществуването на новоизобретените изкуствени пристанищни кейове, които могат да бъдат закотвени по цялото

протежение на крайбрежието. Той е убеден, че ще се справи с нашествието до края на първия ден.

Така или иначе, когато този ден идва и нахлуването започва (6 юни 1944 година), Рундщедт получава първото донесение едва след няколко часа, а Ромел отсъства, защото е повикан от Хитлер в Берхтесгаден. Много от бронирани-те дивизии са отпътък Сена. Немските части по крайбрежието обаче се бият великолепно още от първия миг, макар че действията им не са добре координирани и съюзниците срещат огромни затруднения в разширяването на предмостие-то си. Все пак те успяват да се придвижат по-навътре в сушата и да опазят резервите с храна и муниции от обстрела на германските оръдия, защото немците разделят войските си, за да защитават едновременно Нормандия и Кале. За една седмица съюзниците създават предмостие, което е широко 60 мили и има 12 мили в дълбочина. След месец и половина ожесточени боеве германският фронт рухва, 45 000 немски войници са обкръжени. По времето, когато пада Париж (24 август) общите загуби на германците във Франция възлизат на 400 000 души. На 1 юли, в отговор на свръхотчаяния въпрос на Кайтел: „Какво да правим? Какво да правим сега?“, Рундщедт отговаря: „Сключвайте примирие, глупаци! Какво друго можете да направите?“ На следващия ден той е отстранен от поста си. Потресен от човешките жертви и материалните щети, Ромел също предупреждава Хитлер: „Неравната битка отива към своя край!“ Тежко ранен при едно въздушно нападение на англичаните на 17 юли, прославеният в предишни битки филдмаршал се прибира у дома си, за да се възстанови, но вече не се завръща. (Заповядано му е да се самоубие, защото е заподозрян, че е участвал в заговора през юли.)

Отвсякъде идват лоши новини и за всички, даже за най-зле осведомените германци, става ясно, че Германия е загубила войната. Руснаците неумолимо настъпват по всички фронтове, в Италия Кеселринг непрекъснато отстъпва независимо от блестящо провежданите операции, в Тихия океан американците се приближават все повече до Япония. Най-накрая недоволството в някои среди на Вермахта и във висшите кръгове на аристокрацията намира конкретен израз.

Опозицията съществува в армията още от 1938 година, но дълго време е пренебрегвана от Фюрера, който смята, че държи здраво генералите в ръцете си. Макар че Гестапо го

информира още в 1943 година за известни настроения на антипатия към него, Хитлер не обръща никакво внимание на сведенията, които получава.

В това време все повече расте и страхът на германския народ пред възмездието, което ги очаква след разгрома във войната. През 1943 година Ханс Кароса пише поемата си „Западноевропейска елегия“, в която става изразител на огромната тревога, завладяла германците: „Каква е тази странна вечер над нас, о моя западна земя?... Хората се лутат тъжни в заобикалящия ги хаос“. (Предсказанието на Шпенглер за злата участ на „западната земя“ сега изглежда много убедително.) Поетът, разбира се, завършва поемата си с нотка на надежда: „Но от развалините ще се роди благословения ден и ние няма повече да се крием от светлината“. Някои германци обаче нямат намерение да чакат със скръстени ръце благословения ден, който ще се роди от развалините.

На 20 юли полковник Клаус Шенк фон Щауфенберг, благородник и католик от Вюртемберг, с едно око и на едната ръка само с два пръста, оставя чантата, в която има малка бомба със закъснител, под масата в помещението, където Хитлер провежда съвещанията си в Растенберг, Източна Прусия. Бомбата експлодира, но след като чантата случайно е бутната от някого и преместена. Щауфенберг остава с впечатлението, че Хитлер е убит и отлита за Берлин да ръководи преврата, който ще постави на власт, както той се надява, едно консервативно правителство с регенти от династията на Хохенцолерните, а то от своя страна ще сключи мир със Съюзниците (в смешно оптимистичен срок). Но превратът е зле организиран, заговорниците не успяват да завладеят ключовите позиции в държавата. Хитлер е получил обгаряния и ушното му тъпанче е спукано – но е жив. След първоначалното объркване в столицата, той бързо овладява положението и авторитетът му отново е непоклатим.

Сатанинската същност на Фюрера се проявява сега още в първите дни след атентата. Арестувани са хиляди заподозрени главно от аристократическите среди, които той не е престанал да мрази. Те са изправени и съдени от специални трибунали, наречени „народни съдилища“. (Тази омраза към аристокрацията и това название на съдилищата са последните останки от някогашния „социализъм“ на нацистите.) Много от осъдените на смърт са обесени със

струни за пиано и окачени на куки за месо. Фюрерът разпорежда: „Искам да висят като в касапница“. Последните мигове от живота им са филмирани, за да може Хитлер лично да види жестоката процедура. След атенатата Хитлер вече никога не се доверява на офицер, който не е нацист, с изключение на Рундщедт и един-двама други, а ненавистта му към германската и австрийската аристокрация започва да граничи с маниакалност. Генералите от Вермахта изгубват завинаги възможността да организират преврат от типа на онзи, който сваля Наполеон във Фонтенбло през 1814 година. Хитлер се превръща наистина в „съдбата за Германия“.

Като по чудо германският фронт на Запад се стабилизира: Веднага след опита за преврат на 20 юли Фюрерът получава писмо с клетва за вяност от един негов любимец. Той е 53-годишният фелдмаршал Валтер Могл – най-младият с този ранг във Вермахта, по произход от по-нисшите слоеве на средната класа, разпален нацист. Славата му се носи от руския фронт. За него се говори не само че не жали хората си в отбранителните боеве, но и че в моменти на криза може да намери войски независимо откъде и след това да направи чудеса. Командването на Западния фронт той поема от фелдмаршал фон Клюге (който в отчаянието си се самоубива) на 16 август 1944 година. Само за няколко седмици Могл превъща бягството на немците във възможно най-бавното отстъпление, като дори успява да вземе надмощие над прекалено разтегнатите, хаотично снабдявани позиции на съюзниците.

Съюзниците стигат до германската граница на 12 септември. Британските танкове неочаквано заземат Антверпен и той става най-важния снабдителен пункт за съюзническите войски. Но Могл вече е успял да заздравя германските отбранителни линии по целия фронт. Опитът на англичаните да ги заобиколят в тил, като спуснат парашутни части в Арнем, Южна Холандия, завършва трагично в края на месеца. Съюзниците се бавят, тъй като са принудени да се справят с обкръжените германски войски, които се бият с непреклонна решителност. Планираното генерално настъпление на съюзническите армии през ноември спира. Фронтвата линия по Рейн остава непреодолима благодарение на действията, предприети от фелдмаршал Могл.

Междувременно на Изток положението непрекъснато се влошава. Противно на очакванията, руснаците продължават бойните операции и напредват както през цялата зима на 1943-1944 година, така и през последвалата пролет. През май 1944 година те вече са отблъснали немците от територията на Съветския съюз. Новата им лятна офанзива започва само седмица след нахлуването на англоамериканците във Франция, армиите им скоро стигат до Висла, застрашавайки Източна Прусия. През август Финландия моли за мир. В България и Румъния се извършват преврати и двете страни преминават на страната на Съветския съюз. Полша е завладяна, Варшава вдига въстание, немските части от Гърция и Югославия се налага да бъдат евакуирани. Много първокласни войски са блокирани в балтийските държави, над 26 дивизии, безкрайно необходими на други фронтове, остават там до края на войната. Но Хитлер намира личността, която временно спасява положението на руския фронт – генерал-полковник Феликс Шьонер, убеден нацист със същия произход като Могл и също любимец на фюрера. Истинско чудо е, че Шьонер успява да стабилизира един фронт, който се простира от Финландския залив до Източна Прусия. Генерал-полковникът има като Могл суров характер и действа с безогледна бруталност – много негови войници са разстреляни от наказателните взводове. Той е не само безкрайно енергичен и решителен командир, но и стопроцентов нацист, готов безпрекословно и буквално да изпълнява заповедите на Фюрера.

Към края на 1944 година при всички тежки обстоятелства Хитлер все още владее голям регион, който включва балтийските държави и основната част на Централна Европа. Освен това той изцяло контролира положението в Западна Полша, чешките земи, Унгария и Югославия.

Също като Наполеон обаче той просто няма достатъчно войски, за да защити своите територии. Трябва да се прибави и недостигът на муниции, макар че Шпеер върши чудеса в производството. Въздушните сили продължават да бъдат снабдявани с отлични нови самолети, но все повече се усеща липсата на гориво и много ескадрили бездействат. Немските градове са подложени на системни бомбардировки от съюзниците. Железопътните съобщения постоянно се прекъсват, а много заводи и петролни рафинерии са изцяло разрушени. През месец септември е произведено около 10 000 тона гориво, докато само Луфтвафе се нуждае

от 160 000. Всяка нощ хиляди граждани загиват от зачестилите бомбени градушки. Но независимо от всичко Хитлер – и германският народ като цяло – продължават упорито да се бият и да вярват в крайната победа. Както става с Англия през 1940 година, бомбардировките обединяват германците вместо да ги обезсърчават. Безспорно за това допринася особено много и съюзническата политика за безусловна капитулация, която не само унижава нацията, но и пречи за организирането на съпротива вътре в Германия.

Според Алберт Шпеер, „колкото по-неумолимо събитията вървят към катастрофа, толкова по-непреклонен става Хитлер, толкова по-твърда е увереността му, че всяко негово решение е правилно“. Шпеер е убеден също така, че Фюрерът е единствения германски лидер, който знае много добре какво очаква Германия при една безусловна капитулация. През май 1945 година Йогл вече твърди, че на Хитлер и на него самия е било ясно, че „няма да победят“. До същото убеждение те са стигнали и когато в ранната зима на 1941-1942 година германското настъпление е спряно почти пред вратите на Москва. Генерал Халдер казва на Милтън Шулман, че през юни 1942 година е получил съвсем точна информация за руската военна индустрия и за огромния човешки потенциал на страната. Цифрите били несравнимо по-високи от онези, с които германците разполагали. Халдер побързва да съобщи данните на Фюрера и несъмнено изпитва мрачното удовлетворение в този момент. „Когато му представих цифрите за производството на руски танкове, той се разгневи до смърт. Той не беше вече разумно човешко същество. Не зная дали не искаше да разбере, или не вярваше. Във всеки случай беше почти невъзможно да се обсъждат подобни въпроси с него. На устата му се появяваше пяна, заплашваше ме с юмруци и крещеше с всички сили.“ Знае се, че Хитлер в най-добрите времена не е понасял вечно намусеното лице на Халдер, наричайки го „абсолютен всезнайко“ и даже когато триумфира във Франция, не му спестява сцените на „безумен гняв и крясъци“. Но въпреки това може да се предположи, че той е разбирал всичко много добре и Халдер само е потвърдил неговите догадки. Но Фюрерът не може да се откаже от идеята, че му е предопределена ролята да изведе своя народ до победа като Вагнеров бог на войната.

Руснаците се съгласяват със Запада за безусловната капитулация, но към края на 1943 година дискретно проуч-

ват възможността да сключат мир с германците. През септември в Стокхолм един руски дипломат се сближава с германски кръгове и скоро след това се водят предварителни разговори, на които се изслушват взаимните предложения. Евентуалното споразумение предвижда оттеглянето на германците от Русия до границите от юни 1941 година, като в замяна руснаците получават правото да завладеят Турция и Персия. Изглежда Сталин е сериозно заинтересуван от подобна сделка, защото неговите хора не биха се осмелили да действат без личното му нареждане. Рибентроп посреща направените първи ходове с ентузиазъм. Но Фюрерът не обръща никакво внимание на предложенията, ако се съди по полуподигравателната забележка, която отправя към Рибентроп: „Ако сключи днес споразумение с Русия, утре ще го наруша. Аз просто не бих могъл да го удържа.“ Може би това е шега, свързана с анекдота, разказван от Шпеер за чиновниците от Министерството на Рибентроп, които искали да направят подарък на шефа си за рождения му ден. Те решават да му поднесат украсена със скъпоценни камъни униформена фуражка, в която да сложат копия от международните договори, сключени от него и едва тогава си дават сметка, че почти всички са нарушени. Хитлер се просълзява от смях, когато чува анекдота. От друга страна е известно, че Гьобелс няколко пъти настоява да се търсят средства за мирно уреждане на конфликта със Съветския съюз. В началото на 1944 година той даже връчва на Хитлер меморандум от 40 страници, в който предлага незабавно да се започнат преговори със Сталин. Хитлер дори не го прочита, а по-късно отказва и да изслуша доводите на своя министър. Преди няколко месеца, през есента на 1943 година, също така е отхвърлено предложението на Гьобелс да се потърси контакт с Чърчил, „за да се избегне война на два фронта“.

Има една основна причина, поради която Наполеон никога не е обмислял възможността да сключи мир в една или друга форма. Той смята, че авторитетът му сред народа ще отслабне, ако върне територии, които е владял. Може би има основания опасението му, че с това ще загуби своята неограничена власт, която той обича повече от всичко друго. Наполеон е играч до мозъка на костите си.

Дори когато империята се изплъзва под краката му, той се надява, че с някакъв блестящ военен подвиг или политическо чудо ще запази страната за себе си. Страданията на неговия народ – още по-малко на поробените нации – не стигат до съзнанието му.

Точно с такива разсъждения може да се обясни и поведението на Фюрера при подобни обстоятелства. Той също е максималист, който иска всичко или нищо, дълбоко измъчван от налудничаво властолюбие. Той също е лишен от състрадание към своите сънародници, но в много по-висока и страшна степен.

КЪРВАВАТА РАЗРУХА — 1814 И 1944-1945

*Кървавото разрешаване на конфликтите,
усилието да се разгромят докрай
вражеските сили, е първият плод
на войната.*

КЛАУЗЕВИЦ

„За войната“

*Когато Атила изпрати бързи и коварни
вестносноци в земите на Рейн, техните
думи се разнесоха навсякъде. На върха
на своята слава той канеше гости. Много
от тях намсриха там смъртта си.*

Из „Песен за нибелунгите“

Както хазартните играчи обикновено залагат най-много пари, когато щастието ги е напуснало, така Наполеон и Хитлер са готови по-скоро да рискуват всичко с едно хвърляне на зарове, отколкото да потърсят компромис. Фактът, че залогът в тяхната игра е съдбата на цяла нация изобщо не ги засяга. Двамата имат блестящи успехи в първата половина от кариерата си и не могат да повярват,

че с чудесата е приключено. Те продължават да играят до края, защото единствения смисъл на живота им е властта. Освен нея те не виждат нищо друго около себе си.

В началото на 1814 година Наполеон владее само Франция и Северна Италия. Навсякъде той говори открито, че е обграден с врагове. „Уелингтън е нахлул в земите южно от Франция, руснаците ни заплашват от север, а прусаци, австрийци и баварци – от изток.“ Съюзниците му предлагат мир, с който Франция запазва „естествените си граници“ – между Алпите, Пиренеите и Рейн. На практика това означава да се отстъпи Северна Италия и да се дадат гаранции, че равновесието в Европа няма да бъде нарушавано повече. Наполеон отказва изключително добрите условия. Той не може да се раздели с която и да е част от Великата империя, нито да се откаже от мечтите си за хегемония в Европа. Неограничената власт е отровила непоправимо съзнанието му.

Без да изчакат до март или април, когато пътищата са в по-добро състояние и войските им по-лесно биха се приспособили към полевите условия, съюзниците нахлуват в Северна Франция през декември 1813 година. Те са успели да съберат обединена армия от близо 400 000 души, а в своите страни разполагат с още по-голям резерв. Към силите им трябва да се прибави и Уелингтън с неговите 160 000 английски, германски и испански войници. Императорът няма друг избор освен да остави Южна Франция да се справя сама с Уелингтън, докато той разгроми нашествениците на север. В това е единствената му надежда. Неговата армия обаче не надвишава 120 000 души. Годните за бой войници, с които трябва да защитава преди всичко себе си, наброяват едва 60 000. Макар че между тях има опитни ветерани, повечето са по-млади дори от „децата“, за които говори Метерних. Срещат се и възрастни по на 50 и 60 години – почти сакати хора от войнишкия приют „Инвалидите“ Наполеон не си прави никакви илюзии за боеспособността на войската си и дори казва пред Сената, че момчетата му могат само да пълнят болниците

Представители на Законодателното тяло връчват на Императора писмо, в което се посочва, че Франция никога не се е намирала в толкова тежко вътрешно положение --

„търговията е унищожена, промишлеността загиба“. Наполеон ги отпраща разгневен: „Сега ли е моментът да се ровим в грешките на миналото? Двеста хиляди казаци са влезли в нащата земя. Не може да се обсъждат въпроси за свободата или безопасността на отделния човек. Днес трябва да защитим националната независимост, това е най-важното.“ Пред близките си обаче той говори, че с Франция е свършено. „Да се вдигне на крак целият народ? След като революцията унищожи аристокрацията и духовенството, а аз самият унищожих Революцията?“

Отчайващо е състоянието и на „вътрешния фронт“. За пръв път Наполеоновите войски са разположени на френска територия и трябва от французи да реквизират храни и вино, транспорт, фураж и всичко, което им е необходимо. Новата аристокрация вижда в Наполеон единствената пречка за мира и това мнение се затвърждава след съюзническата декларация от 13 декември 1813 година, в която се посочва, че войната се води срещу Императора, а не срещу Франция. Изглежда цялата буржоазия понася големи загуби по време на режима, защото дълговете ѝ в чужбина нарастват много през 1808 година. Хиляди младежи се кривят от военна служба, всеки ден се разстрелват дезертъори. В парижките „салони“ открито се приказва против Императора. Фуше и Талејран установяват контакт с Бурбоните. Талејран коментира: „Това е началото на края!“ Опитите да се съживи революционния дух – отново се въвежда Марсилезата, дълго забранявана поради асоциациите с якобинството – се провалят напълно, дори парижката тълпа е безучастна. Има силно недоволство от зашеметяващите нови данъци. Императорските финанси са близо до банкрут с астрономически дефицит. Само 10 милиона са останали от 75-те милиона златни франка, които Наполеон е прибрал в подземията на Тюйлери. (Той ги държи при себе си от чиста алчност; на Света Елена казва на генерал Бертран: „В парите е всичко.“)

Страхът в столицата расте заедно с непрекъснато прииждащите бежанци от север, които мъкнат останки от покъщнината си с каручки или влачат денкове. Както обикновено Императорът решава да предприеме офанзива, вместо да организира отбрана. Пред своя началник-щаб Бертие той замислено отбелязва: „Аз трябва да повторя във всичко Италианската кампания.“ Армията му обаче е съвсем различна от тогавашната и не може да осъществи

неговите намерения. Най-опитните 120 000 френски войници са откъснати в германските гарнизони и той е принуден да воюва с юноши, които не само никога преди това не са стреляли, но са събрани набързо, получили са по един шинел, кивер, оръжие (понякога ловни пушки) и не знаят какво ги очаква – дълги преходи в незапомнено студена зима през равните поля на Шампан по пътища, потънали в киша или кал, нощувки в сняг или гъжд под леденото небе, без храна и с единствената надежда да се постопят за кратко време в някое попълно селище.

Независимо от всичко Наполеон разгромява Блюхер при Сент Дизие на 27 януари 1814 година. Само четири дни по-късно обаче е отблъснат при Ларотиер и се оттегля назад. На 7 февруари съюзниците му връчват ултиматум, в който вече не се предлагат „естествените граници“ на Франция, а само територията от 1789 година. Когато съветниците на Императора подсказват да се приемат условията, той избухва в гняв „като лъв, попаднал в клопка“ и крещи, че никога няма да отстъпи земите, завладени от революционната армия и да остави Франция по-малка, отколкото е била преди него.

Той има важно предимство пред своя противник, тъй като познава терена, на който ще се водят битките, а освен това разполага с по-добри карти. Армията от 120 000 прусаки на Блюхер е разположена на непредпазливо разтегнатата и тясна позиция от Шалон до Лафорте-сюр-Жуар. На 10 февруари Наполеон се промъква покрай нея при Шампобер, откъсва Сакен от Блюхер и на 11 февруари го разбива при Монтмирай. На 13 февруари отново го атакува успешно при Шато-Тиери и Сакен се отгръбва стремително на север. На следващия ден той нанася толкова тежък удар на Блюхер, че почти му прерязва пътя за отстъпление и старият воин трябва да търси убежище в Шалон. Веднага след това Наполеон застава младите си войници да извършат нечувано бърз преход и пресреща предвожданияте от Шварценберг австрийци при Монтеро, около 80 мили югоизточно от Париж. На 16 февруари той го напада с толкова ожесточение, че напълно унищожава неговия ариергард. След друга атака при Мери-сюр-Сен австрийците обръщат гръб и побягват назад. Наполеон печели седем победи за осем дни.

Разбира се, той е въодушевен, „буквално пиян от радост“ след победата при Шампобер и заблуждава сам себе си, че може да си възвърне всичко. „Неприятелят ще се

оттегли от татък Рейн много по-бързо, отколкото бе дошъл и аз скоро ще бъда отново на Висла“, заявява той за ужас на своите генерали, загубил всякакво чувство за политическа реалност.

Кампанията му е наистина подвиг дори за стандартите на Наполеон и неговия военен гений. Той проявява неочаквано цялата си енергия и нюх към изненади, които са го отличавали в Италия през 1797 година. Фактът не може да не учуди, защото преди това в продължение на много години у него личат признаци на физическо отпадане. Още в годините на Консулството драматургът Коцебу отбелязва, че той очевидно дебелее, „което не подхожда на човек като Бонапарт“. Дук де Брогли пише с неприятно чувство през 1808 година за „драматичната“ промяна у Наполеон: „Торсът му беше къс и много надебелял, малките му крака също бяха дебели, лицето му – мъртвешки бледо, главата му оплешивяваше отпред, а профилът му приличаше на образите по римските монети.“ Здравето му обаче изглежда е сравнително добро, като се изключат болките от време на време в пикочния мехур (лекарите са ги обяснявали с херпеса, който е прекарал при обсадата на Тулон). В 1811 година Наполеон е с подпухнал вид, цветът на лицето му е жълтеникав, главата му – хлътнала между раменете. Затлъстяването се обяснява с безбройните яденета, приготвени от Мария-Луиза, но има и много други белези, които показват, че бремето на властта взема своя данък. Руската кампания го изтощава още повече. По време на последвалата война в Германия той вече рядко си ляга в леглото, предпочита да спи в каляската си с глава, превързана с носна кърпа. Имперският министър на пощите граф дьо ла Валет го вижда непосредствено след завръщането му през ноември 1813 година: „Стори ми се толкова обезверен и съсипан, че наистина ме изплаши.“ Барон Фен споделя с него, че Наполеон се оттегля за отгих в единадесет часа вечерта и винаги е на крак в три сутринта, като работи непрекъснато през целия ден. „Това не може да се промени“, казва Фен (който е негов секретар). „Промяната би го убила“. Откъде Наполеон намира сили да води кампанията от 1814 година е истинска загадка.

Безспорно той вярва, че ще спечели войната. Липсата на достатъчно сили за решаващ удар го принуждава да избере стратегия, с която да разстрои комуникациите на съюзниците и да им попречи да си сътрудничат. Всеки път

той атакува откъм тила и концентрирайки с блестящи маньоври оскъдните си сили успява да разбие противник, който числено го превъзхожда двойно, дори и тройно. Но, както отбелязва Клаузевиц, Наполеон подценява „стария Блюхер“ (роген през 1742 година) и напразно го осмива, че „прилича на бик, който върти във всички посоки кръглите си очи и се хвърля веднага напред при най-малката заплаха“. Едва на остров Света Елена Наполеон признава: „Старият мошеник винаги ме атакуваше с едно и също настървение и дори след най-ужасния разгром се изправяше светкавично, готов за нов бой.“

Трябва да се подчертае, че Императорът изобщо има склонност да се отнася пренебрежително към своя противник – държава, армия или отделен генерал. Най-красноречивият пример е неспособността му да види бойните качества на руските и британските войски, макиавелизма на Метерних и професионализма на Уелингтън. Той губи в 1814 година, защото подценява стратегическите замисли на Блюхер и Шварценберг. Според Наполеон никои не е достоен противник за него.

Блюхер регрупира силите си и се насочва към Париж в началото на март. Императорът го атакува толкова успешно, че той се скрива зад стените на Соасон. Когато излиза от града, отново е разбит (на 7 март при Краон), но при оттеглянето си заема силни позиции при Лаон. Тук на следващия ден Наполеон го атакува, този път фронтално, с 40 000 души срещу 100 000, не успява да го отблъсне и понася загуби, които едва ли може да си позволи. Въпреки че неговата Млада гвардия – единствената истински боеспособна част – „се топи като сняг“ по собствените му думи, той продължава активните си настъпателни действия и застава Блюхер да се отдръпне от татък Реймс. Само седмица по-късно той води битка и с Шварценберг при Арси-сюр-Об, която завършва без конкретен резултат. По това време момчетата, които той нарича свои войници, излизат едно след друго от строя поради болести, глад и явна преумора и наброяват вече едва 30 000 души. Наполеон трябва или да се откаже от борбата, или да търси още войски. Както обикновено обаче, той решава да си опита щастиято. Научавайки, че съюзниците са се насочили към Париж, той не тръгва да ги пресрещне, а се придвижва на изток с идеята да засили войските си с части от гарнизоните, през които минава и същевременно да прекъсне снабди-

телните комуникации на противника. Той е уверен, че Националната гвардия и парижките работници ще се бият докрай за родния си град, а брат му Жозеф е способен да ръководи добре отбраната. В краен случай маршал Мармон има 8000 пехотинци, 3000 кавалеристи и 60 оръдия, с които може да задържи настъплението на вражеските сили. Мармон се кълне: „Сир, аз гарантирам за моя армейски корпус.“ Наполеон обаче извършва много неразумна постъпка. Той изпраща по куриер нешифровано писмо до Мария-Луиза, в което споделя намеренията си: „Реших да действам при Марна, за да отвлека неприятеля по-далече от Париж.“ Писмото е заловено от руски патрул, но след разгорещени спорове съюзниците продължават пътя си към френската столица. Мармон напразно прави плах опит да ги спре при Ла Ферте Шампеноаз.

Императорът заповягва да се защитава Париж до последния войник, даже ако това означава да се превърне в развалини. Но не се изграждат никакви укрепления, не се строят барикади по улиците, а Жозеф Бонапарт не успява да вдигне накрак парижаните. На Марсово поле стоят неизползвани 200 оръдия, други 60 – на хълма Монмартр. На 30 март Мармон подписва примирие, за да спаси града от генералния шурм. Блюхер и Шварценберг влизат на следващия ден в Париж. Това е краят.

Съюзниците са сключили на 9 март договор помежду си, с който са се задължили да продължат войната до пълния разгром на Наполеон и безусловната капитулация на Франция. Те не приемат никакви разговори за примирие. На 3 април френският Сенат, обработен набързо от Талейран, сваля императора. Три дни по-късно Людовик XVIII е призован да заеме френския трон.

Както бе посочено, още през ранната пролет на 1812 и дори преди началото на руската кампания, висшите офицери на Наполеон са много обезпокоени. В спомените си Метерних пише, че през лятото на 1813 година те изглеждат обзети не само от тревога, но и от отчаяние. Императорът отнема всички техни надежди за мир с изявленията си, че ще „се завърне на Висла“. Когато бърза към Фонтенбло след падането на Париж, той навярно смята да събере нова армия от гарнизоните на юг от Лоара. Но на неговите маршали вече им е дошло до гуша. Твърде малко знаем за офицерския заговор от 1814 година, като изключим написаното от самия Наполеон на Света Елена. Все пак може да се

предполага, че е подготвян продължително време. Обикновено той е разглеждан като съвсем спонтанна проява, но е повече от вероятно, че в основата му има побудител – все още неизвестен.

Според версията на Наполеон, след като на 4 април той приема смяната на караула във Фонтенбло, Бертие му казва, че маршалите молят за аудиенция: Те влизат при него заедно с висши сановници от императорския двор, между които е Коленкур. Един от маршалите говори от името на всички и „заеквайки“ обяснява, че всичко ще бъде загубено, ако той не абдикира. „Армията е деморализирана, изтощена и дезорганизирана. Дезертърството е очевиден факт. Не може да се мисли да тръгнем към Париж. Това би довело до безполезно проливане на кръв.“ Маршалите не споменават и дума, че за разлика от тях най-младите офицери искат да воюват и са готови незабавно да влязат в бой: Императорът, който по-късно твърди, че е искал да предотврати една гражданска война написва сам абдикацията. Даже маршалите Бертие и Ней – най-храбрият от храбрите – се отдръпват от него, макар че като всички се страхуват да не ги разстреля. На 11 април Наполеон подписва абдикацията. На следващия ден той прави опит да се самоубие, като поглъща отрова, „която носех в малка копринена торбичка на шията си“, но от парещите болки повръща всичко, което е погълнал.

На 20 април след театрална раздяла с Императорската гвардия Наполеон напуска Фонтенбло на път за остров Елба, където съюзниците са му определили да живее. На един от охраняващите го войници той казва: „Аз абдикирах, но не предадох нищо.“

В известен смисъл не се вижда прилика между военните заговори от 1814 и 1944 година. Отношението на Наполеон към неговите маршали по-скоро е както на Хитлер към партийните сатрапи, гаулайтерите, отколкото към генералите от Вермахта. Уелингтън пише след войната, че Императорът вероятно се е отнасял към маршалите с голямо „страхопочитание“, но това не е вярно. Те са издигнати лично от него и съзнават, че му дължат всичко. В анализите на сраженията, които Наполеон прави на остров Света Елена, може да се види, че той дълбоко в себе си презира

своите военачалници. Такова е отношението и на Хитлер към хора като Гьоринг и Химлер.

Събитията през 1814 година не са предизвиквали приятни чувства във Фюрера. „Аз мога да си представя по-добре от всеки друг страданията на Наполеон“ – диктува той на Борман на 26 февруари 1945 година. Ако в тези критични за него дни продължава да чете „За войната“ той сигурно открива там не само аналогии, но си прави важни заключения. Според Клаузевиц Наполеон през февруари 1814 година съвсем не е победен, макар че превъзходството на противника е много голямо и битката се води на френска земя. Уелингтън е на същото мнение. Знаменитият военен теоретик смята, че Императорът след победите си при Шампобер, Монтмирай и Вошан допуска фатална грешка, като пренебрегва прусаците и се насочва към австрийците:

„Какъв би бил резултатът, ако вместо да тръгне от Блюхер към Шварценберг той се бе опитал да нанесе още един удар на Блюхер и да го преследва до Рейн? Убедени сме, че това би променило изцяло хода на кампанията и съюзническата армия, вместо да се отправя към Париж, щеше да се оттегли заг Рейн.“

Успехите на Императора през 1814 година се дължат, както пише Клаузевиц, на неговото блестящо умение да използва грешките на противника и да разделя на отделни части огромните му сили. От решаващо значение е падането на Париж, макар че превземането на неприятелската столица още не означава спечелване на войната, както е случаят с Москва:

„С превземането на Наполеоновата столица в 1814 година целта на войната е постигната. Политическите групи, които имат поддръжка сред парижкото население, преминават към активни действия и в настъпилото огромно разцепление между хората властта на Наполеон рухва от само себе си... Поради тези причини силите и отбранителните възможности на Императора започват изведнъж да отслабват много, а надмощието на съюзниците нараства в същата степен. Това прави всяка по-нататъшна съпротива невъзможна.“

Както ще видим по-нататък, първият пасаж от книгата на Клаузевиц може би вдъхновява Хитлер за последната му отчаяна офанзива на Запад в Ардените, докато вторият по всяка вероятност повлиява за решението му да остане в Берлин.

Модл, който е гений в очите на Гьобелс, смайва съюзниците, възстановявайки Западния фронт. Без съмнение, той дължи някои от успехите си на указанията, които му дава Фюрерът. На 16 септември Хитлер заповядва на всички физически здрави мъже да се включат с фанатично себеотрицание в боевете и предупреждава: „Няма възможност да се разгърнат широкомащабни отбранителни операции от наша страна. Единственото, което можем да направим, е да удържим нашите позиции с цената на живота си.“ Точно като Наполеон, той по природа не приема отбранителната война и не може да я води. (В действителност той трябва да тръгне в настъпление, защото в противен случай Райхът би се сгромолясал много по-бързо.) Новите бомбардировачи на съюзниците имат голям радиус на действие и не само им осигуряват превъзходство във въздуха, но през месец октомври разрушават последните германски заводи за синтетично зориво. Хитлер знае, че оскъдните запаси скоро ще свършат. Той решава, както Императора през март 1814 година, да нанесе един последен удар, да предприеме мощна офанзива на Запад, дори ако за осъществяването ѝ е необходимо да се прехвърлят хора и оръжие от Изток. (Аналогично е решението на Наполеон да изтегли своята гвардия от Испания.) Фюрерът обаче е принуден да остави на руския фронт 88-милиметровите противосамолетни оръдия (използвани срещу танковете), което отслабва значително възможностите на войските, участващи в офанзивата, да се защитават от неприятелските въздушни атаки. Лъвският пай от горивото се дава на танковете, а за Луфтвафе се отделя твърде малко. Хитлер избира за район на настъплението Ардените, където е триумфирал в 1940 година. Там са заети позиции за отбрана четири американски дивизии, далеч по-слаби и зле снабдявани. Хитлер атакува на фронт от близо 120 километра, като главният удар е съсредоточен в участък от 25 километра. Крайната цел е Антверпен.

Макар че фелдмаршал фон Рундщедт, командващ Западния фронт, смята операцията за „безсмислена“, планът, разработен от Върховното командване под ръководството на Фюрера, се възлага за изпълнение на фелдмаршал Модл, на командващия бронирани части генерал фон Мантойфел и на генерал-полковника от СС Сеп Дитрих. Тримата декларират, че са готови да решат поставените им от Хитлер задачи. В частни разговори обаче всеки от тях

споделя оценката на Рундщедт, че „наличните сили са твърде малко“. Мантойфел казва на Лигл Харт: „Ние бяхме единни във възраженията си срещу този план“, а Сеп Дитрих с ирония си спомня: „Всичко, което трябваше да направя, беше да пресека една река, да завладее Брюксел и после да отида и превзема Антверпен.“ Но каквито и съмнения да имат, те не се отказват да опитат.

За разлика от висшите командири младшият офицерски състав е изпълнен с увереност, въодушевен е от перспективата да настъпва отново. Фюрерът засилва тяхното желание да действат, като нарежда всеки офицер, който се съмнява в победата, да предаде командването на някой от своите подчинени и да се постави на негово разположение. „Войната ще реши дали германският народ ще продължи да съществува, или ще загине“ – провъзгласява той.

Втората офанзива в Ардените, която започва преди разсъмване на 16 декември, заварва американците съвсем неподготвени. Разположени на зимни квартири, те са сигурни, че германците не могат да проведат такава операция. Гъстата мъгла и ситният дъжд пречат на съюзническата авиация да използва своето превъзходство. Триста хиляди германци, някои от тях закалени в боевете на руския фронт, постигат в началото драматичен успех и прекъсват снабдителните линии на противника. Американците са толкова объркани и уплашени, че молят фелдмаршал Монтгомери да поеме командването на тази част от фронта. Но след една седмица атаката на германците при Бастон е отбита, градът – жизненоважен комуникационен център за съюзниците – не е превзет и Модл разбира, че по-нататъшното настъпление е невъзможно. Около Коледа Рундщедт иска разрешение от Върховното командване да отстъпи. Хитлер отказва, защото съзнава, че не би могъл да предприеме друга голяма военна операция. Точно на Коледа мъглата се вдига, самолетите на съюзниците излитат и унищожават само през първия ден една десета от танковете и бронираниите коли. На 26 декември германците вече нямат гориво. По ирония на съдбата някои техни танкове са успели да стигнат на половин километър от американски склад, в който има повече от два милиона галона петрол. В началото на 1945 година съюзниците започват контраофанзива и на 16 януари всичко е приключено.

След войната Рундщедт нарича поражението в Ардените „втори Сталинград“. Германците загубват 120 000 души

заедно с 600 танка и моторизирани оръдия, което е целият резерв на Западния фронт. Но при преценката на понесените жертви трябва да се има предвид, че германските войници се бият почти без бронирани части и без никакво прикритие от въздуха, често им липсват даже муниции за пушките, а освен това е голям броят на предалите се.

На Изток фронтът се огъва от непрекъснатите яростни атаки на руснаците, Червената армия преминава Висла на 18 януари 1945 година. Много германски части падат в плен и оределият Вермахт започва да се попълва с момчета от организацията „Хитлерюгенд“, някои едва дванадесетгодишни, или с членове на „Фолксщурма“, своеобразна Национална гвардия, в чийто състав влизат мъже на шестдесет и дори седемдесет години. Към края на януари Алберт Шпеер дава на Фюрера меморандум, в който се изтъква, че след загубата на Горна Силезия германските заводи и фабрики не могат повече да снабдяват германската армия с необходимите ѝ муниции, артилерия или танкове. Хитлер отговаря със „студен, язвителен глас“: „Оставете ме сам да правя заключения за състоянието на военната индустрия.“

Гьобелс и Шпеер, които са най-близко до Фюрера през последните месеци от живота му, описват и тълкуват неговите мисли и действия съвсем различно. В дневника си Гьобелс споделя илюзиите на своя господар, без да скрива, че едновременно с това е безкрайно смутен и объркан от неговия отказ да приеме превратностите на съдбата. В книгата на Шпеер (излязла 20 години след войната – бел. пр.) се открива желанието на автора да се самооправдава, но тя дава в много отношения обективен и наистина убедителен портрет на Фюрера.

„Кой би могъл да каже кога луната ще се сблъска със земята и цялата планета ще се превърне в пламъци и пепел?“ – цитира Гьобелс едно размишление на Хитлер. „Въпреки всичко нашата мисия е да изпълним дълга си докрай.“ Гьобелс описва Фюрера в началото на март 1945 като „напълно неуязвим за страшните удари, на които сега сме подложени. Неговата непоколебимост е възхитителна. Никой друг освен него не може да овладее днешното критично положение.“ Ученикът на този всемогъщ вълшебник добавя все пак: „Общото настроение в Райхканцлерството е твърде мрачно. По-добре е да не отивам там, защото атмосферата е заразителна. Генералите са провесили носове, единствен Фюрерът държи главата си високо изправена.“

Шпеер разказва как през втората половина на март Хитлер изтръгва от него едно емоционално, но неискрено потвърждение, че войната все още може да бъде спечелена. Той пише, че в този последен период Фюрерът е „съсухрен като много стар човек“. „Крайниците му трепереха, вървеше прегърбен и влачеше краката си. Дори гласът му стана треперещ и изчезна познатият властнически тон... Беше бледен, с подпухнало лице; униформата, която в миналото поддържаше безупречно чиста, сега често изглеждаше занемарена и по нея личаха петна от храната, която беше ял.“

Хитлер заплашва не само обикновените германци, но дори най-близките си съветници с разстрел, ако кажат, независимо на кого, че войната е загубена. Той иска от шефа на Гестапо Ернст Калтенбрунер да присъствува на всяко военно съвещание, за да не смее никой да изрази „пораженски“ мнения. През февруари и март той понякога намеква, че прави опити да установи контакти със съюзниците. Според Шпеер той просто иска да засили впечатлението, че врагът им е непримирим и борбата трябва да се води докрай. Дълбоко в душата си фюрерът очевидно се разкъсва между непоколебимата си воля да победи и възторга пред възможността да изгори на величествената жертвена кладя.

Той е толкова обзет от манията за власт, че дори в тези последни моменти отказва да отстъпи и най-малката част от бившата си империя. Поради това става невъзможно да се защити най-важната, централната област на Райха. Фюрерът категорично отхвърля горещата молба на Гудериан да бъдат изтеглени по море и изпратени на други фронтове всички 26 германски дивизии, които са отрязани в Латвия. Той крещи ясно: „Ние не можем да отстъпим тези територии.“

На всеки, който има възможност да види Хитлер, прави впечатление бързото влошаване на физическото му състояние, особено след атентата в 1944 година. Мантойфел, който е прекарал предишните коледни празници с фюрера, е безкрайно разтревожен от вида му в началото на Арденската офанзива – „приведен, с бледно и подпухнало лице, седнал прегърбен на стола, с треперещи пръсти, с лява ръка, обхваната от гърч, който той се опитва да скрие с много усилия“. Капитан Герхард Болд го вижда отблизо за пръв път през февруари 1945 година и е изненадан от старческата му походка и от пълното изтощение, изписано на лицето

му. Тревър-Роупър смята, че промените в здравето на Хитлер се дължат на напрегнатата работа, която върши изключително нощем, както и на предписваните му успокоителни инжекции. Някои от тях, в които има беладона и стрихнин, са без съмнение вредни за него. Доктор Бранд е предполагал, че Хитлер страда от Паркинсонова болест и му ги препоръчва като „еликсир на живота“. Според Джон Кийгън Фюрерът деградира преди всичко психологически, защото осъзнава, че не се е оказал достоен за германския народ. По-вероятно обаче Хитлер мисли обратното. Той неведнъж говори пред Шпеер и други, че германският народ не е оправдал неговите надежди. През март заявява на Шпеер: „Нацията доказва, че е по-слаба и сега бъдещето принадлежи на по-силната източна нация.“

Към средата на март съюзниците прекосяват Рейн и за един месец 350 000 германски войници се предават. Модел „пожарникарят на фюрера“, както го наричат, се застрелва. Но руснаците отлагат решителния последен шурм, защото предпочитат да унищожат преди това немските части в Източна Прусия, Унгария и Австрия.

Дори сред разрухата на своя „хилядолетен Райх“ Хитлер не може да приеме, че с него е свършено. На 21 април Гьобелс, който също живее с илюзии, отбелязва в дневника си, че в Стокхолм високоръководена личност от Съветския съюз предлага преговори, но фюрерът отказва, защото това може да се изтъкне като израз на слабост. Гьобелс, както сам той пише, не се съгласява със становището на Хитлер и остро протестира, като изтъква, че евентуалните преговори няма да дадат никакви предимства на противника, защото нещата на Източния фронт са вече ясни. Хитлер обаче остава непреклонен: разговорите според него само биха окуражили англичаните и американците за по-тясно сътрудничество с руснаците.

Фюрерът прилича на Императора и по фаталната си слабост да подценява своите неприятели, особено такива като „пияницата Чърчил и престъпника Рузвелт“. Но когато на 14 април се получава известието за смъртта на президента, той за момент вярва, че „най-опасният враг е отстранен от Провидението“. Той говори на всички, че е станало „политическо чудо“, в което не се е съмнявал, защото знае благосклонността на съдбата към него, и започва нетърпеливо да чака пратениците на Хари Труман. Много скоро обаче си дава сметка, дори в нездравата

атмосфера на своя бункер, че нищо не се е променило. В моментната си еуфория на 15 април Фюрерът издава две директиви, които се оказват последни. В първата, № 73, след като разяснява, че Германия само на пръв поглед е разделена на две, той изтъква, че територията, която не е под негово непосредствено ръководство, трябва да има свой главнокомандващ, макар че „доколкото съобщенията позволяват, общият контрол на всички военни действия ще осъществявам аз, както досега“. В директива № 74, която е предназначена да стигне до всяка рота, той призовава:

„В тези часове, мои бойци от Източния фронт, целият немски народ ви гледа, изпълнен с надеждата, че вашите оръжия, насочвани от опитните ви командири, ще удавят в море от кръв болшевишкото настъпление.“

В бункера на Хитлер се водят разговори за „Алпийски редут“ в Бавария, където нацисткото ръководство и подбрана част от най-преданите войски да се оттеглят, за да продължат борбата с увереността, че „провиденцието“ няма да изостави националсоциалистическа Германия. Макар че германският Юг не е зает от съюзниците и планините му са много подходящи за съпротива, идеята е по всяка вероятност един от поредните ходове на Хитлер, с които иска да укрепи духа на своите последователи и да отдалечи момента, когато трябва да реши, че няма никаква надежда. Клаузевиц подчертава бързото разрастване на политическата опозиция, след като Наполеон е отстранен от столицата си. Фюрерът сигурно се страхува да не го сполети същата участ. В действителност Гьоринг и Химлер вече заговорничат да заемат мястото му.

Докато градът около него е адски хаос от избухващи бомби, сриващи се сгради и огнена стихия, Фюрерът стои в своя бункер на 15 метра под земята и спуска здраво последните групи от властта, с която е стигнал до кошмарния си край. (Според Ото Дитрих по негово нареждане при входа на бункера е окачен знак „Пушенето забранено!“.) Той непрекъснато пуска на своя грамофон Вагнеровата опера „Залезът на боговете“ и я слуша с упоение. На 15 април, същия ден, в който са обнародвани двете последни директиви на Фюрера, три руски армии започват офанзива за овладяването на Берлин. Хитлер се опитва да ги отблъсне, като с три дивизии, съществуващи само във въображението му, маневрира по оперативна карта, която няма нищо общо с действителността. На 25 април германската столица

ца е напълно обкръжена. Всички, които се намират в нея, не могат нито да се измъкнат, нито да получат някаква помощ.

Три дни преди това Фюрерът е принуден да признае, че войната е загубена. Когато на 22 април научава на Всекидневното оперативно съвещание, че контраатаката на обергрупенфюрер Щайнер няма да се проведе, той изгубва контрол над себе си. Пред потресените си „придворни“ Хитлер крещи и беснее, че армията го е предала, че е заобиколен от предатели. „С Третия райх е свършено“, провиква се той, след което обявява, че ще остане и ще посрещне смъртта в Берлин.

По време на бягството си от Русия през 1812 година Императорът размишлява за участта, която го очаква, ако съюзниците го заловят. „Можете ли да си представите, Коленкур, каква гледка бихте представлявали в желязна клетка, изложена на централния Лондонски площад?“ – казва той, след което получава истеричен припадък.

Хитлер няма никакви илюзии. Той знае, че ще бъде изложен на показ, а след това екзекутиран. На 28 април 1945 година руснаците са само на 800 метра от бункера. На 29 април Хитлер прави единствения кавалерски жест в своя живот, като се оженва за Ева Браун. На следващия ден двамата се оттеглят в спалнята, за да умрат. Фюрерът взема в ръка снимката на майка си и се застрелва. Ева поглъща отрова.

В дните на падението си през 1814 година Наполеон споделя със свой верен сподвижник: „Скъпи ми приятелю, ако казаците стигнат до вратите на Париж, това ще бъде краят на Императора и на Империята.“ Така и става. Казаците на цар Александър влизат в Париж и разполагат конюшните си по булевардите. През 1945 година Сталиновите казаци са в Берлин. Това никога не би се случило в нито една от двете столици, ако не беше безумието на техните управници. Решени на всяка цена да избегнат войната на два фронта, те намират края си точно в такава война.

ЗАВЕЩАНИЯТА

*„Докато съществува империята му, война
ще има.“*

ИПОЛИТ ТЕН

„Произход на съвременна Франция“

*„Няма да ви кажа нищо повече. Нека
мъртвите спят спокойно. След времето
на хуните станаха много събития, но
моят разказ свърши. Аз видях края на
нибелунгите.“*

Из „Песен за нибелунгите“

Наполеон и Хитлер оставят след себе си променена географска карта на Европа и политически завещания. Франция и Германия носят бремето на чуждата окупация, но освободени от нея и от Императора и Фюрера с изумителна бързина се възстановяват, макар че Германия е разделена на две. Всеки от двамата диктатори оставя документ, в който прави опит да се оправдае и да избегне присъдата на историята. Наполеон успява, с пагубни последици. За щастие, Хитлер не постига нищо.

Има голяма разлика между последните стадии от тяхното присъствие на световната политическа сцена. Импе-

раторът се завръща от своето заточение, повторно заема трона в продължение на така наречените Сто дни, предвожда армия, подсилена от завърналите се в родината ветерани от цяла Европа и отново е разгромен, този път окончателно, при Ватерло. Последните дни от живота му минават в тежко пленничество, но никога не е поставян въпросът да бъде унижаван или осъден на смърт. Ако Хитлер бе се завърнал през 1946 година от някое мрачно убежище, той би намерил само развалини и нямаше да има армия или партия, които да го приветстват на родна земя.

Завещанието на Наполеон засяга предимно домашните му. В него той им дава и голям брой поръчения – например да бъде поставено сърцето му в стъкленица със спирт и предадено за съхранение на Мария Луиза. Той споменава, че е обичал „с безкрайна нежност“ френската нация и напътства сина си „никога да не забравя, че е роден френски принц“. В завещанието му звучат и злобни нотки. Той пише: „Аз умирам преждевременно, убит от английската олигархия и нейните наемни убийци“, оставя 100 000 франка на френския сержант, който се е опитал да убие Уелингтънския херцог, подчертава, че би разстрелял отново „при подобни обстоятелства“ херцог д'Ангиен. Хитлер също пише завещание, в което възлага на Мартин Борман да се погрижи за родствениците му, тъщата му и секретарите му като им осигури „дребнобуржоазен стандарт на живот“.

Завещанията и на двамата са допълнени с широки изложения по политически проблеми. Императорът разглежда своите действия в светлината на легендата за него. Той поддържа мита за историческото си предназначение, защото иска да привлече нови свои привърженици и да постави сина си на френския трон. В многобройните страници, които диктува на своите придружители в изгнанието, той не само проследява победите си, но прави усилия да оправдае всяка своя постъпка. Голяма част от записаното се издава в отделни книги. Първата от тях, появила се през 1823 година под заглавие „Спомени от Света Елена“, веднага се превръща в най-търсената книга и се чете и преиздава през цялото XIX столетие. Недоволството, възникнало след реставрацията на Бурбоните, спомена от дните, когато френската армия марширува триумфално във всяка европейска столица и влиянието на романтизма са в основата на нейната митологична привлекателност. Прикован като Прометей на своята „ненавиждана скала“,

Наполеон се откроява все по-силно като героичен образ в съзнанието на французите. Баладите на Беранже „Говорят ми за него, бабо“ и на Виктор Юго „Винаги той! Навсякъде той!“ допринасят да се изгради легендата и да се разпространи широко. През 1840 година по нареждане на крал Луи-Филип тленните останки на Наполеон са пренесени във Франция и положени в обширната гробница при „Инвалидите“, където един ден Фюрерът ще отиде на поклонение.

Идеята, която Императорът-изгнаник внушава, е съвсем проста: имало е благоденствие в страната и военна слава. „Аз спасих революцията, когато беше на смъртно легло, аз я очистих от престъпленията и я поднесох на френския народ блестяща от слава“, провъзгласява Наполеон от остров Света Елена. „Аз дадох на Франция и Европа нови идеи, които никога няма да бъдат забравени.“ Той представя завоевателните си войни за освободителни, водени с единствената цел да обединят народите на Европа в едно велико братство. В самовъзвеличаването му се усеща и желанието да се самооневини. „Колкото и неправилно да бъда тълкуван, захвърлян в забвение или изопачаван, моите неприятели много трудно ще успеят да ме замчат от историята. Както слънцето грее, така и делата говорят сами за себе си.“ Наполеон твърди, че е облагородявал нациите, заздравил френския трон, открил пред всеки талант път за успешна кариера. „Как мога да бъда обвиняван, че някой си писател не виждаше причини да ме оправдае?... Наистина ли толкова много съм обичал войната? Рано или късно той ще бъде принуден да забележи, че винаги съм действал от позицията на самозащита. Наистина ли съм се опитвал да стана господар на света? Това, което се случи, беше напълно непредвидено, към него ме тласнаха стъпка по стъпка единствено обстоятелствата и моите неприятели.“ Според него историците безспорно могат да го обвинят в прекалена амбициозност, но амбицията му няма друга цел освен победата на разума, „посветена е“ на грижата за пълното разцъфтяване на всички човешки способности.

„Той не само изобщо не осъществи целите на революцията, чийто наследник стана по стечение на събитията, но даже не се постара да ги види“, пише Жан-Шарл Байол. До каква степен Наполеон подправя истината се илюстрира най-добре с голямата разлика между неговото публично и частно отношение към религията. В завещанието си Наполеон заявява: „Умирам, изповядайки апостолическата и

римска вяра, в чието лоно съм роден преди повече от петдесет години.” Той нарежда на абат Риняли да го причасти и миропомаже на смъртното му легло. Обаче през август 1817 година споделя с барон Горго: „Не вярвам, че Христос някога е съществувал”, а на 27 март 1821 година, пет седмици преди смъртта си, казва на граф Бертран: „Голяма утеха е за мен, че не ме спохождат въображаеми ужаси и не изпитвам никакъв страх от бъдещето.”

Колкото и да се отрича в някои кръгове, легендата за Наполеон се възприема твърде широко във Франция. Работниците и гребната буржоазия с носталгия обръщат поглед към относителната материална осигуреност в дните на Империята, когато всяко свикване на нови набори разкрива много работни места, а цената на хляба е винаги ниска. В ретроспекция те виждат време на добре платен труд и евтина храна в сравнение с последвалия тежък, изпълнен с лишения живот при Реставрацията и при управлението на Орлеанския принц, чиято унижаваща човека мизерия е описана в „Клетниците” на Виктор Юго. Определено може да се каже, че всъщност още на остров Света Елена се ражда Втората Наполеонова република, обявена в 1851 година.

Митът се разгръща с все по-голяма сила. Той живее с неотслабващо очарование и днес. Неговият създател с право отбелязва: „Животът ми беше истински роман.” Въпреки това бонапартизмът се проваля, когато племенникът на Императора Наполеон III се опитва да го приложи на практика. Макар че той искрено се грижи да подобри положението на бедните слоеве, режимът му става все по-непопулярен сред народа, а агресивната и националистическа външна политика, завещана от чичо му, го води към все по-големи неуспехи, които завършват с краха на Втората империя след Френско-пруската война от 1870-1871 година.

Затворен в своя бункер сред разрушената столица на Германия Фюрерът се намира през последните дни на живота си в много по-различно положение от Императора. Той отнема правото на първоначално посочения свой наследник Гьоринг да заеме мястото му и за опит да действа зад гърба му заедно с Химлер изключва и двамата от

партията. За свой приемник като фюрер той определя гросадмирал Дьониц, а за канцлер – Гьобелс.

Монолозите му по въпроса защо Германия загубва войната, записани между февруари и началото на април 1945 година, се смятат обикновено за неговото „завещание“. Както и императорът, Хитлер цинично отхвърля от себе си всякаква вина. Нищо той, нито който и да е друг в Германия през 1939 година е искал да воюва. Той стоварва всичко върху Великобритания и „пияницата Чърчил – полуамериканец и жертва на евреите“, които са отказали да работят за обединението на Европа в съюз с Германия. Започвайки войната срещу него Великобритания е въвлякла в бойните действия и Америка, която иначе би останала неутрална. Колкото се отнася до нахлуването в Русия, „неговия кошмар“, това се е наложило от обстоятелството, че Сталин е можел всеки момент да вземе инициативата в свои ръце. Хитлер обвинява офицерите, че са провалили каузата на Германия, предавайки се много лесно – ироничен контраст на често изразяваното негово мнение, че през 1918 година германските политици са предали своята армия. Водената от него война, обаче, „независимо от всички временни неуспехи ще остане един ден в историята като най-славната и героична проява на духа и жизнените сили на германския народ“. След войната, предрича Хитлер, ще останат само две велики сили, които могат да се противопоставят една на друга – Съединените щати и Съветският съюз. „Законите на историята, а така също и на географията, ще заставят тези две огромни държави да изпитат силите си или във военната, или в икономическата и идеологическата област“ и тогава неизбежно двете ще потърсят подкрепата на Германия.

За разлика от случая с Наполеон – и това сигурно е най-неоспоримото и най-благоприятното несъответствие между двамата – никаква легенда не води началото си от Хитлеровия бункер. В живота на Фюрера обаче има доста странни и мистериозни моменти, които липсват при Наполеон. Бащата на Хитлер, както се знае, е незаконороден и това дава основания за налудничави твърдения, че дядо му е еврейн от Грас, наричан Франкенберген или дори барон Ротшилд. В някои периоди самият той приема съвсем сериозно тези твърдения. Подробностите около неговия подземен живот преди 1914 година във Виена и Мюнхен изглежда никога няма да бъдат установени със сигурност. В

госиетата на Виенската полиция той е регистриран като хомосексуалист, но заедно с това е отбелязано, че посещава проститутки. През 1918 година му е наредено в най-близко време да стане спартакист. Подозират го по-късно, че е обещал да възстанови принц Рупрехт на баварския трон, защото се знае със сигурност предложението на принца да му даде в замяна титлата херцог. В тази история е замесено името и на папския нунций и бъдещ папа Пий XII, който според разпространените слухове единствен се е осмелил да каже на Рупрехт, че с монархията е свършено и Хитлер ще изгради държава от свой тип. Още не е установено точно и естеството на отношенията между Хитлер и Гели Раубел, както не се знае почти нищо за връзката му с Ева Браун, която започва много месеци преди женитбата и самоубийството на двамата. Необходимо е да се прибави, че дори днес никой не е сигурен дали останките, намерени в бункера от руснаците, са от тялото на Хитлер.

Накрая не може да не се изтъкне, че Наполеон и Хитлер тълкуват по еднакъв начин Френската революция. За тях тя е свързана с подривната идея на Русо за Общата воля и за разрушаването на стария социален ред. С Наполеон разграждането на християнска Европа започва, а с Хитлер завършва. Колкото и високо да крещят Гьобелс и неговите съмишленици: „Ние нямаме нищо общо с 1789 година“, нацистка Германия води началото от Френската революция в не по-малка степен от Франция на Наполеон. Ужасът, който изпитва лейтенант Бонапарт, макар че тогава е якобинец, пред щурма на санкюлотите срещу Тюйлери, сякаш отеква в отвращението на ефрейтора Хитлер от безредиците в Германия през ноември 1918 година. И двамата при всеки случай твърдят с почти едни и същи думи, че въплъщават общата народна воля.

Според Наполеон, пътят, който той предлага на Франция, минава между „стария режим“ и Терора. Той твърди, че „очиства“ революцията, като комбинира най-доброто от миналите времена и го освежава с новите революционни идеали. Всъщност, макар че го отрича, той приема революцията само защото чрез нея може да направи кариера и да бъде подкрепен във властническите си амбиции от всички, които са облагодетелствани по един или друг начин от революционните събития.

Аналогично на Наполеон Хитлер е убеден, че следва среден курс между капитализма и марксизма. Националсоци-

алистите заявяват, че тяхната политическа и национална програма осуетява машинациите на международната финансова олигархия, като в същото време ликвидира ужасните последствия от Френската революция, намерили израз в либерализма и преди всичко в болшевизма. Фюрерът възприема себе си колкото за консерватор, толкова и за социалист. В първите години е смятан за ултрамодерен – етикет, който той никога не отхвърля – макар че напредничавостта му се състои единствено в отричането на всичко преди него. При всички претенции, които той има, Кафявата революция само потвърждава, че си е направил верни изводи от 1789 година. Както Императорът, така и Фюрерът „изваждат от калта“ една и съща корона.

В усилията си да открие „тайната на Наполеон“ Клаузевиц понякога сякаш иска да внуши, че Императорът е предпочитал да осъществи амбициите си по друг път, а не чрез война. (Сигурно това е значението на неговата пророческа сентенция в „За войната“: „Краят на замисленото действие винаги е политическа цел, а войната е едно от средствата, с което тя се постига. За средствата не може да се мисли извън определена цел.“) Има кръгове, които вярват, че един Бонапарт на ХХ столетие би могъл да действа и по други начини. Но Фюрерът опровергава тези виждания – той започва с политиката, надявайки се да получи без кръвопролитие онова, което иска, и завършва с война сама за себе си.

За първи път с Хитлер се установява еднoлична власт в индустриално развита държава в ерата на модерните технологии. Това е диктатура, която до съвършенство използва техническия прогрес, за да държи в подчинение собствения си народ. По време на Нюрнбергския процес Алберт Шпеер подчертава в последната си дума пред съда: „Телефонът, телетайпът и радиото направиха възможно да се предават заповедите на най-високите равнища до най-нисшестоящите органи, които поради авторитетността на инстанциите ги изпълняваха безкритично. Много офицери и взводове получаваха пълкени заповеди именно по този директен начин.“ В миналото диктаторите са се нуждаели от помощта на квалифицирани помощници дори на ниски стъпала в йерархията и те са могли да мислят и да

действат независимо, но сега „авторитарната система в техникеската епоха действа без тяхната помощ... Така се създават изцяло покорни изпълнители на заповедите“. Кой може да каже какво би постигнал Наполеон с такива инструменти? Въпросът само изтъква трудността на подобно сравнение.

До голяма степен Императорът и Фюрерът остават загадка. Бихме могли само да предполагаме, че двамата виждат всяка своя стъпка във въображението си и сами се опияняват от нея. Иполит Тен, който е най-критичният към Наполеон от всички французи, изтъква всемогъщия му егоцентризъм. Императорът съзнателно и упорито иска да монополизира цялата изпълнителна и законодателна власт, да изчезне всеки авторитет в областта на морала, с изключение на неговия, да бъде задушено общественото мнение и индивидуалният глас, да стане невъзможна всякаква друга инициатива освен неговата. Той „обича френския народ“, но само доколкото с него постига своите цели. Посочена беше вече ролята, която Вагнеровата музика играе в живота на Хитлер. В младите години тя му предлага високо духовно убежище от безсмисленото съществуване, а по-късно го прехвърля в свят, далечен от миналото му, за да заживее със странната, но твърде реална за него мечта да осъществи тевтонския мит, който лежи като сянка над германската история. Няма съмнение, че той възприема себе си не толкова като Риенци, а по-скоро като Лоенгрин и дори на моменти като Вотан. Малко са хората така дълбоко опиянени от Вагнер. За Хитлер неговите опери изразяват същността на Германия. Те придават на национализма му неугържимост и трескав мистицизъм, които го владяят до края. Алберт Шпеер казва за Третия райх: „Това беше само една опера“.

И двамата диктатори не се съобразяват с никакви морални ограничения. Наполеон претендира, че има принципи, но онова, което диктува на Лас Касес за обществена консумация, се различава много от истинските му разбирания, които определят и действията му. Неговата вина е не по-малка от Хитлеровата, макар че Фюрерът е безкрайно по-демоничен. Няма точни данни за жертвите от Наполеоновите войни, но по всяка вероятност те възлизат на милиони, а трябва да се има предвид, че Европа е далеч по-слабо населена по онова време. Само в периода между 1804 и 1815 година най-малко 1 700 000 французи загиват по

ПЕТЕКС-РЕТЕХ

Дезмънд Сиуърд е роден в Париж. Учил е в Ампълфорт и колежа „Св. Катерина“ в Кембридж. Д. Сиуърд е автор на известните книги „Стогодишната война“, „Хенри V“ и „Семейството на Наполеон“.